د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال
علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

۱۳۴۶ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعیت د ژبو په ویش کي

د ایشیا په ژبوکي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ایشیاکي سته:

۱. یوه ډله یې اروپایي یا هندو اروپایي بولي، چي په هند او افغانستان او ایران او ماوراء النهرکي ویل کیږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتین، جرمني، انګرېزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اریایي له دې جهته بولي چي له پخوانیو اریایي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر میلاد دمخه له یوه شمالي ځایه څخه چي هغه یې (اریانا ویجه) باله د افغانستان سیمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي یوه ژبه ویله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً یې (اریک) بولي یعني هغه ژبه چي اریائیانو ویله.

۲. بله ډله د ایشیایي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سریاني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اریایي ژبو ویشنه

اریایي ژبي پر دوه ډوله دي، یوه ډله یې سیتم بولي او بله ډله یې سنتم بولي. پوهانو فقط یوه کلمه د سنسکریت او لاتیني څخه اساس ګرځولې ده، یعني "سل" چي په سنسکریت کي سیتم او په لاتین یې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله یې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسیم څرګندیږي :

سیتم		سنتم	
سنسکریت	سیتم	تاتیني	سنتم
دري	سد	یوناني	هیکاتون
پښتو	سل	انګلیسي	هنډرېډ
هندي	سو	الماني	هنډرېډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او سیتم پر علمي اساس ټولي هندواروپایي ژبي په لاندي ډول وېشلي کېږي :

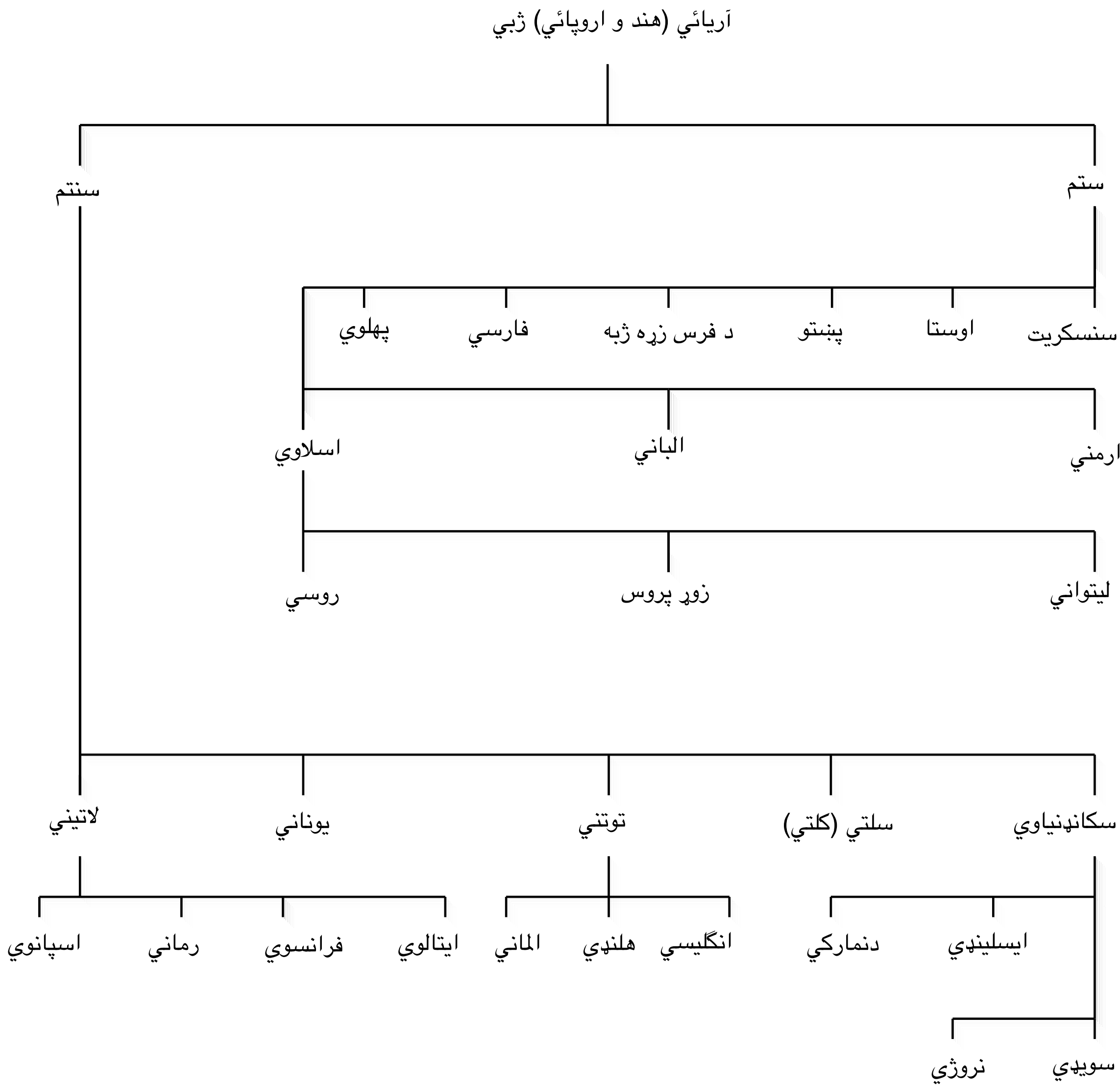

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپایي ژبو نژدېوالی سره معلومېږي:

فرانسوي	جرمني	انګلیسي	لاتیني	اوستا	سنسکریت	دري	پښتو
پیر میر سور فریر	وانر موتر شوستر برودر	فادر مدر سستر برادر	پتو ماته را سوردر فراتر	پیتر ماتر هوګهر براتر	پنتري ماتري سواچر بهراتر	پدر مادر خواهر برادر	پلار مور خور ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اریایي اقوام

کله چي څلور زره کاله تر میلاد دمخه اریایي اقوام د باختر څمکو او د هندوکش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته یې هجرتونه وکړل، د شرق په خواکي تر اباسین تېر سول او په شمالي هندوستان کې خپل مدنیت خپور کړ، هلته دوی په هغه ژبې چي له اصلي اریایي ژبې څخه جوړه سوې وه یو کتاب ولیکه، چي (ویدا) نومېږي او اوس یې څلور برخي موجودي دي :

۱. ریګویدا
۲. سامه ویدا
۳. یجورویدا
٤. اتهرواویدا

دا اریائیان چي د ویدا سندري یې ویلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ویدا کي د افغانستان د ځایو او خلکو او قبیلو او مشرانو او غرو او دریابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبې په تاریخ کي زموږ سره کومك کولای سي. دوهمه ډله غربي خوا ته تلونکي اریایان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خواکي تر استانبوله پوري خپل مدنیت خپور کړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځیني نوشتې پاته دي، یو د اوستاکتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور کړ او په ټول اېران کي ومنل سو، داکتاب ټول (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه و، په اوستاکي هم ډېر د افغانستان د ځایو او پاچاهانو او خلکو نومونه راغلي دي، او ډېر کلمات یې د پښتو ژبې سره نژدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاریخ کي زموږ په درد خوري.

بله ژبه چي د غو غربي اریایانو له خپلي قدیمي ژبې څخه جوړه کړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځیني نوشتې یې پر ډبرو باندي پاته دي او مطالعه یې د پښتو په ادبي تاریخ کي مفیده ده، د افغانستان په شمالي خواوو کي د دریای امو پر ها بله څنډه له اریایي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبي دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره ګټوره ده.

پښتو او اریایي کلمات

هغه ژبه چي تر اریایي هجرت دمخه ویل کېده دغه قدیمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبدیله سوه او پوهان داسي وایي، چي دوه زره څلور سوه کاله ق م د اریایي اقوامو ژبه یوه وه، خو یو زرکال پس یعني د (۱٤۰۰ ق م) په شاوخوا کي تر اوسه د دوی ژبې سره بدلي سوي دي. د بعضو قدیمو اریایي کلماتو له څېړني څخه داسي ښکاري چي په پښتو کي تر اوسه پوري هم هغه قدیمي ریښې سته، چي د مثال په ډول یو څو کلمې دلته ښوولي کېږي :

اول - د اریا کلمه :

د اریا د کلمې معنی اوس مؤرخین اصیل او نجیب یا زارع بولي، ډاکټر جیګر الماني محقق وایي، چي د اریا کلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه مشتقه ده، چي په سنسکریت کي د اصل او بنیاد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر یو بل عالم وایي چي (آر) کرهني او زراعت ته وایي، نو له دې جهته (ارین) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواوړو خبرو تحلیل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که موږ (ار) د اصل او بنیاد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وایي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په ویر نتلی

بل شاعر پیرمحمد میاجي داسي وایي :

شیخ متي چي خلیلي و
دی له آره لـــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په یوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د رېبلو پر وخت کله چي زارعین لوکوي نو د هغه خلکو حال داسي بیانېږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قدیمو اریایي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصیل او شریف اریایي سړي کار و، نو له دې جهته لومړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ایانا وېجه :
هغه وخت چي اریایي قبیلو له خپله اصلي او قدیمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قدیم د استوګني ځای (ایرانا وېجه) باله.
د دې کلمې ریښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمین په معنی وایي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتېږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی یې هغه د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی یې د څر ځای دئ، ځکه چي د قدیمو اریائیانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څر سیمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه یوه ریښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ویدي ژبه

ویدي ژبه اریائیانو په هند کي د اریایي هجرت سره نېږدې ویله، له دې ژبي څخه هم یو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقایسه کوو.
سیند :
دا کلمه په ریګویدا کي سیندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سیند هم په هغه قدیمه معنی هر رود ته وایي او اباسین هم له دغي قدیمي ریښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دریایي سیند باندي ایښوول سوی دئ.
کولا :
قدیمو اریائیانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ویله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی يې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکريت کې د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چې په پښتو او دري کې اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه ګلستان، افغانستان، هندوستان وغيره، کله چې اريائيان په هندوستان کې خپاره سول دوی هغه مملکت ديوستهان وباله، چې معنی يې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کې استعمالېږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وايي :

د اسلام د دين شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" يې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسي هم د فارسي ژبې ليکوال فخر مدبر ليکي :

"به ستان لوهور در ميان شدند"

سوما يا هوما :

پخواني اريايي اقوام چې د افغانستان په غروکي اوسېدل دوی يو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به يې يو مشروب جوړاوه چې هغه به يې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کې هوما او په ويدي ژبه سوما راغلی دئ، چې په عربي يې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کې د اومه يا هومان په شکل پاته ده، چې هغه خپل قديم شکل يې **خوندي کړی دئ.**

اشلوک :

دا کلمه په سنسکريت کې د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اريائيانو کې رواج درلود، چې د هند د اشعارو په کتابو کې ذکر سوی دئ. په پښتو قديم ادب کې دغه کلمه هم مستعمله وه، مګر معنی يې فقط منظوم کلام و او پيودلي ويناوي وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کې راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چې وايي :

په بر بڼ چې ږغ د چوڼيو نغوږېده شي
ته وا چـــــندي سره پيودي اشلـــــکونه

په دې بيت کې بر بڼ د لوړ باغ او چونی د بلبل، نغوږېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسيو :

په اريايي ژبو کې د (ش) يا د (ژ) يا د (ښ) يا د (س) يو پېشوند (سابقه) وه، چې د نفرت او بدۍ او کرکې مفهومونه يې لرل له دغې سابقې څخه په قديمو او اوسنيو ژبو کې ډېر کلمات راوتلي دي، چې له هغو څخه په ويدا کې دسيو يا داسه کلمې جوړې سوي دي او مطلب هغه خلک وه، چې پخوا په هند کې اوسېدل او د اريايانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کې له دغه ريښې څخه د (نون) په نښلولو سره يو صفت جوړ سو، چې معنی يې هغه د کرکې مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغې ريښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسي نور کلمات جوړ سوي دي، چې ريښه يې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاريخ يې تر ړګويدا پوري رسېږي.**

کشتري :

په پخوانو اريانانو کې د پاچاهانو او لښکريانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ويدا کې ذکر سوې او بيا په سنسکريت او ويدي ژبو او هندي کې تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کې دغه کلمه د پير روښان په خيرالبيان کې د تورکښې په شکل راغلې ده، يعني هغه څوک چې توره کاږي او مقصد يې هم عسکري او د جنګ خلک دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نژدېوالی څرګندوي : کښ (توري) کشتري يعني شمشيري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبې مشارکت له ويدا او اوستا سره ښه معلومېږي مګر له دغو قديمو ژبو څخه چې په غربي اريايانو او ايران کې ويله کېده زړه پاړسي هم ده، چې تر ميلاد دمخه تقريباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کې کوم کتاب نه دئ پاته مګر ځيني ډېرليکونه سته، چې پر هغو باندي د زړې پاړسو يو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ویله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبې کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ایران او مصر پر ځینو ځایو باندي د دې ژبې یو څو ډبرلیکونه په میخي خط پاته دي، چي ټول (٤۰۰) لفظونه کېږي.
د هخامنشي کورنۍ یو لوی پاچا داریوش دئ (۵۲۲ تر ٤۸٦ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره یو ډبرلیك کیندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ یوه اخلاقي حماسه لیکلې ده او هغه په دې ډول ده :
دا درې مسرۍ داسي لوستل کېږي :
ني ارې که اهم.
نې دروجه نه اهم.
نې زوره که ره اهم.
د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که موږ ورته ځیر سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغیر داسي په پښتو را اوړي :
نې اړیکه اوم.
نې دوره جنه اوم.
نې څورکړه اوم.

د کلماتو تطبیق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.
دوهم : اړیکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړیکی اوس موږ استعمالوو چي معنی یې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتیا مشکلي او احتیاج ته وایي.
دریم : اوم د وم یا ومه یو شکل دئ چي اوس یې هم بعضي پښتانه (اوم) وایي.
څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی یې مکار او فریبنده ده.
پنځم : څورکړه – اوس د پښتو څورکړه یعني څورکوونکی او ظالم او ستمګر ځني جوړیږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغیر د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابر کېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزدیکي راښیي، چي تر اوسه په دې لارکي نوره وسیعه مقایسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنو کي (۳۰۰۰) کاله دمخه یوه ژبه ویله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کیږي، له دې ژبي څخه فقط یو ډبرلیك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پیدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) یوناني حرفونه لري او ټول کلمات یې (۱٦۵) دي خو د هري کلمې په منځ کي یوه فاصله په دې شکل (ه) موجوده ده. په دې کتیبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث څ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
نګ
ل
م
ن
و
حفیف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پیښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کې په (۱۶۰) کلموکې استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نژدې دئ، دغسي په دغه الفبا کې (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مګر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کي (ش) او (خ) سره يو ځاى سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ اداکوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کې هم و، ځکه نو په پښتوکې اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلې بېلې معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراګندن

ښندل -بخشش

خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کې هم د (ښ) صوت موجود و، مګر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کې هم نه وو او په دې کتيبه کې هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړى ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوګلاس (هغه ځاى ته وايي چې په هغه کې دوې ژبې سره يو ځاى کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه اوکلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نوروګرامري خصوصياتوکې هم سره نژدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پاړسي کې دکلماتو شکل يا حرکات دګرامري حالت په تغير سره نه تبديليږي، مګر په پښتوکې ډېرکلمات دګرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کې زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډېرليك کي دکانيشکا نوم کله کانيشکي اوکله کانيشکو راغلى دئ او ځيني نور نومونه هم دغسي سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کې هم په زړه دري کې لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرګومن) يعني لوى خرمن يا لکه (بك شا) يعني لوى شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مګر په قديمه دري کې لکه پښتو په ساکن ابتدا کېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کې (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کې فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينوکلماتو سره نژدېوالی

د بغلان په ډېرليك کي چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسي کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کي کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څوکلمې ښوول کېږي :

بګ : داکلمه پخپله د بګ لنګ په نامه کي موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کې بګه (Baga) او په سنسکريت کې بهاګه (Bahaga) و، په روسي کې هم اوس بغ د خداى په معنا موجود دئ، داکلمه په دغه کتيبه کې د يوه بل نامه په سرکې هم سته او داکلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بګ چې په ډېرليك کي جلا په معنا د خداى او عظيم يا بادشاه او دکلماتو په سرکي هم په دغو معناو ذکر سوى دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهارکي وايي : پلانی بګ سړی دئ، یعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدین کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودوکي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ
باطن ووړ په ظـــاهر بګ

د بګپور دوهمه ټوټه یعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربورکي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاریخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). یوه بله کلمه چي په دغه ډبرلیك کي پښتو ته ډېره نژدې ده ایر(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزیري لهجه د (ایر) او په نورو لهجوکي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په یوه بله کلمه کي چي (ایره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډبرلیك کي د وخت او هنګام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتو کي (مال یا مهال) وخت ته وايي او د پښتو په قدیمو اشعاروکي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصیله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخیستل سوې. یوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتیبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزیه کړو اوله ټوټه یې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) یې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان څني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبې (روان) سره له یوې ریښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبې (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شیاتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اریایي ژبوکي ډېر دي، لکه دست او لاس یا لس یا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا یې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبې شاد روان ته نژدې ده، یعني هغه څوك چي له دې دنیا څخه تللی وي او په بله دنیا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځایه د پښتو ژبې او قدیمو اریایي ژبو مقایسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځینو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکریت له لمسیانو څخه ګڼلې او ځینو هم ایرانۍ ژبه بللې او د یو څو پوهانو دا هم عقیده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پیدا سوېده. د سنسکریت او هم له اوستا او هم له نورو اریایي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه ایراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنګي ایزوګلاس کي له اصلي اریایي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قدیم ممیزات یې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنو کي د پښتو نزدېوالی له سنسکریت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بیان سوي دي.

د تفصیل له پاره یې د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم جلدونه وګورئ او هم هغه کتاب وګورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډبرلیك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته یو لنډ نظر

د پښتو ادب لیکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پیدا سوي دي، چي تر ټولو قدیمتر شاعر امیر کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (۱۳۹ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.

هم په دغه زمانه کي د غزني او ګردېز له پاچاهانو څخه د لویکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط یو پښتو بیت لاس ته راغلی دئ، تر دي زمانې وروسته د غوریانو په دربارکي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر لیکونکي پیدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (۳۰۰ – ۴۰۰ هـ) تر منځ پښتو ویونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.

په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بیا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بیا د خوشحال تر عصره پوري تقریباً زرکاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړیو کي موږ د پښتو ژبي ادبي سیر په لاندي ډول تلخیص کوو:

پښتو ادب د امیر کروړ له عصره څخه یو خاص رنګ درلود، ژبه یې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس یې موږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثیرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص یو پښتني او محیطي شکل لري، یعني د شاعر او لیکوال د تخیل غورځنګ په یوه داسي محیط کي دئ، چي هغه له نورو محیطو څخه ځیني خاص امتیازونه لري، شاعر د یوه غرني او کلیوالي محیط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصویر کوي، او په دې ډول خپل هنر ته یو خاص محیطي جوله ورښندي.

د دې دورې پاته سوي آثار یوه ښکلې او نفیسه ادبي مجموعه ده، چي له یوې خوا څخه خپلي محیطي ښېګنې او مزایاوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځیني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کېږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کېږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، دیني، تصوفي، تبلیغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصیده، غزل، رباعي، مثنوي هم میندل کېږي.

تر خوشحال خان دمخه په (۱۰۰۰ هـ) کال کي د پښتو ادب د سیاسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړیو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په یوه مسلسله مبارزه کي تېر بده، لوی لوی تاړاکونه پر دې مځکه باندي راغلل، غټ غټ سیاسي او دیني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دین او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شیان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلك ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره یې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول او که به زور ور باندي راغی نو د سمې څخه به غرو ته ولاړل او عمر به یې په کوچي ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي یو کیفیت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنیا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېر کتابونه هم پکښې موجود وه. د نثر کتابونه هم لیکل سوي وه، چي بهترینه نمونه یې د سلېمان ماکو د (تذکرة الاولیا) نثر دئ، چي په (۶۱۲ هـ) کي لیکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر یو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (۹۰۰ هـ) په حدودو کي پیر روښان په خپل خیرالبیان کي یو داسي نثر لیکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کې د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړۍ سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کېږي، دی د ختکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (۱۰۲۲ هـ) د شهباز خان ختك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویي لاري د مغلو تر اداري لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګنې ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (۱۰٦۹ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضر ګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (۱۰۷٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلورکاله په هند کي بندي و، چي وروسته په (۱۰۷۷ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره وموندلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عـــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مـــخ مـــکې ته
یا مـــــــغلو ســـــره رزم

مګر په دې دووکارونوکي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کې د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کې د قلم مبارزه او د پښتو ژبې د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چې د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوې لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادۍ له پاره د اورنګزېب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چې په پښتنو کې د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندۍ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پوري په پښتو ادب کې یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چې حقیقتاً دی د پښتو ژبې تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کېږي. ده په خپلو اشعارو کې حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا وویل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبې د روانۍ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کې سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چې د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعني د سلېمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چې د پښتو ژبې د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنۍ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چې د مغلو سیوری مي پر خاوره ونه لوېږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لوېږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چې دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چې هغه به تر ابده پوري زموږ په ادبي حرکت کې د لاري څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چې ویلي و :

همــېشه به پرې نارې وي د بلـــــــبلو
دا چې سازکړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کې ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کې د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کې د ادبي فنونو او رواني ژبې مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګېڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چې تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پاړسو د شعر اقسام په پښتو وویل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کې زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کې هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چې ملي ښېګڼې او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کې کله کله د پښتو او پښتونولۍ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدي هم ویل سویدي، چې هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارۍ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کي د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېري پېچلي ویناوي په اشعارو کي نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کي حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لږ پیروي وکړه.

انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کي سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د ټوپك كا

د خوشحال خان د مکتب په اشعارو کي ډېر حکمتونه او نصيحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ويل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقين کوي :

د مزريو مړنتوب په لښکر نه شي
مټ يې هرکله يوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزيع کي داسي وايي :

دولتــــــمند ســـړی هـــغه بللی بويه
چي له سينده يې جدا د چا وياله شي

خپل ثبات او ټينګه روحيه داسي ښيي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـکري
زړه مي نه ښوري له ځايه غر خو هسي وي کنه

د خوشحال خان په نظر کي د انسان ټولي ګټي په خپل همت، شجاعت او توريالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم يې په تاريخ کي ياد سي او وايي :

کل ګټـــــنه ده د توري
که کابل دئ که کشمير
مېړني دي چي يادېږي
په ســــــندرو هم په وير

په ادبي ارزښت کي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښکلی دئ هم يې د معنی خوا قوي او هم يې ظاهري او شعري قالب ښکلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پير روښان د مکتب شاګردان په خپلو اشعارو کي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښکلی او د هنر په ګېڼه مزين نه دئ، مثلاً د صوفيانو شاعرانو دا عقيده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای کي تجلی کوي او وحدت په کثرت بدلېږي، نو خدای تعالی په هر ځای کي سته، دا مطلب ميرزا انصاري، چي د پير روښان مريد و داسي ويلی دئ :

د کــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای کي دی مکين دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پيرايه ادا کړی دئ، چي هم يې مقصد عالي دئ او هم يې الفاظ ښکلي دي او هم هنري ارزښت لري، لکه :

راشه وغــــړوه ســـترګي د جــــــهان نندارهګوره
چي ښايست لري د ســـــتورو د آسمان نندارهګوره
د دې خپل وجود په با غ کي په هر شان نندارهګوره
و هرګل ته چي نظر کړې د باغــــــوان نندارهګوره

په تخيل کي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاکته ډك شاعرانه تخيل پکښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخيل خاوندان او قهرمانان دي، اوکله کله ابتکارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستيا له پاره ډېر ډول ډول تخيلونه کړيدي، چا د زړه کباب ورته ايښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب کي يو له بله ښخه مضامين رانقل کوي، خوکوم ابتکار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع کي يو نوی مضمون پيدا کوي اوکله چي د عشق په دنيا کي سرې اوښکي تويوي هغه په دې ډول يوه ياقوتي مهماني بولي، او وايي :

سرې سرې اوښکي مي پر مخ عبدالقادره
نن و يار ته د ياقـــــوتو مهــــــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو لیکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي میراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاریخ کي که موږ یوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرې ایښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو یو ښکلی دېوان لري چي اشعار یې تر څلورو زرو بیتو پوري رسیږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بیجاپور کي بندي سوی، او وایي :

بیجاپور هجري په خـــوب لیدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي یې قضا کا

د اشرف خان هجري په وینا کي د وطن د میني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وایي :

بې وطـــــنه تنـــها پروت یم په غربت کي
نن له مـــا سره هـــمدم د وطـــن غـــم دئ
د هــــیواد اشــــنا په ســــترګو لیده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصــــدان له روهــه نه راځي مــــدت شو
ســــــــلام باد را رســــوي منت یې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصیدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصیدو تقلید څني ښکاري، د هجري دېوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو ادا کولای سي، د صبر او استقامت ترغیب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضــطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه درویشه
چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي		تخت و تاج ته به سر کوز د همت نکا
په مجلس چي د حق ورشي مخ یې زرد وي		هغه مرد چي په دغل سود و سودا کا
هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي		په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ
لا په ځ م که قرار نه بدن یې ارد وي		ګردنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مـحال دئ چي شاعر په پښــتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله څورلسو کالو قیده څخه په (۱۱۰٦ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاریخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويلی دئ :

د هـــجرت يې زر سل شـــپږ و
اشرف خان چې فوت شو ياره

د اشرف خان په شاعري کي د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزيت له خوا داسي اثرونه معلوميږي، چې دی د پښتو شاعرانو د ډلي په لومړي صف کي ودروي او کله کله د فارسي شعر هم وايي، د ده د خپل هنر په خصوص کي دا دعوه ده :

په پښـــتو ژبه مي سيال د شـــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف خټك يم

د بند او هجران په زمانه کي خپل وطن داسي يادوي :

د زړه باز يې تل د روه په ځـمکه ګـــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کـــه نصيب بنده بندکــــړی په دکن دئ
دامنـــګير يې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصايدو کي د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چې وروسته به يې څېړنه وسي.

عبدالقادر خان خټك

د خوشحال خان بل اديب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چې په (١٠٦١ هـ) کال پيدا سوی او تر (١١٢٦ هـ) پوري ژوندی و. دی په نظم او نثر ډېر تاليفات لري، دېوان يې تقريباً څلور زره بيته دئ، چې غزل، مثنوي، قصايد، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولو کي ډېر قدرت لري او کله کله په تخيل کي ابتکار هم کوي.

عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کي داخل او د شيخ سعدي لاهوري مريد و، نو ځکه د ده په شعر کي د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار يې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.

د اشعارو تر دېوان علاوه د عبدالقادر خان نورکتابونه دا دي :

(١) ګلدسته :

چې د شيخ سعدي فارسي ګلستان يې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کي ده د خوشحال خان په پيروي يو ښه نثر ليکلی دئ، چې د شيخ سعدي د ګلستان مقاصد يې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (١١٢٦ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کي عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کي داسي ليکي :

"دستور د مصنفانو دئ، چې مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چې شيخ سعدي عليه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کي کړی دئ، اما موږ په داسي زمانه کي پيدا يو، چې حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کي يې مادح د ذم شي يعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چې په دنيا کي ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت يې د دين زيان شي، لکه مولوي روم % فرمايلي دي :

مى بلرزد عرش از مدح شقى
بدګمان ګردد زمدحش متقى

په دا سبب د عصر د پادشاه معينه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چې سعيد وي که قريب وي که بعيد وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترك وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چې عادل وي حق تعالي دي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي سيوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي يې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي		په قيامت به وي د عرش تر سيوري لاندي
سرداران به يې ديندراه نېکوکار شي		په هر قوم چي کرم د گردگار شي
بد صورت که د انسان لري شيطان دئ		ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ
چي هيڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ		نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ
پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي		په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي
چي يې چېرته آرام شي هورې ته لېږدي		که هر څو وطن شېرين وي خو يې پرېږدي

ظالـــمان جـــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظريه او انتقاد ځرگندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي يو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظريه څنکه وه.

عبدالقادر خان دگلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېگڼي او ادبي مزيتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی ديدم خلعتی در بر و مرکبی در زير، و قصبی مصری بر سر، کسی گفت : سعدی ! چگونه می بينی اين ديبای معلم بر اين حيوان لايعلم؟ گفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصيح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شيخ وايي يو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي وريښميني زريني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنگ يې وينې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مگر د پښتو سلاست او شېريني يې پکښې ساتلې ده او مطلب يې هم په ډېرو لنډو کلماتو کي سره يو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بينی شکـــــسته پيـــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وايي :

ژر به ووينې سر مات ماغــزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکايت

يو په لارکي مست پروت و د عقل وياست يې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرې گذر وشو، د ده په قبيح حال يې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ويې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه كړه پرهېزګاره
د رحمـــت د بخشـــايش په ده نظر كـــــړه

(۲) پښتو يوسف زلېخا :
دا كتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفيف بحر ترجمه سوى او د اورنګزېب عالمګير په وختوكي په (۱۱۱۲ هـ) كال نظم سوى دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و		د مغرب په لور پاچا و
لوى يې ملك لوى يې ناموس و		د ده اسم شاه طيموس و
چي د ده و د بل نه و		مهيا ورته هر څه و
چي په حسن لكه حور وه		ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و		زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال كړم		كه يې وصف د جمال كړم
چي يې كا د چا قدرت دئ		لكه حق يې د صفت دئ
له خرواره موى نمايم		لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ		كه عرعر دئ كه چار دئ
په رفتار لكه تندر وي		قد يې سم لكه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه		چي وېښته د دې د سر وه
زړه پېيي لكه عقيق		په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و		كه زاهد كه دانشمند و
چي يې زه كړم د سنبلو		څه نسبت يې د كاكلو
دا په سر د دلربا كي		سنبل اوسي په صحرا كي
تور مارونه كج ترې لاندي		دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پكښې مبين و		صاف يې هسي رنګ جبين و
پټ احوال به ور ظاهر شو		چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروى		تر هلال يې د مهروى
هم دا به اختصار كړم		نور به څه تر دا زيات شمار كړم

سـر تر پايه خـــــــزانه وه
هسي ښكلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل كتاب هم ليدلى و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې كتاب كومه نسخه اوس نه ده معلومه.

(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځاى په كندهاركي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل كلام كي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته كوي او غزله يې خورا ښكلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مكتب لومړنى شاګرد دئ.

عبدالقادر خان د خپلي كورنۍ په حوادثوكي ډېر وخت له كوره ليري تللى، كله په هند اوكله په كابل كي ښكاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصیاتو یو ډول جهان بیني هم لیدله کیږي او شعر یې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکید سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وایي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بیا مومې د یار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنایعو د حسن طلب مزیت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي یو شاعر د خپلي غوښتني له پاره یو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخیل پیدا کړي، مثلاً :

باران اورېږي ځځواکي ځـــاځي
نسیم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عیش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان ختټک

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستایي او دی د پښتنو په داستان لیکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د پیدا کېدو کال
یې د (۱۰٦٥ هـ) څخه بیا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمین کیږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې یې هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه یې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) یې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه یې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱٥ هـ) یې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قدیمو رومانو څخه ګڼلي کیږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې یې په ادبي ګېڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربیت د پلار په سیوري کي داسي بیانوي :

تربیت یې ډېر زمــــــــا کــــړ
هـــر تعلـــــیم یې و ما راکــــړ
په تعلیم یې سخـــــندان کـــړم
په ویل یې سخـــنران کـــــــړم
چي یې درست په دا فنون کړم
په ویل یې نور مـــــاذون کـــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو یې خپل زوی صدر خان ته وویل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بويه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
يادګار پاتو په ستنه شي		چي منظوم يې يوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		اوکه پاتي شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سر کي دغه معشوقه داسي ستايي:

په نامه حيات خان و ښه افغان و		هغه وخت په يوسفزوکي يو ځوان و
ميشته په مېنه د ټوپۍ مېني دی و		لوی سردار د ملېزيو بنيری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرويه		زوی يې نه و يوه لور يې وه نېکخويه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هرګور فصيحه وه بې عده؟		په رخسار هرګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چي به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به يې نسيم واړه بويا شو		په ښايست به يې د ځمکي مخ زيبا شو
چي هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت يې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګي يې استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم يې سترګي جادوګري هم بلا وې
د صاف تن يې د وېښته وه ډېره وېره		ملا يې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به يې آزار و باريك تن ته		که ګل پاڼه يې خت شوې وای بدن ته
شايد دا د دې له رشکه پرې پيدا ده		د سپوږۍ په مخ سياهي چي هويدا وه
د سرو لعلو په دبلې کي تل پنهان و		غاښ يې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډي يې پيالې وې د شرابو		لينګي يې دواړه ګل وه د ګلابو
ويل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښايسته يې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه يا باغ د نوبهار ده
بنفشه يې توري زلفي يا سنبل دي		اننګي يې ياسمن يا ګلاب ګل دي
دواړه سترګي يې نرګس غنچه دهن ده		سپينه پوزه يې کلي د نسترن ده
تر ښه قد يې ناڅېزونه د شمشاد وه		پابسته يې تر قيامت سرو آزاد وه
په ښايست کي پخپل دور يګانه وه		غرض دا چي د خوبيو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلوکالو		چي آواز به يې پيدا شو د خلخالو
تاو ځنځير به د عشاقو شو په غاړه		چي اوږۍ ځنځير به پوري کړه دې واړه
کله ژيړي زعفراني کله وربښميني		ښې جامې به يې اغوستې تل ميني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چي به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طـــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصویر په فن کي استاد ښکاري او دی یو سحرکار شاعر او داستان لیکونکی دئ، چې خپل هنر یې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً یې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل شاعر او نثر لیکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چې دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر دېوان تر اوسه پوري نه دئ پیدا سوی، خو ځیني متفرق اشعار یې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي یو کتاب د ترجمې په ډول پرې ایښی دئ، چې نوم یې (قلب السیر) دئ، چې د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چې (کلیله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاریخ مرصع سره چې په همدغه زمانه کي افضل خان خټک لیکلی دئ، لږ څه فرق لري، یعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السیر) په سیزه کي داسي وایي :

تألیف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسیانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به یې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي یې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت یې شو او ښه مینه به یې پرې پیدا کړه، مطالعه به یې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسایل د اخلاق و غیره بزرګانو فارسیانو بیان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درویزه یو کتاب مخزن ویلی دئ، حق تعالی دې وبښي اکثر خلکو ترې فیض بیا مونده، زموږ پلار مرحوم خوشحال خان خټك الله تعالی دې په قبر نورکا، هر ګونه کتابونه یې تصنیف کړل، داد یې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبي ورکړ، فارسي ته یې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجیع بند، ترکیب بند و غیره صنایع شعر یې وکړ، د فارسي د شعر رواج یې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافیه کي درست ووې د نظم نثر یې ښه کتابونه بیان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشینۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ویل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کیږي.

رباعي

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخـــــــــــــپله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل چه سود کا
پښـــــتنو ته کـــړه مکړه ویل ښه ښایي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټك کرلانی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر یې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چي د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر یې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چي څو مدت په دا سعی کي و له هره ځایه یې جمع کړ، دېوان یې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر یې چي څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه یې واړه په کاتبانو په څو څو ځله وکښل په اطراف به یې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کي به یې همېشه ویل چي که د چا په طبیعت قوت وي چي پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل څوك یې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به یې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چي ځما قوت هونبره نه و، لیکن چي نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چي عمر ګرانمایه ضایع درومي، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چي له یو کتاب چي په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبي نه یې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چي نهایت په افعال په قال په حال د موږ د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چي تعریف یې د پختګۍ مصنف په فارسي کي نهایت طولاني کړی دئ، (چي که پدا کتاب کي یې راوړې ګنجایش نه لري)[1]، نور مي شغل ورسره واخیست چي دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم یې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښـــــتو ژبه غـــــــنیمت دئ
په لوستوني یې نازل د خدای رحمت دئ
چي یې لولي یا یې کښـــینه ما دي یاد کا
په تکـــــبیر په فـــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

د ګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چي د پښتو یو متوسط نثر شمېرل کېږي، اوس به د ده د شعر یوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چي په مهر دي نظر شي هر انسان ته		په بهانه بهانه یې وبولې خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه		چي دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې		چي هیڅ نه رسېږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې		سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کي بولهب خرنګ ګمراه کړې		له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکې خرنګ دوزخي کړې		له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې		حیراني ده په هر کار کي و سبحان ته
و خاکي بنده ته څو مراتب ورکړې		د ملك غوندي یې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

---

[1] په لېندیو کي نیول سوی عبارت، په اصل کي نسته، ما د اروانښاد علامه حبیبي د یوې مقالې څخه چي د ګوهرخان تر سرلیک لاندي خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي يو بل اديب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱٤۰ هـ) کال د ختکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر يې په کشمير او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مګر په پښتنو شاعرانو کي د ده امتياز دا دئ، چي شيدا يو نازك خياله او د قوي تخيل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پيرو دئ. د شيدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر يې د پښتو له طرز ادا څخه ليري کړی دئ، مګر د شيدا امتياز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خيالي مضامين پيدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبير وايي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځايوي او د ده له شعر څخه يو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شيدا په شاعري او شاعرانه تخيلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره ګي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بيانوي او آسمان ته وايي :

د کورې نيل دي پوري په ديده کړه
بصارت د تميز نه لري آســـــمانه !
زمـــانه په رعــــايت د ګاو خـــــر ده
پرورش د علف زار بويه باغـــوانه
آخـــــر وژاړي په شــــان د غــــريبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شيدا په شاعري کي د يادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په ياد ډېره مضمون آفريني کړې او د تخيل په ميدان کې نيلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنګه تصوير کوي :

په زړه مي ګرځي د غرونو څوکي
حــــملې د بازو د زرکـــــو کـــوکي
ووايه څـــــــــه کا د روه نســــيمه !
ګـــــيرا منـــــګولي زېبا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي ګذر وکړې صبا د سرای په لـــــوري
آواره بلبل يې ياد په ګل زمـــــين کــــــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ويني د خپل وطن د ګلرخانو ښکلا ورياديږي او هند ته په خپل راتګ پښېماني کوي :

ســــبزان کله وي همــــــسر د ګلرخــــــــانو
بېهوده راغی شــــــــــيدا تر هـــــــندوباره

په دې بيت کي د هند د خلکو سياهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترګو سره داسي ښيي :

پکښې نشته سياه مست د هغو سترګو
ګـرزېدلی په درست هند په بنـــــګاله يم

بيا چي د هند د سبزانو په پاڼو سرې شونډې ويني نو د وطن د غرونو د زرکو په ياد کي وايي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و ياقوت يې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته روغي په دغه شـان وي

شیدا کله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور کېږي، او دلته خپله پښتني ساده روحیه داسي بیانوي :

په هـــندي ادا یې وکـــړې په ما چـــاري
زه شـــیدا په زړه ســـاده د روه افـغان یم

شیدا د سبك هند د نازك خیالۍ او مضمون آفرینۍ یو ښه تکړه نماینده په پښتو ادب کي ګڼل کېږي او دی پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وایي :

د ســـوسن ژبه حـیرت کـړه سرمه سایه
چي شیدا په دا بهار کي سخنګوی شو

په دې بیت کي د خپل زړه بندیوالی له زلفو سره په ډېره نازکخیالي تعبیر کوي:

زما زړه یې کله رانیو ســـــــــتا له زلــــفو
که هر څـــو یې شانې تاو کړه مـــړوندونه

د شیدا په شاعري کي د نوي مضمون آفرینۍ سره سره کله کله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پیدا کېږي، مثلاً د اجتماعي ایثار په خصوص کي داسي مضمون آفریني کوي :

افروخته یې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په کار کي خپل دماغ کا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښیي :

دلـــــداري د هر ناتوان زما عــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمــــا

همدغه مطلب په بل مضمون کي داسي ادا کوي :

دلداري لـکه غنــچه د هر شــــــبنم کـــړم
تل د بل په اوښــــــو تر زمــــا استین دئ

د لوړهمتۍ تصویر داسي کوي :

د آفـــتاب په کمــــند نه خېژم آســـمان ته
نه وړدم بار لکه شـــــــــــبنم په دوش د ګلو

بل ځای دغه مضمون په بل ډول ادا کوي :

که دي جــام لکه حـــباب ونه نیو سین ته
آفــــرین دي په همت شـــــیدا خـــــټکه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښیي :

چي راحت درڅخه سـتړی ستومان مومي
خپل صورت دي لکه سیوری د بېدیا کړه

د شیدا یوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سپاه کړه		خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه
چي آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي		د دوام افتادګي علو د جاه کړه
مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه		په جهان کي زيست په شان د مهر و ماه کړه
چي زيردست سوزې په دا درازدستيه		زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه
پرېشانه يې شوه جمع لکه شمع		چي په حال يې توجه روز سياه کړه
سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده		کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بويه شيدا چي اشيانه وي
يعني وضـــع د بنا په پر کاه کـــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کي بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چي پښتانه يې رحمن بابا بولي. په (١٠٤٢ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلوکي پيدا سوی و، دی د بهادر دکلي دئ چي د پېښوره تقريباً درې ميله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کي د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روايت دئ، چي رحمن بابا د ملا يوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (١١١٩ هـ) په شاوخوا کي ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چي رحمن بابا يو باعمله صوفي او د يوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چي دی له غريبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سايه کي تېرېده، لکه چي وايي :

هـــم په دا چي نه له ځايه چېرته خوځـــم
نه د هيـــــــڅ يوه مخـــــلوق يم منت بار
آب و خـــور لکه آســـيا په ځای را رسي
پخپل کور کي مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کي ده او دا هغه وخت و چي مغلو په پښتنو کي نفاق او مخالفتونه پيدا کول، چي دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کي جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزيو ته په انتقادي نظر ګوري، او وايي :

هزار حيف دئ چي دا هسي رنګه چاري
واقــع کــــېږي د دنيا په ســــود و زيان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځايه چي د ده د اشعارو څخه معلومېږي په دروېشي او انزوا کي تېره سوېده، دیويني چي د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تښتي او وايي:

په سبب د ظالـــــمانو حاکــــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور او کور پیښور درې واړه یو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په یوه زمانه کي تر یوه اجتماعي سازمان لاندي ژوندکاوه، اما فرق یې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت یې درلود:

لکه ونه مستقیم پخپل مکان یم
که خزان راباندي راشي که بهار

مګر خوشحال خان خو یو مبارز او جنګي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د یو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتیجه کي صرف ظالم د دنیا په نابودي او د مرګي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنګـــــزېب چي آرایش د تخـــت و تاج کا
تخت و تاج به یې مرګی تاخت و تاراج کا

دروېش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهدیده بل څه په لاس کي نه لري او وایي :

په جهان کي به یې پاتو ښه بد نوم شي
ده زده چاري دکسری که د حـــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحیت ګویي نه قانع کېږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وایي :

د افـــــغان په ننــــګ مي وتړلـــه توره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټك یم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي یوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کایناتو کي د یوه خدای د نور تجلیاتویني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي لیدلای، رحمن بابا وایي :

نه یې څوك په سترګو ویني نه لیده شي
خـــو بې چـــونه بې چـــګونه نمایان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي یې هم دغه جلوه کتله، دی وایي :

دا زما د یار جلوه ده چي لیده شي
لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بیا وایي :

رحمن حسن د یار وینم په پرده کي
نه پټېږي نور د حسن په قـــاموس

رحمن بابا د پښتو د صوفیانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ویلای سو. وایي چي ده له موسیقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به یې هم رباب ږغاوه، یعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره یو ځای کړي وو، هم دکلماتو د انسجام او د معنی د پرورښت آرټیسټ و هم د ږغولو د ترتیب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسایي د حقایقو په لیدنه کي ویني او ګوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل یې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حریم ته تښتي، نو وایي :

څو د عشق په میخانه یې داخل نه کړم
پخـــــته نه دئ دغه خــــام عــــقل زمـــــا

بل ځای داسي وایي :

لاس د عـــــقل دي آســــــــــمان ته نه رســــــېږي
دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لاربښوونه د سپوږمۍ کره تسخيروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاينات او نظام شمسي ليدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو
خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بینم
حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درويش د انسانيت د کمال يو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي د کايناتو د حقايقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نيلي سپور او نامعلوم حقايق ويني، رحمن بابا وايي :

چي په يو قدم تر عرشه پوري رسي
ما لـــــيدلی دئ رفــتار د درويشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفيان عشق د انسان د پيداکېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پيدا کړی
د هـــــمه وو مخـــــــــلوقــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساينس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول يو له بله سره نښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسيع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفيانه تعبير داسي ښيي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي ليده شي
په محـــــيط د عاشقۍ کي يو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي يو ډېر مفيد عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځيني ښه ښه نصيحتونه هم لريچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښيي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خـپل کړه
لکه تيره هسي پروت په زمـــــين مه شه
کار په تش لستوني نه کـيږي بې لاسه
لاس په بېره کړه بې لاسه آستين مه شه

هنر او د انساني کار کړني داسي ستايي :

بې هـــــنرو لـره قــند زهر قاتل دي
قند يې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لـــــه طـــوفانه په امــــــان وي
چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بيت کي د پښتنو د ژوندانه يوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکـړه له هسي زندګۍ
چي ته بد وايې لـــــــه بلـــه بل لـــه تا

د رحمن بابا يو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي مخ د يار دئ نور څه نشته
هر څه دي د يار ديدار دئ نور څه نشته

چي و هجر و وصال ته يې نظر کړم
يو دوږخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته

کارخانه چي د دې دهر ليده کيږي
همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته

هر مژګان يې په ما هسي چاري کاندي
وايم عين ذوالفقار دئ نور څه نشته

بويه مرد چي يې له مخه زلفي واخلي
دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته

هر طبيب ته چي ځان وښايم دا وايي
چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" که بې تا مينه په چا وکا
عين د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحميد مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحميد پيدا سو، د ده ژوند تر (۱۱٤۸ هـ) پوري يقيني دئ او ښايي تر (۱۱٦۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ يقيني نېټه يې نه ده معلومه او قبر يې د ماشوخېلو په هديره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حميد د شعر ديوان په ټولو پښتنو کي شهرت مونډلی دئ، چي تقريباً (۳۰۰۰) بيتونه لري او اکثره يې غزلي دي، د حميد دوهم کتاب د شاه او ګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دريم اثر يې د مولانا غنيمت د فارسي نيرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حميد څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بيتونه لري او په (۱۱٤۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که مور د حميد دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بيته زياتېږي، مګر د حميد امتياز له نورو شاعرانو څخه يوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لياقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لږ ليدل کيږي او مور لاندي د حميد د هنر خصوصيات شمېرو :

حميد پښتو شعر ته نازک تخيل او شاعرانه موشګافي راوستله مګر دی لکه شيدا خټک داسي نه دئ، چي د رنګين فکر د ادا کولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخيل په پښتو ښکليو الفاظو کي اداکولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شيدا فارسي جملې او تعبيرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصيت دا و، چي شاعر به د تخيل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بديعي فنونو جوړول او په نتيجه کي به يې داسي شعرونه ويل چي فهم به يې مشکل و او هم به يې د بيان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به يې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د ايران خلك د سبك هند د شاعرۍ ځيني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حميد پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخيالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده ديوان (در و مرجان) او پخپله دی يې موشګاف وباله، مګر د حميد کمال دا و، چي خپلي شعري ښېګنې يې د سبك هند تر موشګافۍ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول يې د هندي سبك ځيني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.
د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوږ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرایي کي هم ښکاري دا ځني ثابتېږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.
حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي څرګندوي :

غوږو ورکړه یو له بل مبارکي		ما چي وپېیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ		شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده		یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ		یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند		څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس		نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو		که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي		دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.
د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نڅا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هـــــر اندام دګل اندام به نڅـــېده
لــکه مــــوم د اور له تاوه څـځېده
کېناستو یې کښېنول سل آفتونه
پاځېدو یې پاځـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نڅا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مـــومي بوسه د خـــــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پانو پر خـون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
دګلـــــرخ سره به نه شي هــــــم اغــــــــوش

په دې بیتو کي دکوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پانو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ويلې ده يو هنري بيان څرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفيد عنصر دئ او که دغه شريف احساس د يوې جامعې په افرادو کي مونده سي هلته به د غريب او بډاى فرق هم لږ سي، د دې نېك خوى د تبليغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پيدا کړي دي، د حميد په دغه بيت کي دغه موضوع په يوه نوې شاعرانه تعبير سره ويل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځير شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومــه تار د احسان نښلي

کله چي موږ د حميد هنر د ده په شعر کي مطالعه کوو، نو دا په ټينګه ويلاى سو چي حميد تر هر څه زيات د عشق او شريف احساس او د ښکلا يو مصور شاعر دئ او تر هر څه زيات به دى هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبير يوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکليو زه د يار مړاو کتو ته حيرانېږم شورماشور کاندي خلوت په خلوتيانو		راته هيڅ شي د بهار د ګلو خېز چي ګذار کاندي په سسنه لينده تېز چي ور وښيي جمال فتنه انګېز

که يې لب د شکر لب زېبښلى نه دئ
د حـــــميد زبان په څه شو شـــکر رېز

عبدالرحيم هوتك

عبدالرحيم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله يې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځاى پر ځاى ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي يې ډېر ډېر يادوي[١] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي، چي دى د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلى دئ او هلته يې دوستان درلودل[٢] او بيا چي د افشار نادر شاه په لاس د (١١٥٠هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحيم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار ياد له زړه نه دئ ايستلى.
عبدالرحيم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي يې هم ژوند کړى دئ او بيا نو له وطنه جلا سوى دئ[٣] دى پر لسم کال د څه ناچاريو په سبب له وطنه وتلى دئ[٤] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتيا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدايۍ په عمر کي دى تل وطن او د وطن ياران يادوي او په سوران سوران ژاړي، او وايي :

زه رحـــيم په بخـــــارا کي آرزو کــــــــړم
که مي خداى کړي په بلاد د کندهار ګډ

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول ياد کړي دي، نيشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللى دئ او په تورکستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز و ګداز کي تېر کړى دئ[٥] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پاى ته رسولي دي[٦] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين ږيرتوب ته رسېدلي، نور حالات يې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :
عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخو کي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسیږي، مګر کوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼې نه لري[۷] د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.
عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډك دي.
عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي[۸] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.
د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعر کي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد او کوښښ تبلیغ هم کوي.
د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کیږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منبر وسوځه په اور کي شراب وڅښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخوانده له کوره مه وزه که مرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شېرین لکه نبات وي
چي بسته یې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښیږي
لکه سپی ښادي په محض استخوان کړي
دا یې واړه بې عقلي ده که پوهیږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چا برخه له خپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هـــغه وته مــــزد ډېر ســــو

د عبدالرحيم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعر کي داسي ښکاره کوي او د سهار نسيم خپل وطن ته داسي راليږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه لوی وکم چي وي ټول ووينه په سترګو هر يوه چي زما له حاله پوښتېدو وې که خبري زما دپاره درته وکړي		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه په احوال سره د هر يوه خبر سه په ژړا ورته په اوښکو کي احمر سه مخ راکوز کړه زما و لوري ته چپر سه

د نسيم په زباء دي ښه نه سي "رحيمه"
د دلـــدار پر لور پخــــــپله قلـــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحيم د کلام سلاست او رواني او د ميني تاوده احساسات او د عشق د دنيا سوز او ساز ښه ځرګنديږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم د زړه ولي مي په تا پسي پرې کيږي شېريني به دي د وصل هېره نه کړم چي دي خيال په زړه کي راسي دننه د اختر په ورځ که مخ راته ځرګند کړې جنتونه پر خاطر کله را دروي		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم راته وګوره قربان دي تر ديدار سم که هر څو غربت زده او خوار و زار سم اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم قرباني به دي په مينه د رخسار سم چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخارا کي "رحيم" بيا موند
صــــدقه تر ټوله مځـــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته لوی اوکم دي پله ګډ ښادي هوس کا هر سړی يو کار لري مشغول په کار دئ د عاشق له خپله ياره سروکار دئ		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته د مجنون دي دواړه سترګي و ليلا ته بې له ياره کله ګوري و بل چا ته

اويا کاله د "رحيم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هــــوښ يې مــــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحيم په بخارا کي د خپل ګران وطن په ياد ويلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايسته کندهار ډېر ډېر يادومه[۹]	نه هېرېږي که هر څو يې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته	زړه مي غورځي بې طاقت سم ندرمه
سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي	اور مي واخلي پر ځان پيك وښورومه
کوکران او ګنديګان د خدای په حکم	څه فيضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو وياله پکښې بهېږي	د ويل بړغ يې مدام پر زړه لرمه
يو دم کښېنه په ايوان د چلزينو کي	تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فيضونه چي له دې ځايه زه وينم	چي له غيبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم ياد کړه که دي خدای کړي برخه لويه	چي غريب په بخارا کي يم له غمه
نيازمن درو له پر زړه نارې وهنه	چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحيم" چي دا اشعار بيان کړه
غرض دا چي قدردان وژړومه

لمن ليکونه :

(۱) ښايسته کندهار ډېر ډېر يادومه
نه هېرېږي که هر څو يې هېرومه
(۲) پر زاړه ښار مي راوړای قدمونه
د فراق نارې مي وکړای په کوکار
هغه ښه ياران چي ما ليدلي ونه
پرې پوهېږم يو به نه وي په قرار
(۳) ستا قسمت سو بخارا عبدالرحيمه
عزيزانو اختيار ټولو ښه بولان کړ
(۴) لس کلن له ملکه ووتم بېرون سوم
په سراغ د مهوشانو ځګرخون سوم
(۵) بخارا او سمرقند مي زړه زخمي کړ
غواړم پاڅم په زيارت د کندهار
(۶) پنځوس کاله زيات وکم وسوه رحيمه
په سراغ د اشنا ناست په ترکستان يم
(۷) د پېښور د اسلاميه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.
(۸) صرف و نحوه، فلسفه، تفسير او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو
(۹) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګنديګان، چلزينه ستايل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدوکړوسی و. دی په ختپه سدوزی او د بامیزو پښتنو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷٤هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، دکندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړکړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړکړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲٦) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸٦هـ) وفات او دکندهار په ښارکي ښخ سو[۲].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې مځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیره یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمختني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشرکړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعرکي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښې ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر ږغېږي، شاعري

---

[۲] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکي د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شـــــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعر کي د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو ځرګندوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کي د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چي په لږو شاعرانو کي ليدله کيږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مېنه ستايي.
احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کي پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې وږمې نه غوړېږي.

د زړه ګل به مي له خاورو کا سر پورته
که نســـــيم له کوهســـــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه ځرګند کړي دي :

د زړه فـــــرياد مي له جـــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقـــــــته په پردېـــسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه دېوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښني د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چي را ياد کړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي		چي په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جــــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وګورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي روڼې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې څني را ايستلې وه، هرکله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده که اغوستې يې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي[3]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتياوو او بريو لار زيار او مېنود ګڼي، لکه چي وايي :

بې زحمته راحت چيري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتيا خريدکوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حيف هغه چي په تېرکار موږي لاســــــونه

حماسيات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسيات لري او لکه عملاً چي هم يو بريالی قوماندان و، په ويناکي يې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته يو دئ بحـــــــــــروبر
که څــــه ســــمه دئ که غــــر
په همت به يې تسخيرکړم
شـــــــاهانه په شــــــان وفر

په برېښنا د توري ژوندکوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هــــــر ديارکړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل يې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټينګ ولاړ دئ :

---

[3] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنيا ده د هغو مينه رشتيا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقيبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي ځما د ولايت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم نور اېران لره په توغ په نغاره ځم تر نګين مي اېران لاندي شاهانه ځم ترو به څه د يار له نازه کناره ځم

اخلاقيات :

د احمدشاه بابا د وينا اخلاقي برخه هم خورا مفيده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

يا‌ره زه خـو هغه ســتا د درګدای يم
څه سو نن که احــمدشاه درانی يم

تکبر داسي غندي:

تکـبر دئ له شيـــطانه مه يې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستايي :

کميني شکســـتګي ستا کمال دئ
خـــــودبيني په بداېي ګنه ګـــــــناه

د وفا ضرورت داسي بيانوي :

مـرګی ښـــه دئ په دنيا کي
نه چي څـــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنيـــــــــــا

رشتيا په څه ښه ډول ستايي :

په رشتيني بازار تل قلـــپي کـــــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپين کا

اجتماعي پېرزوينه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د یار په درد رضا کا له اخلاصه یو د بل په درد او غم چیري خبرېږي یار هغه دئ چي په غم د یار شریك وي یار چي ښه وایي له یاره هغه یار دئ		په دنیا کي دغه هسي کار د مرد دئ مګر هغه چي په درد یې بیا همدرد دئ چي په غم یې غمجن نه، هغه نامرد دئ کله یار دئ چي له یاره یې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننګ کړه یارانو
چي پر پټ د یارۍ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وینا لویه برخه تصوف دي، مګر دا تصوف یو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنیا پرېږدي، او د رهبانیت په ګوټ کي به میشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شیخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د میان فقیرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس یې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدایت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا یو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته یو څو بیته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځـــــما د صورت خټه
په څــــــلور عنــــصره پټه
که څلور عنـصره واخلې
پخپل ځېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن یاد :

چي د روح په روڼا ورك ســــــــــوم
ځــــــــکه مـــــا لــــــــــــیدلی یار و
"احمدشاه" اوس که یك تنها سوې
ســـــــــــــتا وطن د یار کـــــــــــنار و

علم ته تشویق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وینا کي ملت ته د علم ډېر تشویق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي دا یقین علم له ځانه سره مله کړه له څلور خوا به دُر درته ځلیږي روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه علم ګوره څه څرګنده لوی دریاب دئ دا د علم دریاب هر چیري محیط دئ		د غفلت په تیاره څوګرزې عجوزه د همت په وزر الوزه، الوزه که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې "احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې بیا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بدیعي صنایع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه بابا کلام بدیعي صنایع هم لري، چې یو دوې نمونې یې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــفو بند کړ
اوس ارمان د سپین رخسار کړم

تجنیس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوګل دئ

د احمدشاه بابا یو څو بدلي :

ګوره بیا په سره ګلزار کې		لاله رنګ په سپین رخسار کې
لونګین یې تل په غاړه		بلبل مست کا په چیغار کې
هوسېږم ورته ګورم		خزان سوی په ناتار کې
د وصال نوبت مي دا دئ		نن د ګلو په بهار کې
یار مي ګل او ګلبدان دئ		لکه زرکه په رفتار کې
مخ یې لمر غوندي ځلېږي		زلفي مشك دي په تار تار کې
رنګا رنګ ګلونه ډېر دي		د بلبل عشق په ګلنار کې
تا چې حسن د ګل واخیست		زړه به څه وي په قرار کې
څه علاج یې څه طاقت دئ		چې شها سي په سنګار کې
همېشه یې روزګار دا دئ		مین زړه نیسي په ښکار کې
لېندۍ وروځې بانړو غشی		عاشق ولي په کنار کې

ناري وکړه "احـــــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بیمار کې

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهیر یم		چې د خپل یار نظر سته په زړه امیر یم
بډایي هرګز پخپله لویي نه کړم		همېش ستا د قدمونو دامنګیر یم
که مي برق د سپیني توري بیا بربښنا کړي		ستا په مهر په هر لوري عالمګیر یم
و بل لوري ته مي هیڅ مخ مخی نسته		یاره زه چې ستا و ور ته تل فقیر یم

د رقیب له لاســـه نه ژاړم و تـــا ته
د بېلتون په توره شپه احمد په ویر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

دکندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چې په شعر کې یوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چې د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کې په ږوب کې پیدا سوی او عمر یې په کندهار کې تېر کړی دئ.
پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار یو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه یې د کندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹٦ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او یو د پښتو ژبې لنډکی ګرامر یې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸٦ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چې د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کې موقتاً پاچا سوی و.
وایي پیرمحمد کاکړ یو کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان یې چې تخميناً (۵۰۰۰) بیته کېږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبې د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کېږي، چې هم د معنی له رویه متین او قیمتي دئ او هم یې د یوه هنري اثر په حیث په پښتو آثارو کې لوړی مقام نیولی دئ، پیرمحمد ځان ته یو خاص سبك لري چې د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وینا معنوي ښېګڼې او روحانیت او د حمید موشګافي او نازکخیالي یې ټوله پخپل هنر کې سره یو ځای کړي دي، دی نازکخیال مبتکر شاعر دئ، مګر داسې نه دئ لکه شیدا خټك چې صناعتي او بدیعي ښېګڼې په فارسي یا هندي تعبیرونو کې پېچې او د پښتو ژبې د بیان خپل مزیت نه ساتي، بلکې پیرمحمد نوي فکرونه په داسې ساده او د پښتو ژبې له بیاني جوړښته سره سم بیانوي، چې د ژبې نوامیس ساتي، مثلاً د صوفیانو دا فکر و، چې انسان له یوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه یوه دوره تېروي څو بیرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کې مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وایي چې (نی) کله چې له نیستانه جلا کېږي نو د شکایت نارې د بېلتانه په دنیا کې وهي، د ده د مثنوي لومړي بیتونه همدغه قصه بیانوي، لکه چې وایي :

بشــنو از نی چون حــــکایت می کــند
وزجـــــدائیها شـــــــکایت می کـــند
کـــز نیســـــتان تا مــــــــرا ببریده اند
از نفــــــیرم مـــرد و زن نالـــــــیده اند
هر کس که او دور ماند زاصل خویش
باز جــــــوید روزګار وصـــل خـــویش

په پښتو او فارسي ادب که دغه فکر ډېر وسیع سوی او د ادب یوه مهمه برخه یې نیولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په یوه داسې ژبه بیان کړی دئ، چې هم صوفیانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وایي :

بېلتانه په غم شریك کړم د غمجنو
د هــــــــــر چا په غاړه ژاړم لــــکه نی

په دې بیت کې د نې د ژړا صوفیانه تعبیر هم موجود دئ، چې له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کې شاعر د یوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکېندې له پاره ورسره ژاړې او په اجتماعي او انساني دردونو کې د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په یوه بیت کې په ساده تعبیر ادا سوي دي، مګر بدیعي ښېګڼې هم لري او هغه دا دي، چې په پښتو کې غاړه دوې معناوې لري، حقیقي معنا یې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طریقه هم ده، چې نی وهونکی وایي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د یوه ژړاند مهجور انسان غاړه چې ژړا ځني راوزي ټول په دغه یوه بیت کې ادا سوي دي، چې د شاعر د تعبیر او تخیل او ابتکار کمال ځني معلومېږي، د پیرمحمد شعري تعبیرونه اکثراً طبیعي او له یوه واقعیته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسې طبیعي تشبیه سره بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنگ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شـــــــبنم د ګل په پاڼو پوري یخ ســـــو
که په غوږ د ګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باړخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول د ګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او ژبې له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څــــوك وایي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګــــڼي معجز د رحــــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کـــــم نه وي
و منصف ته د ختك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســـــترګي د آهــــو کړې
نه پوهـــــېږم چي آهـــو یې که جــادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهــــــــېږم دا هـــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به څـــان لره بلل څـــــوك
په پلـــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشــــق به تا لره بلل څــوك
پر بل اور به دي د حســــن کــــــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو پښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګر که شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعار کله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غـــــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کېږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا هم رغړي پر شېوه لـــــکه کرکنړه

داسي معلومېږي چي پیرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه یا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا لیدلې وه تر دې اندازې چي په اخیر کي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وایي :

در پر در دي کړم غـــفاره در پر در سې

شرمنده هم تر همزولو په محـــشر سې

نه مي حق و ته غوړ نیسې نه حق اورې

که به حـــق د معلم وي کـــور وکـــر سې

داسي معلومېږي چي پیرمحمد ډېر عمر درلود او سپین ږیري توب ته رسېدلی و، پخپله وایي :

ښه موسم د شباب تېر پر پیرمحمد سو

بوالــــــهوس هــــنوز هوا دګلو مل کا

د پیرمحمد د ژوند دوره له ۱۱۲۰ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸٦ هـ) سپین ږیری و او تر (۱۱۹٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پیرمحمد د اشعارو یو څو نمومې :

رباعي

موږ له هیواده تنـها راغلي یو

د بڼ توتیان یو په دام وتلي یو

غـــمازه ظلم راباندي بس کړه

د ښـــو یارانو فــــراق نتلي یو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هیڅ پند
د جفا په تیغ مي قتل معلومېږي		خپلي ناړي راکوي د وینو خوند
ما به حال و یار ته وې که اغیار نه وای		ولي خار دګل له ښاخه سو پیوند
زه له درده همېشه پرله پېچه سم		مار د زلفو یم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېرېږي		هیڅ په وصل د یار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مین خوار دئ پیرمحمده !

چي دلـــبر یې وي خــــودرایه خودپســند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنو کلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانو کي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترګه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي د کاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانو کي يې ښه مقام موندلی دئ.

کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسۍ کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايۍ مقدمة الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".

په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي يې د مسټر هيوز کليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعر کي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وړی چي مي وريت کړ په تنا‌کو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله‌ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخيږي ګلګون هسي
په لېندو دکړو ورځو، د بڼو تېز ويشتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار ولېښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

شمس الدين کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي دکندهار په نزدوکلي کي زېږيدلی او دکندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هديره کي ښخ دئ، چي قبر يې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدين يو پښتو دېوان لري، چي بيتونه يې (۵۰۰۰) پوري رسيږي او يو څوکتابونه يې هم ليکلي دي، چي يو له هغو څخه سراج الموتی نوميږي او په شعرکې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصيده، رباعي، مثنوي او هر قسم بديعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه يې روزلي دي. داسي معلوميږي چي شمس الدين د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسير، حديث، رياضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعاروکي د دغو علومو اصطلاحات يادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبير داسي ښيي :

نه يې ضـــلع قايمه نه زاويه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدین دېوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه یې روانه، خوږه او ساده ده، مضامین یې عشقي او اخلاقي دي او ځکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب اوکشمیرکي پردېس سوی دئ نو د وطن په یادکي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنایع اداکوي، مگر د ژبي رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار یې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وایي :

مدام ژړاکـــــړم په ناري ناري
یار مي یادېږي وهم کوکاري
د هند ځنگلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــــند هواکړم خوار و حزین زه
له حـــــــرارته یم اتشـــــین زه
ســـــــایه د زوزو د وطن غـــوارم
چي زړه څنگ کړم په ترنجبین زه

کله چي په هندوستان‌کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــــند بارانه آهســـــته اوره !
یار مســـــافر دئ درسرې ژغوره
د سایې گل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هـــرگـــز له کـــــوره

د شمس الدین په اشعاروکي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعرکي د زړه ویني نغاړي اوکله چي له یاره جلاکېږي داسي یو شعر وایي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آوازکا زړه مي ویلـــېږي
ســـترگي غورځـــېږي بانه رپېږي
د یار د تللو ســـبري کــــــېږي

شمس الدین په هغه دوره‌کي ژوندکاوه، چي د پښتنو د امپراتورئ انحطاط په هندکي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مگرکشمیر لا د پښتنو په لاس‌کي و، خو پنجاب سکانو نیولی و، شمس الدین دغه په غم لړلی منظر په خپلو سترگو لیدلی دئ او په یوه قصیده‌کي داسي شکوه‌کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر		په عزت دي وي د خپل خیرالبشر
د اسلام غیرت یې هسي له زړه ووت		دکافر د لاسه گرزي در پر در
فراري په دا شان‌کړې سره جمع		چي یو ځله سره سي شیر و شکر
اتفاق صلاحیت یې کور په کورکړې		چي به یو له بله بولي برادر
که ملتان وکه ډېره وه‌که‌کشمیر و		ځني ونیول سکانو په لښکر
پاچاهي یې منحصر سوه په درې ښهره		دي‌کابل اوکندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي		په هرکال باندي حمله وي د غجر
پېشینه خلکوگټلې ځني ولاړل		ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
یو له بله سره وژني ناقصان سول		صبح و شام یې دئ په‌کورکي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدين په دې ډول د وطن پر خرابي او خانه جنګي باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سيمي هم د دوی د لاسه ولاړې.
د شمس الدين د کلام نمونه :

په ځير ځير چي مي و يار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د ميني راز ښرګند سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپيو سي د کور ساتنه		رقيبان ځکه د يار په ور پراته
د هغې کوټۍ روزن د عرش له لوري		چي پر کېږي د دلبر ننواته
مرګ د يار د څنګه ښه دئ نه بې ياره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګين قالب سره راته

شمس الدين صورت به څه نيستان نه وي
چي تر زړه يې دغـــــه غشي وخـــــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.
رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمير کي اوسېدلی دئ. په کشمير کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري يې ژوندون يقيني دئ.
د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي يو د ده د شعر دېوان دئ چي تقريباً دوه زره بيته لري. بل کتاب يې د ليلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دريم کال يې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بيته زيات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمير کي يې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنګ کړ		زړه مي ځکه دا آهنګ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آګاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډير هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي ګڼل کيږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي اداکولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابيږي.

رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي ګنجوي څخه ترجمه کړې ده مګر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداګاني هم لري.

په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مګر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.

نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پېښ کړی او په متوسط بحر کې ويلې ده، مګر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مګر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او ويې ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد

او را چه کـــشم که جـــان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مګر اوس وګورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتنانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يي د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وګورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول څرګندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو	كُل عالم باندي خبر سو
په هر ځای د ده کلام و	که خواص وو که عوام وو
چي مجنون نومی یوځوان دئ	دی په عشق کي ډېر اریان دئ
د لیلی په زلفو بند دئ	ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا یې په وای وای سوه	افسانه یې په هر ځای سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه	ټول ګویا په دا سخن سوه
چي دوستان ځوك د لیلې وو	د لیلی له قبیلي وو
د لیلی و پلار ته راغله	هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذکور آغاز کړ	نه یو ځله په باز باز کړ
چي یو ځوان په مینه زېر دئ	د لیلی ذکر یې ډېر دئ
په فلاني بیابان کي اوسي	دی زموږ په زیان کي اوسي
بدنامي یې تر حد تېره	په عالم کړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني کا	دی په نام یې د فلاني کا
چي په موږ راسي افسوس کا	ګاهي رقص ګه زمین بوس کا
هر دم هسي غزل وایي	چي لیلی ورپکښې ستایي
دی د غم له سوزه سازه	ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دی بلغاك کا	روغ تندرست زړونه چاك چاك کا
وایي دی خلك یې یاد کا	زموږ د ملك نامه برباد کا
لیلی هم ورپسي داغ ده	دی پتنګ دئ دا یې څراغ ده
ته یې وترته بسیاره	چي لاس واخلي له دې کاره
د لیلی پلار چي خبر سو	په دا حال خوږ یې ځیګر سو
په خوله لال سو له حیرته	پیچ یې وخوړ له غیرته
ده ویل درومئ سر یې پرې کړئ	سپیني توري په ده سرې کړې
چي و چاته نصیحت سي	او بل چا وته عبرت سي
که یې ځوك دعوه د خون کا	بیا دی ځما احوال زبون کا
تاسو خلاص یاست همه واړه	د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته یو ښه ځوان سو	د مجنون پر لور روان سو
همېشه یې په لار یون کړ	جستجو یې د مجنون کړ
ناګهان یې په بیابان	مجنون ولیده عریان
د جهان ننګ یې پرې ایښی	تنها ناست له خلقه ګوښی
ور نژدې چي هغه ځوان سو	تېغ یې وکیښ ور روان سو
چي ګذار یې پرکاوونه	لاس یې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دی پر پاس	چي کوز نه سو هغه لاس
په دا لاس یې کله دریغ کړ	په بل لاس یې هغه تېغ کړ
چي یې بیا قصد په وهل کړ	دا بل لاس یې هم خدای شل کړ
کرامت چي ور ځرګند سو	د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسکور د ده پر پښو سو	په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاري یې کړله	هم منت باري یې کړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي يو حکايت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبيعي حساب سره نه منل کېږي مګر نتيجه ښه ځني اخلي او داسي وايي :

و قاتل ته مجنون ويل :		ځما بزرګو ډېر دي ښه ويل
چي په بدو پسي ګرځي		عاقبت په ځاه کي پرزي
چي د بدو طلب ګار سي		خود په بدو ګرفتار سي
چي نيکي بدي انسان کا		دواړه ځان لره عيان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لـــه بدو دي زړه ســـــوړ ســه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتيب سوی دئ، چي نسخي يې لږ پيدا کېږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي يې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامين ادا کوي او د ده غزل بايد بزمي وګڼله سي، ځکه چي ډېر لږ د تصوف يا اخلاقي شاعرۍ رنګ لري.
د ده د غزل نمونه دا ده :

هيڅ سو هيڅ سو و آشنای ته زما درد		ځکه پروت يم زړه کباب په ګونه زرد
ملاست د هجر په بستر يم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم ګرد
د اشنای ميني ضعيف کړم ګرم څه نه يم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سينه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوڅ کا		که خاموش سوم هله يمه زه نامرد
په جفا سره يې درست عالم تاراج کړ		له وفا يې هيڅوك نه سو بهره ورد

د رقيب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خليل په څېر دا اور ســـو پر ما برد

رحمت کله کله ځيني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلومېږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وايي:

خود به خود مي مجـــروح که دريغه
په خـــندان سره بيا ووايي که کـــرد

کله کله د قافيې په سمولو کي داسي جدي سي چي تذکير او تانيث هم پرېږدي، مثلاً دی يوه غزل لري چي وايي :

يار چي هسي مـــخ پوټی کا
زمــــا اوتيسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه يې ســـــــم فارغه
که يار را د شـــونډو مې کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلي تر آخره پوري قافيه تعقيب کيږي، مګر په يوه بيت کي وايي :

د هـــــجران تاريکي راغلل
چي تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کي ندی او په آخر بيت کي سپوږمۍ دواړه په پښتو کي مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلي د مذکرو کلماتو په رديف کي راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کي شيخ امام الدين ته رسيږي، چي هغه په پښتنو کي يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کي شيخ متي ته رسيږي، چي هغه په کلات کي ښخ او د پښتو ژبي ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کي ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کي زيږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کي کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کي مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلومېږي چي ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چي شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کي ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پوري هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کي ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشـــــقي کي
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلي او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کي صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کي د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلي يې په رواني او خوږوالي کي د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کي د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چي دي زړه زمـا په اوښو نه نرمـــــيږي
د درياب په منځ کي پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کي
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کي زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چي مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغـــــــــونه به مي لالـــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بیان سوی دئ، چې تصریح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چې دغه د وینو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتایج داسي ښيي :

زر به ګانی لـــــکه ګنی سي د غـمونو
چا سره چي ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کي داسي تصویر کوي :

زانګي پکښي زړونه د عاشقو سره په وینو
ته چي چیري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسي شکایت کوي :

رباعي

فلـــــکه څرنګ دي ناقــــرار کړم
چي نیمه خوا دي جدا له یار کړم
لــکه کب پرېوزي پر وچه باندي
زه دي له ژونده هسي بېزار کړم

دلته نیمه خوا دوې معناوي لري، یوه معنی یې دا ده چي په نیمه لاره دي د یاره جدا کړم، بله دا چي نیمه خوا محروم او ناکام ته وايي.

د غزل نمونه :

په وصال کي مي زیاتېږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندي ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په یارۍ کي		په سودا کي ستا د میني شم سر تور لا
که په مینه کي تهمت په ما وایه شي		د عشق کار مي پخته کېږي په پېغور لا
که هر څو یې په امید ورشم تر زلفو		لګوي مي خوله پر زړه باندي منګور لا
په ژړا مي هیڅ پروا د ښکلیو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم یې ویلي کېږم د مخ لمر ته		په وصال کي راښکاره کا هسي زور لا
چي یې خیال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کي مي غوزار کاندي نسکور لا

که "نعیم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لـــــکه ګل هسي یې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپينه

سپينه يوه پښتنه شاعره ده، چې د وزير يارمحمد خان الكوزي د حكومت په وخت د هرات په شاوخوا كې اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الكوزي لور وه، او هغه وختې ايرانيانو په ۱۲۵۵ هـ كال هرات كلابند كړ او د هرات پښتنو د دوی د مېراني مقابله وكړه، زموږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو يو كال او اته مياشتې اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسليم نه كړ، او هرات يې نه پرېښو[4].

په دې جګړو او مېړانو كې د پښتنو سرداران شاه كامران سدوزی او وزير يارمحمد خان الكوزي وو، دوی د پښتنوالۍ ټينګ او راسخ عزم په دې مقاومت كې څرګند كړ.

زموږ پښتنه شاعره سپينه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتنې په محارباتو كې ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار يې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګياليتوب په ستاينه كې ويلي دي، چې د پښتنو ښځو حماسي افكار ښه ځني څرګندېږي.

سپينه د دغې محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښكارېږي چې دا او خپلوان يې د دغې ننګې په لاركې ولاړ وه او ټوله وقايع يې په سترګو ليدلې دي.

كه موږ تخمين او اټكل وكړو، چې په دغه وخت كې دا پخه ښځه وه، ځكه چې افكار و احساسات يې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره كې د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمين كړو او د تولد كال به يې هم پسله ۱۲۰۰ هـ وبولو، د سپينې د اشعارو له مضامينو دا هم را ايستل كېږي، چې د دې كورنۍ د وزير يارمحمد خان له كورنۍ سره خپلوي يا نژدې تماس درلود، ځكه چې د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقايع يې راوړي او نظم كړي دي.

د پښتنې حماسيات :

دې شاعرې په خپله ملي ژبه موږ ته يوه مفصله كيسه په څو سوه بيته كې پرې ايښې ده، چې د هرات د محاصرې منظوم تاريخ ګڼل كېږي، په دې كيسه كې پښتنه شاعره، د خپلو ورونو مېړاني ستايي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصوير كوي.

د كيسې په ابتدا كې په يو څو بيته د كامران او وزير يارمحمد خان ستاينه او وروسته بيا نو په كيسه شروع كوي.

د سپينې پښتنې شاعرې حماسي احساسات ډېر پياوړي او ننګيالي دي، په شعر او كملاتو كې تاثير او اغېزه سته، وينا يې د حماست يوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمايندګي كولای سي، د سپينې پښتنې شاعرې نور څه اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغې محاصرې منظوم تاريخ چې د مثنوي په ډول دئ ځيني برخې زموږ څخه سته، او هغه هم بشپړي نه دي، د دې مثنوي په سر كې پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء كوي، وروسته نو د شاهزاده كامران او وزير يارمحمد خان په ستاينه شروع كوي.

د دې له مضامينو داسې ښكاري چې سپينه يوه عالمه او فاضله په تاريخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، كه څه هم اشعار يې ټوله تاريخي دي، وقايع او حوادث بيانوي، مګر د حماسته هم ډك دي، ځكه چې دا اشعار خورا سليس او روان او خواږه دي نو موږ لاندې ټوله هغه برخې چې لاس ته راغلي دي ليكو يې، پښتنه سپينه په خپله كيسه داسې پيل كوي :

[4] تتمة البيان د سيد جمال الدين.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څښتن د ټول عالم ستایمه		بیا محمد رسول اکرم ستایمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي		د پاك نبي پر ښو یارانو دي وي
دی و استازی د کونینو بادار		په دوه جهانو د نبیانو سردار
د ګنهکارو شفاعت کوینه		رحم پر خپل خسته امت کوینه
بیا منقبت د ابوبکر وایم		صدیق یې نوم په صداقت یې ستایم
دی لومړی یار و د خاوند د رسول		په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په یار غار د پاك نبی دئ مشهور		توره تیاره یې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې		د عدالت یې پر جهان نندارې
شور و د نیل له پرتمه کښته		مړه کافران د ده له ډېره هیبته
د عدالت دُره یې هسي کاري		چي ریږدی به ځني زړه د مزري
دریم عثمان ذی النورین و نمر		هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حیا کي و بادار د امت		ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم یار و شېر د خدای و کرار		علی حیدر و تل په لاس ذوالفقار
د خیبر ور یې ذوالفقار ته و مات		په بریښ د توري یې تل ورك ظلمات
بیا نو کومه په خوښۍ په عزت		د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان ځلېده		تل وه خوشحاله پاك رسول یې لیده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خـــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزیر په ستاینه کي

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت		ځموږ شاهزاده دی ننګیالی په غیرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر		په څړبنو کي نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره		نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غلیم له ده نه پر حذر دئ جانه		د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګیالیو توریالی شهزاده		په غیرتمنو بریالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی		د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سیوري یې هرات سو آرام		له دښمنانو یې وکښو انتقام
دی په رشتیا نعم الخلف د محمود		خالق دې کاندي په دارینو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ		ټول غلیمان د ده له توري لټار
بل یې وزیر یارمحمد خان توریالی		په سپین میدان کي ځني ریږدي زمري
دی په تدبیر آصف نظام د هرات		ښه یې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګیالی د الکو د ټبر		د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپینه توره یې له تیکي بدر		د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر میدان		سټ یې په توره کړ غلیم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توریالی		وي د هرات پر سیمه تل دي ژوندی
څو چي شینکی آسمان ولاړ پر مځکه		څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند		هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده		واوره چي کاندم د جنګو ښه قصه

[5] له "سپـــیني" څـــــخه به نه وي آثار

دا به وي خاوري پاته سي به یادګار

[5] وايي چي آصف د سلېمان E وزیر و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزیر دی، چي د دوی په نومو په دې بیت کي تلمیح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات او کندهار کي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکايت کومه
د سدوزو د سلطنت کومه

پخوا تر دې و د هرات پادشاهان
د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان

دوی سرداران د پښتنو د هرات
غليم يې تل له تېرې توري و مات

د پښتنو توري به تل ځلېدې
د دښمن سترګي له بريښنا وې ړندې

دوی وو مېړونه پښتانه توريالي
پر ننګه ټينګ وه د وطن ننګيالي

په جنګ کي هر يو غټ شين مزری
د سدوزو هر ځلمی بريالی

چي به يې توره له نيامه وکښه
غچ او کينه بې له ايامه وکښه

د هرات خوا وه له غليمه خالي
دلته خپره وه هوسايي خوشحالي

ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ
کار د دښمن د دوی له لاسه ويجاړ

چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن
وليد له وېري به يې رېږديد بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کيسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ويونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاريخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بيتونه هم له دغي کيسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د يوه جنګ حال ښيي.

غليم په ښهر بيا هجوم راوړی
مخ تې ولاړ دئ يارمحمد پياوړی

زموږ پښتانه لکه زمري جنګيري
ولې د وينو پر حصار بهيري

هرات په وينو د پښتون سو ګلرنګ
پښتون زخمي دئ د غليم پر خدنګ

يارمحمد وايي پښتنو زما زمرو
ټوله راووزئ وسله دار له کورو

پر غليم وکړئ يو هجوم ګړندی
هرات له لاسه په ژوندون مه باسی

دا زموږ کور دئ زموږ وطن دينه
دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دينه

کفن په غاړه دا وطن وساتئ
زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ

دلته پراته دي ننګيالي نيکه ګان
دلته بهيږي ويني تل د افغان

هرات زموږ دئ زموږ کور دينه
زموږ نغری دئ زموږ ګور دينه

دښمن راغلی تر دېواله د کور
ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پېغور

کامران نارې کړې چي پښتونه قامه
توره راباسه مره پر ننګ و نامه

مه بايله ځان اوسه ولاړ پر حصار
د پښتنانه پر ننګه ځان کړه ايثار

بويه غيرت چي مو ناموس خوندي سي
نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي

ځلمو چي واروېدې نارې غلبلې
له يارمحمد له کامرانه دلې

له کلا وواته زمريانو په څېر
پر دښمنانو يې جوړ کړ لټپېر

سرونه يې غوڅ کړه د دښمن په توره
....

دښمن سو مات راغی دوران د کامران
د يارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودو کي د کندهار په مرت کلا کي زیږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کي وفات سوی دئ، میرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چي د پښتو دېوان يې تر (۴۰۰۰) زرو بیتو پوري رسيږي.
د ټول دېوان غزلي يې اووه اووه بیته دي، د کتاب په آخر کي ترجیع بند او مخمس او مثمن او څو رباعیات او یو مثنوي لري.
حنان په خپل شعر کي د حمید پیروي ډېره کوي، پخپله وایي :

د حمـــــید د شعر بحر ته حـــــــــــنانه
یو څو ځاځکي دي لوېدلي ستا ابیات

د حنان شاعرانه تخیل ډېر لوړ او د نوو مضامینو میندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حمید نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبیهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بیانوي :

دا غـــفلت نیولی زړه به رېز مـــرېز کـــړم
ماتېده د زنګ وهــــلي کلپ کـــیلي ده

حنان د حمید په نازکخیالۍ کي پوره پیرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حمید ویلي وه :

دا شرف د عاشـــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سینه سوه د حمید دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي ادا کړی دئ :

د حـــــنان سینه نوخطو تور سکاره کړه
که ســــینه وه د حمید دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامین او شعري تلازمات په هغه ډول میندل کیږي لکه چي د حمید او شیدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبك په پیروي موجود و، مګر فرق يې دا دئ چي د شیدا د بیان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حمید بیان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مګر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبك هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بیانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خیال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بیانوي :

چي دې خیال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېــــــــلمه لره له ســـــــرایه

کله چي د عاشقۍ په دنیا کي حنان خطاوزي او رویبار ته د زړه حال وایي بیا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر یار عاشـــق و خــــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووایه رویبار ته

کله کله د عاشق تند تند کاته هم په معشوق باندي نه پېرزو کیږي، او دا ډول خلك له تندو کتو منع کوي :

شـوخ کاته يې ډېر ډېر مــه کوه و مخ ته
نازك تن يې زخــــــمي کــــــــيږي په کتو

په دې لاندي بیت کي د معشوق د مېلمستیا اسباب داسي بیانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د یار د خیال د مهــــــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعر کي کله کله شعري صنايع هم راوړي، مثلاً په دې بيت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشــحاله نسته
نه په مينه کي بلـبل تر ما حـــــــزين سته

په دې لاندي بيت کي تجنيس دئ :

د جبين په چين يې زړونه واړه چين کړل
وايې خيست په دغه چين له چــينه چين

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبيه کوي يا يې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامين شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
ميرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د يوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصيب د صــــحراشينو جاهــلي ده

د حنان د غزلو يوه نمونه :

ناچاری کړم له آشنايه څخه ليري		چي تل اروم د رقيب سرې خبري
موږ په سوي يو زاهده ته پرهېز کړه		عاشقي نه ده تحقيق دئ اور د سري
د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي		چي همېش د يار د غم سکروټي نغري
د جنت معامله ته کړه زاهده		عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې ليري
د عشق درد و هغه چاته معلومېږي		چي پوخ سوی وي يو وار له دغه شري
چي تعريف د شکر لب د خولې په کاږم		د قلم تر نی مي توی سولې شکري

حنان بيا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانيسي هيڅوك په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]

قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه او ګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.

قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).

قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.

د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحي قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.

عربي قصیده د ریګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر بانډه د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.

په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.

دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟

د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هینینګ داسي وایي :

"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".

البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.

له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

[٦] د **علامه** حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ١٣٥٧ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قدیم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصیده ده چي مطلع یې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پیشـــــینگان ...

د دې قصیدې بیتونه ټوله په آخر کي د ان قافیې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانیانو او پارسیانو قصیده درلوده اوکوم وخت چي دوی په دري خپل قصاید نظم کړه نو دوی په دې فن کي قدیمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصاید په سیستان کي ویل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غېږکي پرورښت کېدی.

د هجري (۲۵۰) کال په شاوخوا کي یقعوب لیث په سیستان کي د افغانستان د آزادۍ بیرغ ودراوه او ځان یې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، یوه شاعر د ده په ستاینه کي عربي قصیده نظم کړه، یعقوب هغه ته وویل :

"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهېږم".

دلته نو د یعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري یې یوه قصیده وویله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصیدې نه ویلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.

د سیستان تاریخ دغه ابتدایي قصاید په تفصیل لیکي او موږ ته راښیي چي د قصیدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصیدې موضوع :

قصیده په دري ادب کي د ستاینې او مدح له پاره لکه د عربو قصیده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لویانو او پاچهانو په ستاینه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستاینې بل څه لږ پکښې لیدل کیږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجیك او غضایري او نورو مشهورو شاعرانو قصاید چي وینو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستاینې دي.

مګر په همدغه غزنوي عهد کي حکیم ناصر خسرو د قصیدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وګرزاوه او قصیده یې د اخلاقي تبلیغ او اجتماعي او دیني اصلاح او فلسفې او حکمت په ګرانبها مرغلرو جړاو کړه.

ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکیم سنایي په غزني کي پسې تکمیل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصیده یې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېګڼو په ستاینه ښایسته کړه او دا ښکلې محبوبا یې له درباره راوایسته او د درویشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسګاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږ ګورو چي هغه درباري قصیده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.

په هغه غزني کي چي فرخي قصیده د سلطان محمود په ستاینه کي داسي په مبالغه آمېزه وینا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زدیده خواب بر باید
زبیم نه منی گـــرزش به جا بلـــقا و جـا بلـــسا
دل خــــــار از بین تیغ او خون گـــشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بیرن آید از خارا

سنایي په دغه قصیده داسي ښکلي روحاني کالي واغوستل :

ازین مشت ریاست جــوی رعـــنا هـــیچ نکـــــشاید
مســــلمانی زسلمان جـــــــوی، و درد دین زبودردا
به صـــــاحب دولتی پیوند، اگـــر نامی همی جویی
که از یك چاکری عیسی چنان مصروف شد یلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کي خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چاري بېلي او ټاکلي وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کي هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کي د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چي د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کي د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چي شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چي د عبدالعزيز بن مروان مريی و په تشبيب کي يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).
دا نسيب په دري قصايدو کي هم دغه ډول ليدل کېږي، خو فرق يې دوني دئ چي د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کېږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني

احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چي ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کي د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــيح و تراويح بسر

من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چي د خراساني شاعر په مخ کي د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو ځخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کي کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کېږي :

بر آمـــد نيلـــګون ابری زروی نيلـــګون دريا

چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را

ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چي شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چي د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چي ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چي کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.
دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چي ځنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشبه بلله کېده چي بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصيده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خيال و، چي په پښتو ادب کي د قصيدې آغاز له خوشحال خان ختټکه دئ، مګر کوم وخت چي د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چي تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصيدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.
د قصيدې د نشو نما او پيدايښت زانګو خو ما وويل چي دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصيدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کي روزلي سوي وې، نو پښتو قصيده هم په دغه مځکه کي پالل سوې او دا ښکلې او ګلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کي غوړېدلې ده.
د پښتو تر ټولو قديمه قصيده، چي د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصيدې له براعت او بلاغته داسي ښکاري، چي په پښتو ادب کي تر دې دمخه قصيدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چي د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کي و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.
محمد هوتك دا قصيده د شيخ کټه له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چي دغه شيخ هم له تاريخ سوري څخه را اخيستې وه. دا قصيده په پښتو بولله ياده سوې ده او داسي ښکاري، چي په پخوانۍ پښتو کې قصيده (بولله) بلله.
د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کې د برم خاوندان وو، کوم وخت چي د سبکتګين کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پيدا سو او په دغه وخت کي د غور ټولواك امير محمد سوري و، چي د مؤرخينو په قول په (٤٠١ هـ يا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنګران کي ونيوی او هغه له ډېره غيرته زهر وخواړه او ځان يې مړ کی، (طبقات ناصرى ج ١، ١٧٢ بيهقى، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).
د دې غوري امير په دربار کي يو پښتون شاعر اوسېدی، چي نوم يې شيخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاريخ سوري په حواله د ده مرګ د زمين داور په بغني کي په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.
شيخ اسعد د امير محمد سوري په ويرنه يعني رثا کي يوه اوږده بولله يعني قصيده وويله، چي (٤٤) بيته ده او تر اوسه چي موږ په پښتو ادب کي معلومات لرو نو دغه قصيده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله ګڼله کېږي او د ژبي ډېره لرغونې پنګه او ادبي تومنه راښيي.

د مضمون له پلوه د قصيدې اقسام

قصيده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصيدې خو په جاهليت کي پر حماسي وياړونو او قبيلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مګر په اسلامي دوره کي خاص بيا د عباسي دربار او اميرانو په مخ کي قصيده د مدح او ستايني او انعام ګټني ذريعه سوه.
په دري کي هم مدح تر هر څه دمخه د قصيدې غايه او هدف وه او عاشقانه تشبيبونه صرف د قصيدې د ښکلي کېدو له پاره و او د ميني له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چي سنايي په قصيده کي د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پيدا کاوه.
دمخه مو ويلي و : چي کوم وخت په افغانستان کي يعقوب ليث د آزادۍ ښکلی بيرغ د سيستان د زرنج پر شاهي مانيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يې د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول اوکله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله‌کله به د بډايانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنوکي هم قصيده اوربدله کېده.

مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د ويناکمال او قوت هسې په‌کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښووله. د خلکو د ژړا او وير او ساندو اوکړو مناظر به يې تصوير کول.

ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.

د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (۳۰۰ هـ) په حدودوکي ويلې وه :

مرد مرادی نه هماناکه مرد		مرگ چنان خواجه نه‌کاریست خرد
جان‌گرامی پدر باز داد		کالبد تیره به ما در سپرد
آن ملك باملکی رفت باز		زنده‌کنون شدکه توگویی بمرد
کاه نبد اوکه ببادی پرید		آب نبد اوکه به سرما فشرد
شانه نبد اوکه به مویی شکست		دانه نبد اوکه زمینش فشرد
گنج زری بود درین خاکدان		کود و جهان را به جوی می شمرد
قالب خاکی سوی خاکی فگند		جان و خرد سوی سموات برد
صاف بد آمیخته تا در دمی		بر سر خم رفت و جدا شد ز درد
در سفر افتند به هم ای عزیز !		مروزی ورازی و رومی‌کرد
خانهٔ خود را بازر و دهر یکی		اطلس‌کی باشد همتای برد
"خامش"کن چون نقط ایرا ملك		نام تو از دفترگفتن سترد

دا د پارسي مرثيې يوه لومړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپيځلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.

په رثايي قصيده‌کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په څرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه وموندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده‌کي تصويرکوي :

شـــــهر غزنين نه هـــــمانست‌که من ديدم پار
چي فتاده است‌که امسال دګرګون شدکار؟
خان ها بينم پر نوحـــه و پر بانګ و خـــــروش
نوحه و بانګ و خروش‌که‌کـــــند روح فګار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد
د امير محمد سوري په ويرکي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کيږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د ګردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدي د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په څرګندولو او اداکي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي ږدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار — زمولوي هرګل چي خاندي په بهار
هر غټول چي پر ىېديا غوړېده وکا — رژوي يې پاڼي کاندي نار په نار
ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا — ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي — د بېوزلوويني توی کاندي خونخوار
چي له برمه يې زمری رپي زنګلوکي — له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار
هم يې غشی سکڼي ډال د ژوبلورو — رستمان ځني ځغلاکاندي په ډار
چي يې ملاوي نه کړېږي په غښتليو — دا فلك پر وکا څه کاري ګذار

ʸ

په يوه ګــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لېندۍ وي نه يې سپار

تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسيږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مګر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د ګيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي ګويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مګر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنګيږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلې ګيلې او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کيږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــکه
ســـتا له لاســـه نه دئ هيڅ ګل بېله خار
په ويرژلو لور[۸] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غــــــــــــم ناتار

---

[۷] اوکوب :- عظمت.

[۸] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرېز او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غـــورځـــــوې واکـــمن له پلازونو[9]
کله کښېــــــــښنوي په خــــــاوروکي بادار
زموږ پر زړونو دي نن بیا یو غشي وویشت
ودي ژوبلــــــــه په دې غشي هـــــــــزار
پر ســــوریو باندي ویر پرېووت له پاســــه
محـــــمد واکـــــمن چي ولاړى په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت اوکردار ښیي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویرکي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســــــوله د ښـــار
ګوره څاځي رونې اوښي له دې غـــرونو
دا کړونګی[10] ساندي لي په شــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه ځني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکڼي ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي څغلوي او په درد او ویرکي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو اوکوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مښکو کاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکو کټهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.

دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

[9] پلاز : تخت.

[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ خروش کویها بینم بر روی زنان همچو رمان حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه مطربان بینم گریان و ده انگشت گران		چه فتاده است که امسال دگر گون شده نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار کله افگنده یکی از سرو دیگر دستار رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار

فرخي يو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفكر او تخيل مجرا هيله وه. په كوم ځاى كي چي احمد د غرو ښكلا او ښايسته مناظر په ساندوكي هم تصوير كول، دلته فرخي د غزني د كوڅو او كورو حال ځرگندوي چي خلكو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وپړسول، حاجبانو خولۍ او لنگوټې وركي كړې او ډمانو سرناوي او ډومبكي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصيدو دغه فرق ته ځير سئ، چي دغه خصايص په ټول ادب كي ښكاره كيږي. د قصيدې دغه آخر بيتونه هم ښكلا او ښايست او ځانته رنگ لري :

نه ښكارېږي هغه سور د سور په لتو
چي به نجليو په نڅا پكې خندله
هغه غور په وير ناتار د واكمن كښېنوست

نه ځلېږي هغه لمر پر دې ديار
چي به پېغلوكا اتڼ قطار قطار
هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصيدې مخ گرځوي او بيا له فلكه سره داسي د زړه له درده ويناكوي :

لاس دي مات سه اې فلكه ! چي دي وكا
محـمد غوندي زمرى د مــــــېړيني ښكار

په وروستنيو بيتوكي شاعر خورا تنديږي او د وير اورني او تند احساسات په مهارت ښكاره كوي :

شين زړگى فلكه ! ولي لا ولاړ يې مځكي ولي په رپېږدلو نه پرېوزې چي زمري غوندي واكمن ځي له جهانه		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار چي څوك نه كړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصيدې پاى د سلطان محمود سره په ويناووكي داسي دئ:

زينت و قيمت و مــــقدار جهـــان را بتو بود
تا تو رفتی زجهان این سه برون شد یکبار
شــــــعرا را بتو بازار بر افـــروخــــــــته بود
رفتی و با تو بیـــــکبار شـکست آن بازار

دلته خو هم فرخي خپله استادي ړغوي او قصيده په مهارت تماموي، مگر د لوړ بيته څخه لږ څه توزنه هيله هم ښكاري، چي ښايي شاعر په دغه وير كي د خپل بازاركوټه والي هم نه وه هېره كړې او دا يو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په يوه

[11] سوراړ : گرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتيجه ځني اخلي، چي يو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بيانيږي، او د سوري تېر وياړنه پر بنا کيږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ وير کاندي ويرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصيدې تحليل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصيده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کي
د ښکارندوی قصيده

د پښتو قصيده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کي ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزې هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.
د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستاينې بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کي د رڼو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پياوړی شاعر دئ، چي د (٥٨٠ هـ) کال په شاوخوا کي د غور په دربار کي اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کي ليدلی و (پټه خزانه).
د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چي د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت ځني څرګندېږي.
خو د دغو پاتو آثارو سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کي د پښتو ادب پر خول باندي په ډېره ځلا او رڼا برېښي.
د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولي او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[١٢].
داسي ښکاري چي ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کي ورسره ملګری و، او کله چي شهنشاه پر اباسين باندي تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کي يوه قصيده ويلې وه.
دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کېږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کي ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چي د پښتونخوا په پسرلي کي سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کي هم پروت دئ، لکه چي وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کــړه سينګارونه
بيا يې ولـــــــونل په غـــــــرونو کي لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طـــيلسان زمــــــردي واغوســـته غـــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګني خو دا دي چي شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کي او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسي راکښېباسي، چي د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[١٣].
درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي او که ستاينه کوي هغه هم په داسي ډول وي چي ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهېر او د جمال انځور او د ښايست ببخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره ادا کول د پياوړي شاعر کار دئ، وايي:

هـــر پلو د ګلو وږم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[١٢] طبقات ناصري.

[١٣] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبیه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن د کاروانو ورمې ډېري خوندوري کوي او مضمون د حقیقت خوا ته نزدې کوي، له اغراقه یې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډیو بار نه دي راغلي، مګر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له ګلو څخه دغسي ورم تون جوړوي.

د قصیدې خورا دقیق او ځیرتابه ځای هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستاینې یا وېرنې یا کوم بل مقصد ته مخه کې. په فني ژبه دغه تخلص یا ګرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکیك او سپك نه سي. منوچهري د یوه نوروزي او بهاري نسیب په پای کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستاینې ته داسي د ګرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر
مانندهٔ مخــالف بوســهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مګر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل ز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځـــپان ســـيند يې هـــــــــم له ډاره ايلايي کا
پر اوړو وړي د غـــــــوريانو ښـــــــه اېږونه[١٤]
په هـــــــر کال اټك د ده ښــه راغـــلی کاندي
غـــوړوي په څـنډو خـــپل پاســـته سالونه
پښـــتونخوا ښکلي زلمي چي ځغلي هند ته
نو آغلـــــيه پېــــــغله کانــدي اتڼــــــــونه

دلته به موږ د تاريخ هغه وقوعي او رشتياني مناظر را په يادکو، چي د غوريانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسين پر ځپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سيند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.

ښايي چي ځيني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصيدې فکري ذخيره او د ستايني د دغي قصيدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قيمت په تولني تطورکي په انتقادي نظر اوکره کتني سره واروي.

خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخيرنيو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووايم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخيل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهيب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د يوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بايلي دوی له کانړو بوټو څخه نه دي پيدا سوي.

دغه ښايسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بيا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په زړه وړونکو ننداروکي ښکاره کوي.

دا ولي ؟ ځکه دلته يو ملي لوړ هدف او لوړه غايه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتيازي ټکی دئ.

قصيده د روښانيانو په مکتب کي

تر غوري دورې وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي يوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (٦٠٠ هـ څخه تر ٩٠٠ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بيا په دغو درو سووکالوکي د قصيدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پير روښان پياوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (٩٥٠ هـ) وروسته په قصيده خوانۍ پيل کوي.

دا رکود او انفصال طبيعي هم دئ، ځکه چي تر (٦١٨ هـ) وروسته د چنګېز وحشي يرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنويانو او د غوريانو د عظمت مانۍ په غزني او باميان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بيا هم ګوډ تېمور دا هيواد پسي سپېره کی، په دغو تاړاکو او يرغلوکي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او يو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لويو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشيانه تاړاکه ځانونه وژغوري.

دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله اوکوم وخت چي ابن بطوطه عربي سياح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سليمان د غرو په سلسلوکي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصيدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.

مګرکله چي د لسمي هجري پېړۍ په نيمايي کي بيا د پير روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصيده نه په هغه قوت او

---

[١٤] اير : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کېږي نو موږ ته دا خبره زباتېږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصیده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصیدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلومولای سو، چي دا طلايي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصیده سرايانو لرغوني روايات د لسمي او يوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصیده د پیر روښان او بيا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مګر پس له غوري درباره درې پېړۍ د قصیدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بيا چي د پیر روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنګ او جوله يې بالکل بېله وه، يعني هغه قصیده چي په غوري دربار کي په فني او ادبي ګڼو ښکلې د مدح او رثا له پاره ويله کېده د پیر روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنګ رنګېدلې راووته. د روښانيانو قصيدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مګر د صنعت او ادب او بيان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او ميرزا قصايد :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصايد چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصايد او بيا فخرالدين عراقي د جذبې او حاله ډکي ويناوي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پیر روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميو مست وه.

د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصيدو اصله شمزۍ ده، مګر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصايدو کي ليدل کېږي، او نه هغه مترنم او د انګازو او خوند او ښکلا ډک کيف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيدو کي وليد.

که څوك د روښانيانو دواوين په انتقادي نظر وګوري او د صنعتي ښکلا تجليات هلته نه مومي او د دوی په بيان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو بايد چي د روښانيانو ادب او خاص بيا قصيده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب يوه خاصه دوره ده، چي موږ يې په ادبي انحطاط قايل يو او ښايي چي دا هم د هغه خاص کيف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانيان په هند کي له محيط څخه ليري پاته سوي او له پخوانو ادبي رواياتو او ښکلاوو څخه بيرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پياوړتوب نه و، چي موږ يې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وينو.

ښايي چي ځيني پوهان به د دغه ادبي رکود او تيارې علت دا وګڼي، چي روښانيانو په پښتو ادب او قصيده کي د تصوف او عرفان او الهيت روح پو کړی دئ او دغه مضامين د دوی غايي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخليقاتو پسې نه ګرځېدل.

مګر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامين خو د شرقي ادب او فارسي قصيدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب يې سول او په دغه رنګ کي ځيني ادبي شهکارونه لکه حديقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هيڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قيمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانيانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لياقت لږوالي ته منسوبوو او دا وايو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بيرته قصيده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

ميرزا انصاري چي په (۱۰٤۰ هـ) د دکن په يوه جګړه کي وژل سوی او د روښان پير لمسي دئ په يوه قصيده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هيڅ ادبي خوند يا صنعتي ښکلا نه لري، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي		ترو عاشق به نزدېکت کا
آواز ښه واړه د يو دئ		ګهي قهر ګه رحمت کا
چي په زمکه په آسمان دي		د يوه مولا صفت کا
په هر صورت سامع پوهېږي		او سرود يې زيات لذت کا
عارفان به پرې خوښېږي		کم دليل ځني وحشت کا
هر واصل چي يګانه شي		نندارە به د وحدت کا
په يوه کي دويم نشته		نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال		نزهی که جليلست بر نعوت جلال
هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد		به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال
زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد		نهاده است به پايش هزارگونه شکال
زما زم ملکوتش کند دلم چون خون		مراست جام وصالش هميشه مالامال
بنغمه های مز امير عشق او مستم		شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايی ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه		د احد ډېوه کړه بله
ستا زړه جام جهان نما دئ		او وې کاږه له بغله
يو څراغ دئ چي بلېږي		پوشيده دئ له احوله
د دغه څراغ رڼا ده		تر اعلی هم تر اسفله
چي منصور په سر د دار دئ		د انا لول يې ښيله
بايزيد سبحاني ولوست		د خپل زړه له هيکله؟
د ملا پر کتاب نشته		د رندانو له عمله
د کامل تخته ده پاکه		د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند		روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند		جان فشانند بروکانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد		دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست		که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوړه پر اوړه له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصوکي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه يي کورټ اوښتي وه او هغه لرغوني ښېګني او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګېڼي يې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي ډلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار يې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله يې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۱۳۹۵٪) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي دکریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي يې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګرکله کله هنر

هم پکښې ځایېږي او سړی ویلای سي، چي غزل يې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خــــیال لري و جـــنګ ته
څوك به څه وايي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عـــــــــاجـــــزانو اثـــر نه کـــه
د نرمۍ خـــــوی به څه ســـتایي و ســـنګ ته
لـــکه زه چي د هجــــــران په اورګـذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لـــکه خــــــــارونه رالګــــــېږي
په آرام مي اړخ نه لـــــــــګي پالـــــــــنګ ته
عـــاقبت به ســـتا د غـــم حـــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کـــــــړم د میني وکـــــــړنګ ته
د تهمت درســـته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان دکوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مـــــدام غـــاپي د دین وړي ملـــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)
د قادر داد دکلام په نمونوکي یوه اوږده قصیده هم سته، چي په دې ډول شروع کېږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنګا رنګ ګلونه ګل شي په چمن کي
ډېر عالــــم یې و دیدن ته نګـــران شي
چي زېلي د خـزان ښایست بیا مـــومي
آه سـرد بیرون له جس په ســــندان شي
(الخ)

د تشبیب په سینګارولوکي د ده قدرت دغوني دئ، مګر په تخلص اوګرېزکي څه له شاعرانه مهارته‌کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقیني مطلب ته نزدې کوي :

عـــندلیب په ډېر هـــــوس ترګلوګرځي
مړاوی ګل په پرېشاني کي خـــندان شي
له مـــاضي فـــراقه ژاړي و چـــــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اټکل یې هـــــومره نه دئ په خاطرکي
چي به بیا دا زمـــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســـــم په جـــــــهان کي
نه به پاته جـــــوړ دا هسي ګلســـتان شي
یا به زه وړاندي لـــه ګلـــــــه جداکــــېږم
یا به وړاندي تر ما پېښ پر ګل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه‌کوي او د خزان مناظر، دګلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنګ، د سمسورو باغونو خمسوري تصویرکوي، خو ښه په پای کي وایي :

بې وفا دنیا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شیفتګان شي
له دارا له سکندر یې وفا نکړه
څه امید په دغه بې وفا دوران شي
اورنګزېب ولي پادشاه تر دنیا تېر شو
چي د عدل یې تعریف په هندوستان شي
چي دا هومره نصیحت کړم باور وکړه
ځان ته وایم تش مذکور د دیګران شي
همه واړه عیب وینم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدمیان شي
هیڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پیرو د انصاري بایزید روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کریمداد بنګښ په دېوان کي قصاید :

د پښتو ادب د قصیدې په اوږده تاریخ کي چي کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصیدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وینو، چي تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کي ځیني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پیدا سوي دي، چي له هغو څخه یو کریمداد دئ، چي په دري شعر کي ځان "عیشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړ کي د کریمداد ځیني قصیده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډك دئ، چي سرى یې غزل نه سي بللاى، خو د قصیدې ټول خصوصیات او تعریفونه هم نه لري.

کریمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنګښ و، ځیني فارسي غزلي هم د دېوان په پاى کي لري، چي ادبي ارزښت یې متوسط دئ، مګر د پښتو وینا یې تر نورو روښانیانو قوي ښکاري او سړى ویلاى سي، چي کریمداد یو ناظم و، چي د شعر درشل ته ور نږدې سوى و.

د کریمداد د زوکړي ځاى د هند شمس آباد او د استوګني ځاى رشید آباد و، او دا ځاى هغه رشید خان آباد کړى دئ چي د روښان پیر له لمسیانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړى او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال یې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي اوکروندې د جاګیر په ډول ورکړې وې، دى وایي :

زما ځاى د قـــــناعت رشید آباد دئ
که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند لیکي :

"رشید خان در سنهٔ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری نادیر بساط هستی در نورد، در شمس آباد دیهي آباد کرده، با غ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کریمداد هم په شمس آباد کي د رشید خان په دغه کلي کي اوسېدى، چي وروسته رشید آباد سو، دى وایي :

دریغا سیر گلگشت رشـــــید آباد میـــخواهم
تماشای پری رویان شـــمس آباد میــــخواهم
می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب
کنار گنگ و سرو ســـــوسن آزاد مـــیخواهم
(د کریمداد دېوان، ص ۹۸)

کریمداد چي په دري ژبه کوم خواږه اشعار ویلي دي، خپل تخلص (عیشی) او قوم بنګښ داسي ښیي :

عیشی ام بنگشی ام خاك رهم
دین و دل باخــــــته در راه تو ام

په هر صورت د کریمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چي رشید خان مري یقیني دئ، پس له دې نه ده معلومه چي په هند کي و، که بیرته خپل وطن تیرا او بنګښو ته راغلى وي که یه؟

کریمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځاى لري، ځکه چي د ده د بیان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلېږي، او داسي ښکاري چي د عرفان په څرګندولو او بیانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده وېناوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چي هنري استعداد څنګه د یوه هنرمن په تخلیقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چي دولت او میرزا انصاري یا پخپله روښان پیر په خیرالبیان کي کړي دي. مګر کله چي د عرفان هغه زر د یوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سینګار او جړاو کړي دي، چي د ښکلا یوه دلکشه نمونه ده، او سړى چي یې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر کورئ		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ايښی خال دئ
کله سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
که بلبل خوش الحان شي		که طوطي شېرين مقال دئ
توري سترګي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چي تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په مې مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برګ بر شه		د وحدت د باغ نهال دئ
کله ساز کله يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو ګوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانګ يې وواېه بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چي له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چي تېر تر سر و مال دئ
چي يې آئينه شوه رنګه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څوکه		هر چي حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چي پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شپږ پنځوسم کال دئ
يادګاري يې ده پرې ايښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چي راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنګښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد کله د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او ګرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چي زموږ د پښتو ادبياتو کړی د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنګه مطالب چي سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چي زېری راوړی له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر ګلزاره
په وصال يې د ګل ډېره خوښي وشوه		چي په ځان يې محنت وشکاو له خاره
په چمن يې له ګلبانګه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور ګلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرګند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرګس سترګي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چي په هسي ښه موسم ګرزې بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بیتونه

په جهان کې تفرج په تجربه کړې دغه زمکه لګد کوبه د هر چا شوه		لا څونه یې مقیم شوې له رفتاره چې مقیمه پخپل ځای وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه یو زمان فراغت مه کړه		خبر ته شه له هر ملکه له دیاره
حماقت به دي بدل په پوهه نه شي		څو له کوره دي سفر وي تر بازاره
افرینش واړه پر تا دئ نثار شوی		د خسیس په دود لاس مه وړه تر سناره
قافله دي د همت اوده په خوب ده		ته په بانګ د استغنا یې کړه بیداره
سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ویوست		مېوه داري ونې لاندي وي تر باره
قلپ زر به دي قبول پر صراف نشي		څو یې ور نه وړې د عقل تر معیاره
په تحقیق به تر انجامه ورسېږي		هره چار چې په اخلاص کړې اختیاره
د ربښتیني میني قیاس کړه له پتنګه		چې یې خپله هستي ځار کړه تر نګاره
د اشنا میني مي زړه هسي دوه نیم که		چې تشبیه یې په څه نشي بې اناره
خشك و تر به یې یکباره سره بل که		په هر زړه چې شي د عشق شعله حراره
شراشور به د دیدن په اهل ګډ که		که یو ځل په جلوه ګا شي غمګساره
توري زلفي تاریکي دي لکه لیله		تجلی یې د مخ زیاته له نهاره
څوك له شوقه بې تسبیح که تل تر تله		او د ځینو سریکار شه له زناره
له عاشق سره یکتا شو بې پیونده		په حجاب کې یې مخ پټ که له اغیاره
له صوفي سره کلام د تصوف که		او له رنده میخواره سره میخواره
که ګذر یې د قبور په عالم وشي		شهیدان به ژوندي پاځي له مزاره
چې هر ښهر دي معدن دئ د حورانو		تر بهښته دي کم نه وینم هندوباره
ښایسته یې په هر لوري په څو لونه		آراسته یې په انهار او په اشجاره
په خوبۍ دي هیڅ د یار برابر نه دئ		تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره
د ما ځای د قناعت رشید آباد دئ		که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره
د "کریم" په دود به ژاړي د زړه ویني		هر چې بېل شو د دوستانو له قطاره

یو زمان له درد و غمه نه خلاصېږي
بېلـــتانه مي رڼا ورځ کـــــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

د کریمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبو کي سره برابر دئ، او هغه دا چې ده د روښاني مکتب قصیده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ایستلې او بیا یې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت یې هم دا دئ چې ده په دري ژبه کې هم دغوني غښتلی لاس درلودی، چې دلته یې یوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چي د ارزاني او دولت او انصاري غوندي يې سړی په فکري لحاظ د روښاني فکر يوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي يې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.

په دغو خپرو سوو نظمونو کي يو څو اوږدې غزلي سته، چي د قصيدې تر تعريف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي يو سړی افګار شي ځيني دی غواړي ارمان کا		عيال درست پسې بيمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصيده ده چي (۳۵) بيته لري او په پای کي يې داسي ختموي :

نصيحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هيڅ حيوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي يې سر په ذوالفقار شي څو علاج يې په اوسار شي نوس يې عين تور د ښامار شي

"واصـــــل" واړه اجـــــاره کړه
تر حضور ديدن يې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي يې کټ مټ د روښانيانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کیږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :
د دولت لواڼي په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰۶۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کیږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا څرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده څرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فـــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې ورپسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجـــــــــــــع همـــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول میر خان هم د روښاني ډلي په ناظمانو کي د قصیدې خاوند ګڼل کیږي. مګر څنګه قصیده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصیده سرايي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانو کي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښيي :

اې دولته روښـــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وايي :

د کمکوټي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زويه

نوحاني خو د پښتو لوڼ يا لوانې يو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بيت کي خپل ځان ښه راښيي :

شيخ دولت مي نوم دئ هـــاتف ايښی
پر زبان د خلکو ياد "فقير دولت" يم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران يې هم په شاعري مني. خوشحال خان غونډي لوی شخصيت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــير درې پاوه
زه ترې څو شېرشاهي تېر
(دېوان، ص ۳۸٦)

نور شاعران يې هم داسي ستايي :

د فقير پښتو خـــبري
لکه سپيني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د ميا روښان لاس په لاس مريد او شاګرد ګڼي :

زه فقير دولت مريد د ميا روښان يم
له فتراکه به يې نه کاږم آســان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (۹۸۰ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي بايد د (۹٦۰ هـ) په حدودو کي زوکړی وي، او ژوندون يې تر (۱۰٦۸ هـ ق) پوري يقيني دئ، ځکه چي په همدغه کال يې د الهداد انصاري ويرنه (مرثيه) ويلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هند کي تېر سوی او د رشيد آباد او دکن په سيمو کي روږد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقايد ځايوي، چي د پير روښان د مکتب شاګردان يې لري. دی د قرآن او سنت او شريعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرۍ باغ د عرفان او ديني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان يې په (۱۳۵۳ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (۲۷۹) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او ديني قالب په محدودو لړګيو کي راګير سوي او ډېري اوږدې قصيدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځيني شعرونه د خليل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطيع په کړاو يې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ۱۹ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبي له طبيعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بيت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دايم يې جاجا څرګند
نه وينم غير بې له تا څـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسې ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبيعت د آريايي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.

كه مو‌ږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو بايد چي د شاعرۍ پر ډګر دی تر کريمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر څنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحيد له اتحاد او حلوله بيانوي :

د توحيد وينا يې شوه پر زړه نزوله
مـــــبرا له اتحـــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وايي :

د يقــــــــين په نظر يو راته ښــــکاره شو
له اوله چي مي څوك په نظر سل کوت

قرآن وايي :

(چيري چي مخ کئ، هلته د خدای ننداره ده "اينما تولوا فثم وجه الله").

د روښان د مکتب مفکران له کثرته بيرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دويي له ډګره يکی ته ور تېر سوي وي :

چون يکی باشد همين نبود دويی
هم منی بر خيزد اين جـــا هم تويی

خواجه عبدالله انصاري ويلي و :

"از خود فروتر آی ورسيدی" (طبقات الصوفيه، ص ۹۱).

دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل يوويني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کيږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور دريږي.

نيستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پيش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرگ بشتابد		بوی جانت پکوی او يابد
برگذر ! زين جهان پر او باش		گر بدي يانه، بر در او باش

(د سنايي حديقه)

دغه نيستان چي ځانونه يې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سيند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وايي :

په قوت درياب چي ګڼه شي يو يادېږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دريابونه

د دولت لوڼ په قصايدو کي عرفاني مضامين:

د دولت په تغزلاتو او قصيدو کي عرفان، اخلاق او شرعيات سره ګډه دي، او سړی يې په پښتو کي د سنايي د قصايدو پيرو ګڼلای سي. مګر د سنايي د شعريت قوت نه لري.

د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول يو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چې ګورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نيوه دي ايمان يو دئ
په صدف کې در خالص په مار کې زهر
بارنده پر هر ځای ابر نيسان يو دئ
پر اغزي پر ګل يې نور يو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان يو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پيدا شي په پټي کي
چې ګياه پرې زرغونېږي باران يو دئ
که لښکر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چې په حکم يې عمل شي سلطان يو دئ
د دنيا بازار يې جوړ کا په څو شاني
د معنی په سترګو ګوري هر شان يو دئ
د احول سترګې کږې دي يو دوه ويني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان يو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصير، عليم، څو الوان يو دئ
چې د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان يو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زيست کا
پاك درياب بېحده لوی، بې پايان يو دئ
د مجاز په څو څادرکي يې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بيان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راڅرمه توب اټکولای سئ چې يوازي د عرفان فکري پانګه نه لري بلکي د بياني هنر لږ څه ذوق او ذخيره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جــانان په سترګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصيدې چې عرفاني او اخلاقي مضامين لري لکه د سنايي عرفاني قصيدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کي د عرفاني پانګې يوه غوره ذخيره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف يې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چې ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخيره درلوده، هغه يې ټوله په دې لار کي کښېښووه. که څه هم ده لکه سنايي يو لطيف ادب جوړ نه کئ، مګر بيا هم په پښتو ادب کي د ده وينا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطيف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل ميدان ته رادانګي لکه يو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفريني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هرګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(ديوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره ښتون پکښې ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحيد مي کا		د خودئ مرکب به پي کا
يو ديدن به د دوست ويني		هر نظر چي پر څه شي کا
دا هغه زه، ته پرده يم		په پرده کي بازي دي کا
وايي نه يم، نوازه شي		څه عجب اشارت ني کا
چي د شك گومان مچ وخوري		د توحيد نعمت په قي کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پيغمبر په پي کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حي کا
د خير ساج په شان به		په رضا د ده مرګي کا
درست بدن د ذاکر ذکر		ګوشت پوست، هډ مغز رګ و پي کا
پر بيابان مجنون جاروزي		ليلي سيل د خپل حي کا
يو صفت په خپله ژبه		چين، ختن په هند، روم ري کا
په قدرت له يوې خاوري		سوار، پياده، شتر، مزري کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججري		خم، پياله، بدنه، ګړي کا
بېل د غوښي له صورته		پي، شودې، شړومبې، غوړي کا
بادشاهان يې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مريي کا
اوليا په يوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طي کا

د دې قصيدې د تخلص په برخه کي داسي نتيجه اخلي او خپل مطلب ته ګريز کوي :

غير مه ګوره دولته!		خير، شر سبب کل دي کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستئ لافي لوګي کا
مراد هاله مومي مريد چي		سر د پښې تلي کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لي کا
په بهشت کي ګفت کم دئ		بې سلا مه بې عليکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصيدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېر کي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سړی يې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفيانه ادب نخوړ بللای سي. که يو څوك دغه افکار او ښکلي مضامين سره بېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف يوه ښکلې او ګلالئ باغچه به وي، لکه:

د دلــــــبر ديدن په هر لـــــوري عـــيان وينم
هر نظر يې په هر څه کي په څـــــــو شان وينم
چي مي سترګي د باطن کړې پير کامل رڼې
په هر څه کي يو ديدن د پاك سبـــحان وينم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لارې ادب زده
چې له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كې نه وي
چې يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د دېوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مې شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(دېوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كې ونغوره زما دا
د احد په ملك كې بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(دېوان، ص ١٨٦)

د وحدت د باغ مرغه دكثرت په ننداره كې

د وحدت د باغ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى دكثرت يم
روحاني وطن مې نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كې بند په ضرورت يم

(دېوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک
په ادبي مکتب کي قصیده

اوس نو بیا د قصیدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زیار او مښود کي قصیده هم تر لاس ونیوله، او د روښانیانو له خانقاه یې بیرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.
پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصیده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه یې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوریانو او روښانیانو قصیده چي پرته له ستاینې او تصوفه یې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامینو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا یې بیا مونده.
اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاینه، ښېګڼه او تلقین خو کله کله تصوف او توحید او نور ډېر مضامین هم د قصیدې په ښکلولو کي داخل سوه.
په حقیقت کي خوشحال خان د نوي قصیدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانیانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په یوه خوږه او ښکلې قصیده کي خپلي ادبي کارنامې او د سابقینو احوال داسي بیانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ		د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و		د سهیل غوندي مي ځان باندي ځرګند کړ
یو په حال او په ماضي کي هسي نه و		چي ښکاره یې د خبرو راته خوند کړ
د میرزا دېوان مي ومانده په ګوډې		مسخره مي ارزاني خویشکی زمند کړ
که دولت وکه واصل وکه دا نور وه		په خبرو مي د هر یوه ریشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو		د اوربشو په ډوډیو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپېیل د نظم		د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هر کلام مي واردات دي یا الهام دئ		چي موزون مي په تقطیع د بحر بند کړ
په تشبیه او په تمثیل او نزاکت کي		عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر		په معنی مي د شېراز او د خجند کړ
د بوستان وني مي واړه پیوندي دي		حقیقت مي د مجاز سره پیوند کړ

رشیتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصیده د روښانیانو په دور کي داسي وه لکه چي سړی اوربشینه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوړتیا او خوند او کیف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سیاله سوه.
د خوشحال خان په قصیده کي د چا غندنه یا ستاینه یا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غــــــــاړه دا کـــــــمند کړ
عشـــــقه ته تر اورنګزېب پاچا بهـــــــتر یې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصایدو دېوان ټول تر دوه زره بیته پوري رسیږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصیدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخیره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعلیم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګیلي مانې، د معیشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبیبونه، منظر نګارۍ او غندنه او کله کله هزل او ملنډې هم سته.
نو په لنډو الفاظو باید داسي ووایو، چي:
د خوشحال خان قصیده د ده د شعر یوه جامعه برخه ده، چي د شاعر پیاوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصایدو صنعتي ښېګڼي لري او هم د سنایي د حکمت او موعظت معنوي مزایا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي یوه رڼه هینداره ده.
د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وایي :

څه داغونه ږدې پر زړه باندي فلکه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا یې ډکه
خدایه ته خو ستمګر نه یې دا څه کړې		خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه
په لحد کي هغه مخ خورې په چنجیو		چي د هیچا پرې پېرزو نه وه څوانکه
کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای		نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زویه		په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستایونکی وي، دی د دلاورانو او جنګیالیو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستایي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره یو جنګي سردار او د جګړې د میدان توریالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وینا په جنګي مناظرو او د توریالیو په ستاینه کي پر یوه واقعي او حقیقي کیف بنا ده او تل له ځانه حکایت کوي نه له نورو، او که کوم وخت د کوم توریالي ستاینه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په یوه قصیده کي خپل زوی بهرام ته وایي :

څو دي توان توفیق رسېږي بېرون مه شه		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه
ته د چا و جام ته هیله امید مه کړه		حریفان دي باده نوش وي ستا له جامه
یا تکیه د یوه خدای ده یا د توري		په جرګو مرکو نه شي کار تمامه
که دي نفش د توري کښېښي راته غوړ کړه		کامروا به شې هاله له هره کامه
ښه ځوانان به خپل هوډ پرېښږدي له لاسه		که یې سر شي د خوني مزري تر ژامه
که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په یوه بله قصیده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ویسا ځني څرګندېږي :

مـرګه ! هومره مهلت راکړه په جـــهان کي
چي جــــمدر د مـــدعي په وینو ســـور کړم
که یې درست د مټو زور راته ښـــکاره کړ
بیا فلك سره کشتي په خپل دستور کړم

د خوشحال خان د قصیدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبیبونو د ګرېز او تخلص ځای بیرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنیا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په یوه غرا قصیده کي په تشبیب داسي پیل کوي :

د نوروز منت پر با غ دئ پر صحرا هم
نوراني یې شي له فـــــیضه هغه دا هم

دا بهاري تشبیب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د لیري تابه په حال کي ویلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا په هغو زما سلام ما دي هم ياد کا څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي			چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم په ګلزار کي چي نګار لري صهبا هم دا خودراى فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه د منت دارو که مرم په کار مي نه دي د پرښتو امين منت دئ په دعا کي د جهان غمونه واړه پکښې ځاى شول			غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم که علاج لره مي راشي مسيحا هم لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم شکر دا چي زړه يې لوى راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشور کي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت يناوي هم لري، چي سړى له دې مادي دنيا څخه د يوې بلي معنوي نړۍ په ياد کي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فـــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مــــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پاى کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملـــــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګو کي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوى د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوى په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګي ته هيڅا دوني پرورښت نه دئ ورکړى لکه د خټکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي. اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسى د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوى څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوى دغه زښا او خوندور آثار نه واى نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه واى. د دوى په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.

د مغولو دا تېرى او ناتار خو د دوى له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کي يو خاص باب پرانيتى دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوى به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي کله کله ځان روهي هم بولي د خټکو د کهول یو پوخ او پیاوړی قصیده سرا دئ. د ده په قصیدو کي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دې بېلتون د ده کلام ته خاص اثر او رقت او د آتشینو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دکن په منفاکي د روه دغه شېرین نوا بلبل هسې درافشاني کا :

ما هجري ته یې هجران دکن لمبه کړ
ځکه تل د یار له غـــمه در افشان یم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په یوه اوږده قصیده کي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاکي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزیه کوي، دا قصیده داسي شروع کېږي چي په ادبي اصطلاح یې مقتضیه یا محدوده بوللـه ګڼلای سوای، ځکه چي کوم نسیب یا تشبیب نه لري :

د مردانو بډایي علم و هنر دئ د هنر پېشه زېور د زیرکانو		آرایش د ګلرخانو په زېور دئ هر چي فخر په دولت کاندي بقر دئ

د هجري په نظر کي آرټ او صنعت په دې نړۍ کي یوه لایزاله پدیده ده او په داسي حال کي چي نور اعتبارات نېستي کېدونکي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښکلا ساتي او خپل اثر جاویدان پرېږدي، دی وایي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته په هغه یار فرزانه کله نازېږي مهین یار تر علم نشته په دنیا کي که عالم په علم جوړ ملك یې بوله		د بقا زوال یې ژر لکه دیګر دئ چي یې نن په غېږ کي یو سبا دګر دئ په دوه داره مدعا لره رهبر دئ بلکي لا تر پرښتو نه نېکوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي یې ستایي :

هر صفت چي خالق ایښی په بنده کي هیڅ تمیز به یې ونه شي له حیوانه ګویایي اګر چه کسب د انسان ده که سبب یې ګویایي د زبان نه ده		تر همه وګویایي والا ګهر دئ خو په ژبه آل ممتاز دیو البشر دئ ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ سکه په څه بلبل په طیرو کي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعالیت لږوالي ته ملتفت کېږي او پر دغه تریخ حقیقت په داسي ډول اعتراف کوي چي د ده نقاد نظر څني ښکاري :

دانایي حکمت نصیب د سرو مغولو پښتون ذات چي رب پیدا کړ له ازله که همه قوم پره کړي سر له سره		پښتانه ته جهل خوږ لکه شکر دئ دود د علم و د هنر پکښې کمتر دئ دا حکمت په څو مکانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت ویاړي او ځان یې مستقیماً خلف او شاګرد ګڼي او وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي یې شعر جهانګیر لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بیان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وایې مهجوره		چي یې نوم دهر نیولی سر په سر دئ
ټول یې وسپاره په ما سریر د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حریف د ځواب نه وینم په دور		نه مي یو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه یم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوك خیال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه میدان دغه احقر دئ

زېبا شعر هسي زړه د هــجري یووړ
لکه زړه د سفله وړی سیم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصیده ګویانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شیخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی یعني قصیده سرا د امیر محمد سوري پر مړګ څنګه له فلکه سره ګیلې مانې کولې، او څنګه یې د هغه وېرنه یعني رثا په مهارت او غني لیاقت سره ویلې وه، اوس د هجري یوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بځرکي ښه پکښې ځلېږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي یې کار همه په څټ د مدعا کا
کیفیت یې مشابه له بازیګرو		نوی نوی مخ له غیبه هویدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام یوه په خوله بله پیدا کا
توره شپه ګویا پر ده د نېرنګیو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونیسي تیاره شي		بیا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پیدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده څرګنده کا سړي ته		بیا یې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به یار و یار ته وبخښي قسم دئ		نه به څوك ځني حاصله تمنا کا
بیا به کله درخو وکا سینګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بیا آدم شمله په څېره کېږدي		چي درخو یې سینه یخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مین په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		له ګدایه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضیلت یې رقت نشته		نه یې توره لږ ادب له اولیا کا
دا ویل به ارمان کېږي په وګړي		که قرائت یې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حیات همه تر شا کا

هجري دُر دي پیوسته د حقیقت کړه
کیفیت یې کاڼي زړه هــــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېر کي تل د زمانې سیاسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثايي قصیدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سیاسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ویسا او د روحي ټینګار او صلابت موید و، په ویر او ماتم کي هم شاعر له دنیا څخه فرار نه کاوه او د یأس او قنوطیت څپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتیا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزیت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهیو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پیاوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نومیالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي یو د یأس او نا امیدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتیجه راباسي هجري د ملي مړیني په ګروم او ویر کي دنیا و مافیها ته شاکوي او وایي :

مرد هغه چي په حیات همه تر شا کا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پیدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثارو کي ډېري الميې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بیا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وایي :

کـــه نصیب بنده بندي کړ په دکــــن کي
دامنګیر یې همېشه عشق د وطــــن دئ
د زړه باز یې د روه په زمـــــکه ګــــــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان خټك :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصیده سرایانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پیاوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزایاوو کي پس له پلاره دی استاد ګڼل کېږي.

د ده وروڼه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وایي :

اوس یې وایه حقیقت د شــــــــــاګردانو
چي هــــــــر یو له دې هــــــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــــر بولم دروغ نه دي
چي یې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصیدو څخه اوس موږ فقط نه قصیدې د ده په چاپي دېوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصیدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري ټوله سته، او ځیني قصاید یې ښکلي تشبیبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وینا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پیاوړتوب لري او غزل یې ډېره مستانه ده، مګر په قصیده کي یې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وایي چي سنایي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصیدو کي ویلي وه.

ښایي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سیاسي کړاو او بېلتانه په وخت کي د نقشبندي طریقې د یوه مشهور عارف شیخ سعدي لاهوري لاسنیوی کړی و او دغه طریقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د یوه مطیع مرید سره ښایي.

د عبدالقادر خان په غزلو کي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعریت مظاهر ډېر سته خو په قصیده کې دغه مزایا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخلیقاتو اندازه یې په قصیده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده ادا کوي. مثلاً د جهاندارۍ او سیاست د ښېګڼو په تلقین کي د ده له قصیدو څخه دغسي بیتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي		ظالمان به ځان سوخته په دغه نار کا
پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهيږي		چي ستم پر بېوزلانو ستمگار کا
چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي		بداېي پر پلي ولي شهسوار کا
لايزال دئ سلطنت دگدايانو		د زوال وېره يې نشته نه يې ډار کا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په ځرگندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو ځرگندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلومولای سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري گڼي :

مرد هغه چي همتناك برکتناك		د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك
مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد		نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك
چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي		په لويي لکه آسمان په پستي خاك
په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي		په هر لور يې ځانگي ږنگري له تاك
لکه گل شگفته روی تازه په باغ کي		همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په ځرگندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډگر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مگر د ده د زوی د تخيل چاپېريال بېل دئ، عبدالقادر په تصوير کي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي ځرگنديږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوڅار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازمو کي نه گڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغې خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغي لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــــن پېشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حـــــــــق بما ندســـتی، به نيروی سخـــــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که گشـــتی گــــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره گډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کيږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي		په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي
لکه مځکه هسي پست په تواضع وي		د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي
په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي		په صفات او په نرمي کي لکه آب وي
تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي		دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي
قناعت لکه همای په استخوان کا		نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي
چي د ظلم لمبې بلي په عالم شي		پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصور کي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کي شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوږخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ ځرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکاريږي په رفتار کي		د وصال تر شيې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
ځو چي ګرزي د دنيا په خرابات کي		په باطن کي آبادان ظاهر خراب وي
د ډك سيند غوندي آواز نکا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کي تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عـــــــبدالــــــقادره
چي عمل يې په سنت او په کتاب وي

ګوروئ د فکري تحول آثار چي له پلاره تر زويه پوري يې ځوني فرق کړی دئ، د خوشحال ايډيل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او دروند او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چي وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چي تلقين يې هم هغه له دنيا ځخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.
عبدالقادر خان په يوه قصيده کي وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چي مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چي ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسي خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چي د خوشحال خان په وېرنه کي يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکي هم د وچېدو له وېري ولاړې		له تودې تبغني مي ګرمه تېر لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله ځما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګۍ او ښکلا تصوير داسي کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هـــــغو رخســـــارو پرېوتلي خـــــاوري
شـــــماتت يې چي په ګلـــــو د ګلاب شـــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســــمان باندي ډېر فــــــخر د تراب شو
غـــــواصي کـــوم د اوښـــــــيو په درياب کي
نه يې مـــومــــــم معـــــظم دُر نایاب شـــو[۱۵]

له دې لنډې څېړني څخه په پای کي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفکر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فکر غولی يې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو کي نغښتلی دئ. له ځانه سره د فکر کوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لکه خپل پلار موږ ته د يوې خاصي فکري دنيا نمايندګي نه سي کولای. خو که د عبدالقادر خان په شاعرۍ کي کوم کمال او ښکلا وي هغه نو د ده په غزل کي ده، چي د پښتو غزلي په څېړنه کي به موږ ده ته بيا پوره برخه ورکوو.

سکندر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې کورنۍ يو بل ستوری د ده زوی سکندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله کلامه ښکاري چي په (۱۰۹۰ هـ) کال د (۲۲) کالو ځوان و، نو يې د زېږېدو کال د (۱۰۶۸ هـ) کال په شاوخوا کي ټاکلای سوای.
کله چي د (۱۰۷٤ هـ) کال په دريمه خورکي لوی خان د کورګاني پاچا نوکرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده کډې او زامن لکه جلال خان او سکندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي کوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اکوړې څخه د يوسفزو په سيمه کي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه کي داسي وايي :

هغه ملــــــــك واړه ثمر دئ
چي پکښې زما سکندر دئ

تر دې وروسته چي سکندر ځوانېږي، نو په اکثرو هغو واقعو کي چي د ده پلار او کورنۍ ته ور پېښېږي د ده نوم هم يادېږي، او په (۱۰۸۸ هـ) کال د امير خان صوبدار (حکمران) سره د خپل پلار په امر کابل ته ولاړ او تر (۱۱۰۰ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته کاله بندي کی، د خټکو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوی بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوی تر منځ شخړي رواني وې، سکندر خان د خپل وراره پر خوا و، دی پخپله وايي :

د پېښې وار اوس پر سکندر راوړه فلکه
رقص دي وکړ د منحوس بهرام په کام
په شلمه د رمضان په جان کړ کي
افضل خان سره يکرنګ په اهتمام
که تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه کړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب کي د آدمخېلو اپرېدو ځای دئ او دغه واقعه د (ع ۷۰ + غ ۱۰۰۰ + ل ۳۰ = ۱۱۰۰ هـ ق) ده. د ده د مړيني کال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (۱۱۱٦ هـ ق) پوري ژوندی و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع کي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[۱۵] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب کي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پېښور ادارۀ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹٦۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصايد لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرینۍ باندي قدرت ښيي، تعقید او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکیبونو کي مضامین ځایوي، دا غزل یې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوږ کاږه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپیو شر و شور ته
د یار خیال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزیز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بیمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې یې لا لیدې سوزاني		ځکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پیدا شه		چي یې داغ د ښکلي مخ یووړ وګور ته
خط و خال چي یې رقیب وته ښوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي دیدن د هغه یارکړم و هر لور ته
پر قوته لینده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هیڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســـــــاتنه یې خس وســـــپاره و اور ته
دلته د چاپي نسخې په دریم بیت کي "ستا شهید سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او باید صحیح یې شهلا سترګي وي.
په آخر بیت کي " و غم ته" د بیت وزن ورانوي، باید (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقسامو کي د تصوف او عشق او میني او اخلاقو ښه مضامین سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبیعته سره ادبي مطالعات او ګڼ معلومات هم مله وه، او وینا یې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصیدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مړوچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصیدې ښه ښکاري، نو دی په حقیقت کي غزل ویونکی شاعر دئ، چي کله کله قصیده هم وايي، خو قصیده یې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصیده سرايۍ آداب او لوازم.
دی پخپلو قصیدو کي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبیب یا نسیب او تمهید نه لري، رډېښ خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (یوګای) کوي، او هغه په څه پیرایه او تمهید خبرو کي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصیده او د نصیحت وینا یې داسي ده :

ته چي فخر په مردۍ کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي درومه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخیل، قول بیعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصیده شل بیته ده، خو نېغ نصیحت دئ ،کوم شاعرانه هنر یا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د یوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وايي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".
سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، د کلام قدرت يې په غزل کي ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوړه پر اوړه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟ د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.
په ديوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زماني غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلومو ويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې مانۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پر ګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.
وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې وربېټوي، پر ګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل	ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس
که پخوا دهر بهار و اوس شو منی	چي هر لور آه و فرياد کا رنځوران اوس
نه هغه لولو ګوهر له دريا ووزي	نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس
نه هغه باران په وخت له اورو اوري	چي تمامه مزکه وکا ګلستان اوس
د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم	په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس
يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته	چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس

[16]

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقاد ګوته نيسي :

[16] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په راتلل د تنګسې څه په اوربدل که د يار د بېلتانه په تير زخمي شي درې څلور چي سره ناست وي مه ور درومه		لور په لور درڅخه لاړ شي همرهان اوس په طلب يې طالب مشه د درمان اوس سراسر دي په ورتلل کي وينم زيان اوس

د سکندر د عصر په ټولنيز ژوندانه کي د رياکارو او مغرضو شيخانو ډله هم دګوتنيوي وړ وه، دی حقيقي شيخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمايان چي په فساد او ناوړو ککړ نه وي ښه بولي، خو پر ريايي اوکرغېړنو مدعيانو باندي داسي انتقادکوي :

که بازيد وکه ذوالنون واړه ښکاره وه د عالم له بدخويۍ پوشيده اوسي پکښې اور دئ د ټګۍ ويسا پر مکړه پندارونه يې پراته پر سجاده دي شب و روز چي تسبيح اړوي په لاس کي د دنيا په جمعيت په فکر و غم دي روايت د معتبرکتاب منسوخ کا		هسي نه وايم چي نشته بزرګان اوس په جبال او په ځنګل په بيابان اوس چي لړلي په ايرو ويني جوګيان اوس په دا مکر فن اکثر وينم شيخان اوس خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس په زانو مراقبه شي متقيان اوس چي سکه د زرو وويني قاضيان اوس

دا خو د رياکارانو او زاهدنمايانو او رشوت خورو قاضيانو غندنه وه، چي د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونوکي بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

بېګانه ورته قرين وينم تر خپلو جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي سيه تور داغ يې ښکاره د زړه په سر شي ويني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟ رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا په کښتونو يې د ملك باران نه ووري		خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس د عالم التماس نه وروړي دربان اوس چي له کوره د ده ووزي سوې نان اوس چي پرې سقف ستني رنګ کا د ايوان اوس دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس چي په ځای د ابر ژاړي يتيمان اوس

دا قصيده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېريو او ناخوالو هينداره ده، اوکه يې موږ په قديم ادب کي نظير وغواړو، نو د ناصر خسرو يا سنايي د ځينو قصيدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.

د سنايي ځيني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصيدې هم کوم تشبيب او تمهيد نه لري، نېغ په نسيب او انتقاد پيل کوي، او سکندر هم په قصيده کي د سنايي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصيدې منتخب يو څو بيتونه وکتل، چي د حضرت سنايي يوه دري قصيده هم دغه شانته مضامين لري، اوګمان کيږي چي سکندر دغه قصيده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصيده به يې هم د سنايي د انتقادي او اخلاقي وينا تر اثر لاندي ويلې وي، واورئ د سنايي څخه يو څو بيته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگر کرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکر کرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هرگوشه سر بر کرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندرکرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظرکرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکر کرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصرکرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکر کرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغرکرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هينداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرئ په ښېگڼو رودېږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبوکي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگرگشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگرکـــــرده اند
ای ســـــنایی پندکم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خـــر وگا سر و برکرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مـــــــکر فســـاد زمـانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
نداره د نېك و بدوکړه ســـکـــندره
چي څه چاري کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې گوښي گوښي گـوره
آيينه ده د سکندرگوره جـــــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شـعر له څه سره مخیٔکــــړم
طبـــــــيعت يې ډېر تر درو مـــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شـــــاه بل ســـــکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه يې دا چې سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په لومړي صف کې درېږي او په تېره يې بيا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې او د ستاينې وړکورنۍ چې پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د خټکو کام د احترام وړ دئ.

ما د دې کورنۍ پر قصيده سرايې باندې څېړنه اوکتنه تر دې ځايه رارسولې وه، چې متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسې ناروغې راته پيښه سوه، چې بايد د طبيعت په سپارښت قلم کښېږدم، کتاب اوکاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندې هم لنډ لنډ ورغېدم او د دې له پاره چې د خوشحال خان د زامنو څخه يو بل قصيده ويونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره يم چې دا بحث پوره کم او يو څو ټکي پرګوهر خان باندې هم وکاږم.

راسئ چې لومړی خوګوهر خان لږ څه وپېژنو :

دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چې د خپل پلار سره له کوچنيوالي څخه تر ځوانۍ پورې په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کې ملګری و، (تاريخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، اوکله چې خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کې د وفات تاريخ ووايه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکيمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدينه بود چون زجهان		رفت و مانديم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بيست و هشتم ربيع آخر بود		که امين جان پاك او بر بود
چون زتاريخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زين جهان پدرم"

(تاريخ مرصع، ٤٨٢ مخ)

تر خوشحال خان وروسته چې په قبيلوي رقابتونو کې افضل خان د اشرف خان زوی او دګوهر خان وراره بريالی او د خټکو خان سو، نوګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سياست چارې يې هغه ته پرېښې وې. وخت يې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ ليدلی، خو يو غونډ او ضخيم منثورکتاب يې د قلب السير په نامه (٤٠٠) پاڼې ما د پېښور په موزيم کې کتلی دئ، چې په دېرش بابه کې يې د حضرت محمد) سير او انساب او احوال او د خلفای راشدينو تاريخ د ډېرو عربي او فارسي معتبرو کتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثارو کې راتلای سي.

ګوهر په دې کتاب کې ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعيات او تغزلات او قصايد راوړي او دکتاب نثر په ښکلی کوي.

دا کتاب يې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه اديب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتو کتابونو را ژوندي کړنه يې ستايلې ده.

دی وايي :

"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، ليکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هرکتاب چې به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چې د هر چا پخپله ژبه فهم کېږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمايي
بايده دئ چي پخـــــــــــــپله ژبه وايي
د فارسيانو کن مکن ويل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مـکړه ويل ښه ښــــايي
دکتاب د مضمونونو په ترڅ کي ځيني مفيدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځايوي :
مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چـا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لـوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ
دګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه ديني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب يې هم په ديني احساس او روحاني داعيه د ديني لويو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصيده هم دغسي رنګ لري او په ديني پيرايو سمباليږي.
د قلب السير په سريزه کي د حمد و ثنا يوه ډېره اوږده قصيده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختميږي، او داسي ښکاري چي سړی په مسجد کي د يوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصيده داسي شروع کيږي دلته نو په صنعت التفات لوی څښتن ته خبره اړوي :
نه د خيال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبيا دي سرګـــــــشته په دا اســــــرار شي
وروسته بيرته له مخاطبه، غايب ته ملتفت کيږي :

څه عجب خرګاه يې روغ کړ بې ستونه
پکښې نورکاروڼ ... چي يې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بيا پر جوړ، جبال، اشجار، دريا ثمار شي
ډېر تأثير يې په آفتاب مهتاب کي ايښی
هم له نوره يې روشن ليل و نهار شي

دا دئ له دغي قصيدې څخه د نعت څو بيته :
محمد يې کړ پيدا له خپله نوره
عرش و فرش يې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبياوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصيده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځايږي. مقطع يې په شاعرانه وياړ ختميږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخار کي څوني برخه لري؟
ښه يې وپېيل ګــــــــــوهر په تار د نظم
آفرين دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)

تر هغه ځایه چي د ګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنو کي دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چي د ده په تخلیقاتو کي هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.

د ګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزي او د ده له ویناوو څخه ښکاري چي په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او د کورنۍ مشر و. خپل وراره افضل خان ته د کشر په خطابونو سره دعاوي کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبي په خدمت کي غواړي.

کاظم خان شیدا :

کاظم خان شیدا د خټکو د کورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلي کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.

کاظم خان په داسي محیط کي پیدا او لوی سوی و، چي نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسي ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.

اما د کاظم خان په شاعري کي چي غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چي ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کي داسي افراط کړی دئ چي یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیري کړی دئ.

د کاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چي د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.

د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخي ته د فارسي د سبك هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصر کي د سبك هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان درووند تسلط درلود، چي دغو استادانو په فارسي ژبه کي د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتي چي ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کورټې بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.

محمدعلي حزین چي له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسي مخالف و چي ده به ویل :

"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".

مګر میرزا عبدالقادر بیدل چي یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبك یې داسي مقبول او د منلو او سهلو وړ کړ، چي وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چي حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.

په پښتو ادب کي همدغه هندي سبك اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبك ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.

مګر د حمید استادي دغه ده چي د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کار کي یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.

اما شیدا خو د خپلي کورنۍ په فیوډالي کړاو کي د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپور کي له وطنه لیري تېره کړه او د سبك هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې[۱۷].
نو که د ده په شعر کي موږ یو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښې وینو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چي محیط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کي اثر کوي، او پخپله شیدا هم دې نکتې ته متلفت و، چي ویل به یې:

که نکات مي عجایب دي		عبارات مي غرایب دي
خاص به حسن د کلام وي		د معنی دقت یې عام وي
خالي نه وي له صنعته		عاري نه وي له رفعته
په لوستنه یې ابتهاج کړه		آفرین مي په مزاج کړه

رشیتا دا ده چي شیدا د فنان ذوق او مضمون آفریني قریحې خاوند او ده په پښتو کي هغه کار کړی دئ چي بل چا نه و کړی.
نو لکه په فارسي کي چي د حضرت بیدل تخلیقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفین یې هم د فکري یوې خاصي ذخیرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شیدا شعر او په خاص کړه بیا غزل یې د پښتو یوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شیدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او ږغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره یوازي د ده قصیده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څو کاله مخکي د ده دېوان ترتیب او چاپ کی، چي فقط د شیدا دوې قصیدې لري او یوه یې نژدې دوه سوه بیته ده.
د دې قصیدې تشبیب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرینۍ یو اوږد سجل دئ چي داسي پیل کېږي :

بیا تحول شو د حمل ګوره آثار		شګفته په هر طرف تازه بهار
څه بیان وکړم د ګلو له افراطه		یا انواع کړم د ګلونو درته شمار
یا چه چه د عندلیب په ښاخ د ګلو		یا جلوه د روان آب به سبزه زار
یا خوبي په هر طرف د خرمیه		سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار
یا په سر د هر زلمي زېبا ګلونه		یا په غاړه د خوبانو رعنا هار
یا له خیاله آشفته د دستار ولونه		بې شماله توري زلفي تار په تار
یا لباس د دلبرانو قسم قسم		یا یې ټیك په تور اوربل باندي آشکار
یا یې دور د خلخال او د ځړیه		په خرام کي یې ادا د ژرنګهار
یا نغمه د مغني په څو څو رنګه		ترانه یې د شیدا رنګین اشعار
یا شوخي د رقاصانو په ادا کي		یا ګرمي د حریفانو په خپل کار
یا هر دم باده نوشي د ساقیانو		منعدم وینمه هوش د باده خوار

دا قصیده د شیدا فکري مجرا ښه راښیي چي د هندي ژوند نخښې پکښې تصویر سوي او داسي ښکاري چي شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چيویني او هر څه چي وایي، ته وا ږغ یې د یوه هندي موشګاف ویونکي ږغ دئ.
وګورئ په دې بیتو کي شرري تخم او د بنفشې ږمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاریخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسېږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکیب او تعابیر دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بیدل او ناصر علي له خولې اورېدل کیږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقیقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزین په تعبیر فقط د خندا او منلېو وړ دي، شیدا په دغه قصیده کي وایي :

د غنچې له پردې مخ د ګل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زیب و سینګار
چي په سر لکه شعله یې حواله شي		پس شرر د ګلو تخم کړ ګل کار
توري زلفي یې پرېشاني په سبا شوې		شانه هیڅ د بنفشې نه ده په کار
پرېشاني د ګل خرمن کړ ګل فروشو		که د برق په شعله ګرم دئ بازار؟
په لمبه یې لکه دود د بهار ابر		افروخته په باغ و راغ د ګلو نار

د هندي نځا یو منظر داسي تصویر کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ یې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبیره ډېر لیري ښکاري:

ځرخ وهل د دل آرام دي راته وایه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګین قالین رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په ګلشن کاندي ګذار
حنایي قدم چي اوس په قالین کیږدي		د کاشان اهل صنعت شه ځني زار
په صفا یې د لقا قالین مرآت شي		د توتي نقش ګفتار کاندي چغار
په صدا یې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افګار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سیم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل یې وي د فن کامل عیار

شیدا د دغو موشګافیو او صناعیو وروسته ځینو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصیدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محیط او د ده د ژوند د اوږدو محرومیتونو نتیجه ده، وایي :

د دنیا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کښېنوي عاصي په سر د دار
اعتماد یې هیڅ په داد و ستد نشته		کجبازي یې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند یې وه راغلې دند و کار
طاوسي تخت یې په شان د بنې واخیست		بیا یې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پیر کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شیدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زیار او رنګارنګ مضمون آفریني او نوي تعابیر خو زما په خیال پښتو ادب ته د یوې پانګې په ډول ډېر غنیمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شریعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحار کي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کورټ نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه ســـرمه ســـایه
چي شیدا په دا بحار کي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چـــاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (۲٤) غزلي او شپږ قصیدې راورتي پخپل کتاب ګلشن روه کي په (۱۸٦۰ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ۱۸۹۳ م).

کله چي په (۱۳۱۹ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه او کلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (۱۹۸۵ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان خټك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګانه سي، پخپله وایي :

هسي خـوښ د تخـــت د پاسه خـــرم نه دئ
چي عاشق د ستا په درکي خوښ خرم دئ
(د دېوان ۹۳ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (۱۰٦۸هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېبه سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محـمد به ووزم و بل لـــــور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (۱۰۳۰ هـ ق څخه تر ۱۱۰۰ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پورې د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي ســـــاکن د چشـــــتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مرګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو بنګښ په درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کي داخل بلل کیږي.
د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کي د هنر ښکلا لري، هم يې قالبونه ښه دي هم يې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کي عاشقانه غزلي لري چي کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چي شاعرانو راز راز مضمون آفريني پکښې کړي دي، خواجه محمد يې په دې بيت کي څنګه په يوه حسي تشبيه سره تلقين کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بيا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بيت کي د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره يو ځای سويدي :

ګوتې توري کړې په ما يې کړې راپوري
زه حيران يم ستا د سپـــــينو ګـــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي ديوان (۱۸۱۳) بيتونه اوګرده (۱۴۲) غزلي او (۳۱) قصيدې لري، (وږمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳۴۸ ش)، او دغه نسخه چي په (۱۳۲۰ هـ ق) د حميدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عيوب هم لري، چي سړی ورته اريانيږي. ځکه چي د خواجه محمد ځيني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښيګڼو باندي احاطه څرګندوي چي په عروضي اصطلاح يې خرم بولي.
او د ځينو بيتونو ضروري هجاوي يې کمي دي، يعني پزېرې کړي بيتونه لري. داسي ګمان کيږي چي دغه به د کاتبانو ګناه وي، چي د ده د ځينو بيتونو پزي يې ور پرې کړي دي.
د ده له يوې اوږدې قصيدې څخه د اځو بيتونه ولولئ چي د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راځخه وړی دئ جمال د چشتيانو
سرې سترګي، سرې شونډې مجذوب حال د چشتيانو
واړه شهبازان د لا مکان سيرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتيانو
پټ په زړه کي تل لکه لاله وينه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قيل و قال د چشتيانو
دا څه سپوږمۍ نه ده چي ځليږي په آسمان کي
تللی په آسمان کي د آس نال د چشتيانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړيږي
کله به راوالوزي شمال د چشتيانو
هيڅ ورته څرګند شوه د دنيا واړه شالونه
هر چي يې اغوستي شړی، شال د چشتيانو
سر و مال به ورکړم کي يوه ذره ترې راکړه
ډک جامونه ګرزي مالامال د چشتيانو
واړه ښايسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتيانو

(ص ۸۲ خطي ديوان)

قصيده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښاني پکښې ليدای سي، خو تږله د يوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.
خواجه محمد د تلقين او وعظ و پند قصيدې هم لري چي د کلام قوت او رواني يې ځني ښکاري، دا د سنايي غوندي زهديات دي، چي د شرقي ادب يوه لويه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصيده :

د دنيا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتيا و که زياده
بختورو له دنيا فايده يووړه		تا بې زيانه هيڅ ونه کړله فايده
د مجلس ياران همه درڅخه لاړه		نظر نه کړې په رڼو سترګو اوده
په سري باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا يې که سړی آدم زاده؟
پلار، نيکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې يکتنها علاحده
زنده سر به په دنيا کي پاتي نه شې		چا اخيستې ده غافله ستا هوده
په پيرۍ دي ږيره سپينه شوه ملا ټيټه		لا ترکومه به پايېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل يې دنيا پرېږده قلندر شه		فقيران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي ليري کړه له مخه		رضا کېږي د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصيده په مناجات داسي ختمېږي :

هدايت وکړه و ما ته يوه خدايه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده يم بې ادبه		ته بخشش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدايه		غنيان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)

په دې قصيده کي د عشق او ميني د مرموزي دنيا ځيني اسرار او دردونه يا خوندونه او شواخونونه ځرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عيني ډول له دغو وارداتو سره آشنا و :

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که	ښېله یاره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي	غیر فکر (یې) په زړه کې ګذر نه که
نور عالم چې سپوږمۍ ویني اختر که	عاشق بې د یار له میني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو	چې بلبل غوندي فریاد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلو کي	عاشقان بېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي	څو آخر پرې دړې دړې بشر نه که
که یار سر ورڅخه غواړي ترې (یې) ځار که	هیڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده	خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ	معشوقه چې ورته وایي اثر نه که
که هر څو ورباندي کا ناځاري چاري	عاشقان د یار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي	جستجوی د دنیا دارو په در نه که
هم سفر هم یې مقام دئ پخپل کور کي	و بل لوري ته هیچري سفر نه که
که په هر وېښته یې وي هزار هنره	بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي	چې د یار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي	څو چې توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز بېغمه نه شي	څو ګردن د غلیم غوڅ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه	څو په سرو لنبو کي ځان سمندر نه که
بحروبر یې دواړه بیا مونده په کور کي	عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکیو به خلاص نه شي	څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه	نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په یوه نظر یې زړه راڅخه یووړ	یار و ما ته نظر بار دیګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه	طبیبان مي هیڅ علاج د پرهر نه که
زه په یار پسي په غلا ژاړم له خلقه	چیري نه وي چې رقیب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوڅ د رقیب پرېکړ	ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فریاد کوم له درده سره ژاړم	د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

۱۸۱۹

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو یوه بوســـه یار ده لـــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصیدو یو څو نمونې چې دلته راغوره کړه سوې.
ښاغلي لوستونکي که دغه د عشق او زهد بیانوونکي قصیدي ولولي، او بیا یې د ده د غزلو سره پرتله کي نو به دا له ورایه ورښکاره سي چې غزلیات یې ډېر ښکلي او مستانه او لطیف دي، خو په قصیدو کي یې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې لیدلي

[18] مراد د نقشبندي صوفیانو سفر در وطن دئ. چې صوفي پخپل نفس کي یون کوي، او خپل باطن تصفیه کوي او ځان پېژني.
[19] زوی : هغه د وینو سره ګډې اوبه چې په زخم کي وي. زون : هغه پرهار چې اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصيدو او مريدانه ويناوو نه کړو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمايندګي کوي، او دغه کيفيت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان اوګوهرخان او نورو په ويناوو کي هم سته.

لنډه يې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځينو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفرينۍ او بيا د ځينو قصيدو واعظانه ډول يا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کي د دربېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسيږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کي توی سي، نو داسي ګټوره، ښکلې او موثره وينا ځني جوړيږي :

چي بازار لره خالي لاسونه درومې　　اټکل نه کيږي چي سود به ځني راوړې
ته د وړاندي ځې دنيا دي کړه د وروستو　　په تورتم کي مشال ولي پسي شاوړې
عاقبت به يوه ورځ درځخه مات شي　　که هر څو په احتياط لوښي متيا[20] وړې
چي دي تخم پر پټي کرلی نه وي　　د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصيحت و بل ته کړې خواجه محمده !
ته يې ولي د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کي قصيدې :

د اتحاد جماهير شوروي د ارمنستان د جمهوريت د مرکزي ښار ايروان په کتابخانه کي يو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چي په هغه کتابخانه کي يې نمبر (٥٣٨) دئ.

نه پوهيږم چي دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا اوکشميره ارمنستان ته وړل سوېده؟ د دې نسخې يو ميکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کي سته.

د نسخې خط ښکلی نستعليق دئ او ځيني مصور مخونه هم لري، د تصوير او تذهيب سبك يې کشميری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصوير او تذهيب اټکل يې په تور ميکروفلم کي ښه نه کيږي او فقط دوني ښکاري، چي يوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تيرا او د کورمې په سيمو کي له قديمه اوسي او دا هغه وادي ده، چي تر اسلام دمخه د کوشانيانو د وروستنيو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کي وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سيمو تېرېدل.

کله چي امير تېمور لنګ په (٨٠٠ هـ) د هندوستان د نيولو له پاره له دغو سيمو څخه تېرېدی د دې ځايو مشران شيخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شيخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ايرياب او شنوزان درې يادوي، چي هلته يوه اوغاني قبيله اورکزۍ اوسېده.

له دې تاريخي سنده ښکاري چي اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کي اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځايه د (١١٥٦ هـ ق) په حدودو کي هندوستان ته تللی او په اکثرو ښاروګرځېدلی دئ، د ده وظيفه غالباً عسکريت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او ليکوال هم و. د ده دېوان مردفي پښتو او پارسي برخي لري او يو

[20] متيا : له مات څخه صفت دئ، يعني ماتي قبلوونکی لکه بسيا، لګيا او نور.

[21] ظفرنامه، ٣٤/٢، ٣٧.

[22] روزنامۀ غزوات هندوستان ٥٨، د پتروګراد طبع ١٩١٥ ع، په دې کتاب کي دا نوم غلط اورکزنی(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسي ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانند کف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړۍ غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترگو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که خوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به گوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســـــاعت به د يار ذکـــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم څوك مرهم کا

اکبر د هند په ښارو گرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي گذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددگار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــــبر سلام په هر چـــــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــــوردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تيرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن يې داسي ياداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هـــــــنده
په نصيب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بيته ښکاري چي په کابل کي هم څو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځـــــکه نه مي شي اســــتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران يادوي او خوشحال خټك داسي ستايي :

نور د شعر مزه مه غـــــــواړه له چـــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســـــــخندان ولاړ
د خوشحال خټك ارمان به اکبر يوسي
چي د ميني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقايع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کېږي، او کله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحيم نقشبندي خپل روحاني پير ستايي او بل خپل استاد شاه معظم[٢٥]، ښيي چي د هغه يوه موعظت نامه په دري نثر هم ليکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبياتو د تاريخ د دوو ژبو شاعر او ليکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بيت د ده د ذوق ښه نمايندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پياله کــــه پورته
ميخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي يو ښکلی بيت يې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما يې کړه راپوري
زه حيران يم ستا د سپينو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصيدې، غزلي، مثنويات، ترجيع بندونه او رباعيات لري. د شعر قالب او محتوی يې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفيانه مضامين د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصيدې يې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه يو راز بيان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په ښرګندونه کي کار ځني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګېڼو ښکلی کي، مثلاً په يوه قصيده کي د خپلي زيږېدني وخت داسي ښيي، چي فقط يو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنيا کي
له عــــــدمه په اظـــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عــــالم کي لـــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (١١٥٠ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (١١٩٠ هـ ق) هم ژوندی و.

---

[٢٥] پير معظم شاه د پير محمد فاضل زوی د پېښور د پير سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړيڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت يې د خواجو مليزي د پښتو تواريخ افغاغنه د تواريخ حافظ رحمت خاني په نامه په (١١٨١ هـ) کي لنډ کړ. تاريخ افاغنه په (١٠٣٦ هـ ق) په پښتو ليکل سوی و، دا کتاب د خښبي او غوري او يوسفزي قبايلو تاريخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پير روښان او د ده د مريدانو حال هم لري، تاريخ حافظ رحمت خاني په (١٩٧١ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تأليف په (١٩٧٣ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وایه شه
چي له کوره شــــوم روان
په دغه قصیده کي بې له کومه تشبیبه ردېبړ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وایم یو یو حال درته د ځان		ته یې واوره په نامه د پاك سبحان
نوم د خدای او د رسول مي درته واخیست		غوږ پرې کښېږده که بنده یې د رحمان
دا خبره وه مشهوره په عالم کي		هر څه وکړې بیا ربېي هغه شان

دلته وزن هم سپکېږي، او ناظم یې په بل ډول په هغه قافیه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده		بدي وي د بدخواهان
د ښه خدای څه ښه قدرت دئ		چي له چا نه شي بیان
ښه کارونه په قدرت کا		دی پرې ښه رسي یکسان
ځای د ګفت و شنود نشته		په رضا د پاك یزدان
که له خاورو ګل پیدا کا		یا له ګل پیدا خاران
مدعا غرض خپل وایم		غوږ پرې ونیسئ دوستان
د ښه خدای له شفقته		هم له فضله د دیان؟
په کشمیر کي وم څو کاله		و حاکم نورالدین خان
په قسمت مي نصیب (و) شو		ښه دیدن د بزرګان
په زیارت د پیر مرشد شي		خدای عطا کړ دین ایمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به یې د عسکري یا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم		د لښکرو په سامان
لك مي کړ د خدای په فضل		په کامراج کي خپل نښان
د سلطان اساني وشو		په دښنه شولم ډېر ګران

د تېمورشاه له درباره حاجي کریمداد خان (د کشمیر خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېګي لمسی د کهندل خان زوی) د کشمیر حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملګری و، خو چي کریمداد خان ولاړ، نو دی هم خپل وطن تیراه ته راغی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي ېږغ راغی شو سردار کشمیر یې واخیست امیر بیا شو په ځای پاتو زما هم دا ملك تر فهم ځني ولاړمه وطن ته		چي حاجي کریم داد خان شوم امیر ته لوی آسمان بیارته لاړ کریم داد خان نهایت شو ډېر ویران په فراق، غوغا، ګریان

علي اکبر دوه کاله په کور کي و، څو بیا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره یې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمیر خوا ته واستاوه :

آخر بیا پس له مدته په طلب یې کړ ځان سترِی زما هم پرې خدای وار جوړ کړ د لښکر سامان مي ساز کړ		سلطان شو راپسي پښېمان هم سړی یې خپل ستومان دا مي غوښته له سبحان ښایسته، ښکلي سپایان

چي کامراج ته ورسېدی، نو یې جنګونه شروع سوه، د یوه جنګ مناظر داسي ښیي :

یوه ورځ له همه راغلو جنګ تر میان شولو صاحبه ! بیا په توره شوه تمامه رفیقان راځخه وتښو بې له خدایه څوك مل نه و که میدان یارانو بای کړ		په موږ باندي دښمنان د توپکو د سنان کل لښکر راته حیران موږ یې پرېښوو په ځان یا مدد و بزرګان خو موږ بیا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصیده په حقیقت کي د واقعه نګارۍ یوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چي هیڅ شاعرانه هنر کاري او د تخیل او لطافت او عاطفې رنګینیو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووایاست، چي دی شاعر بولئ او که تش یو ناظم؟
باید دا هم وویل سي، چي د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصاید. موږ د ده په پښتو غزلو کي د ځینو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه یې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سرره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادهٔ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کيږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چي دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بختياری و، چي په بختيار کاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه د کلات پر غونډۍ د کلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کيږي، چي ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پېښور او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټي خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چي شيخ متي يو دېوان درلود، چي نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي د کايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چي صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه ږغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداري دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا ټول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلل دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپين دئ که غر دئ ښکلی پرتمين دئ		يا د سپوږميه تندی ورين دئ لکه هنداره مخ د سين دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې يو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونيږي بوراوي شاوخوا کړيږي		د ژوند وږمې پکښې چليږي سترګې ليدو ته يې هېښيږي

لويه خاونده ! ټوله ته يې
تل د نړۍ په ښکليده يې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پېړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لور کمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو يو رڼا ده!
دلته چې جوړه تماشا ده!

زړه مي دا ستا د ميني کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هيڅ دئ ورك ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په ليدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غټ که ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چي پر دنيا مي سترګي پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابليس نه ئې آدم و		تياره خپره و، ټول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چي سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چي ځرګند پر دې دنيا سوم ستا پر جمال باندي شيدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستې راجلا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
يمه پردېسی بل مي تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګړيو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اورى غاړي غاړي خپل تون اوكور وكلى غواړي

چونې چي ببل سي نيمه خوا سي
تل ئې د بڼ په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته يوه لنډه كتنه
تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شيخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوی اشعار حماسي يا عشقي يا اخلاقي يا تصوفي دي. په دې اشعاروكي كله ملي اوزان اوكله هم مثنوي يا قصيده يا رباعي يا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رويه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي كولای، كه څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط يو دوې قصيدې دي، مګر د دغو قصيدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره كي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي كولای. په دغو شاعرانوكي بابا هوتك د بارو زوی او د تولر لمسی دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شيخ ملكيار د هوتك بابا زوی د (٧٤٩ هـ) په حدودوكي ژوندی و او اكبر زميندارو ی د (٧٨٠هـ) په حدودوكي په زميندا وركي اوسېدی. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوی پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو يو ښه شاعر و، چي دا يوه رباعي د ده دكلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون كړم په وركړه راسه
ګــــــــوره اوريځي د داد له پاســــه
خول مي د عـــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زېب مـــــــومي زما له لاسه

خليل خان نيازی هم د (٨٩٠ هـ) په حدودوكي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.
دغسي هم زرغون خان نورزی د (٨٩٠ هـ) په شاوخواكي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زميندا ور په نوزادكي اوسېدی، او له ده څخه يوه ساقي نامه په مثنوي كي پاته ده.
د دې دورې درې پښتني شاعراني هم د يادولو وړ دي.
اول زرغونه كاكړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودوكي په كندهاركي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودوكي د شيخ الله داد لور وه، چي د پېښور په اشنغركلي كي يې يوكتاب د ارشاد الفقراء په نامه ليكلی و. دوست محمد كاكړ د ږوب اوسېدونكی د (٩٢٠ هـ په حدودوكي) د تذكرهٔ غرغښت ناظم او شيخ عيسی مشوانی د (٩٠٠ هـ په حدودوكي) په هندكي اوسېدی، شيخ بستان بړېڅ د محمداكرم زوی، چي دی هم د (٩٦٠ هـ په حدودوكي) ژوندی و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودوکي) د ملتان دکهرور په قصبه‌کي اوسېدی. شيخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودوکي) دکندهار په جلدك‌کي ژوندی و. پير روښان د پښتنو يو مجاهد او آزادي غوښتونکی اديب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زېږېدلی او ټول عمر يې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبليغي کاروکي تېر کړی او د (۹۸۵ هـ په حدودوکي) وژل سوی دئ. د بايزيد روښان په ژوندکي دوې نکتې د ياد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخواکي د هندوستان د مغلو د سياسي اقتدار په مقابل‌کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د يوه آزاد حکومت تاسيس و.

دوهم : پير روښان د خپلو تبليغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خيرالبيان‌کتاب ليکلی دئ، چي د پښتو ژبي قديم ليکلی‌کتاب دئ، چي اوس يې يوه نسخه سته، د پير روښان دغه سياسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاريخ‌کي ډېر اهميت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خيرالبيان‌کي د نثر يو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ويلای سو او نه يو خوږ او تکړه نظم. د پير روښان نثر يو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکوکوم نثر په تذکرة الاولياء کي ليکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپېڅلی و. مګر پير روښان د جملو په اخرکي په مصنوعي ډول سجع رعايت‌کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بيانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درويزه او د ده کورنۍ او نورو ليکوالو تر ډېره وخته پوري پيروي‌کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پيدا سو او ده هم لکه پير روښان په ژوندکه دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توريالي اديب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افــغان په ننـــــګ مي وتړلـــه تـــوره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټك يم

دوهم : د خوشحال خان په نظرکي د پښتنو د سياسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم يو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته يې ملا وتړله. د نظم خو يې ډېر ښکلی او وسيع او د ارزښت خاوندکړ، مګر په نثرکي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بيرته يې د نثر ليکلو سبك د پير روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم‌کي تعقيب‌کيږي. په دې دوره‌کي د پښتو ادب درې لويي کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه‌کي لاس لري. خو يوه د خوشحال خان‌کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخليقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پير روښان‌کورنۍ، چي پخپله پير روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه‌کورنۍ د اخون درويزه ننګرهاري ده، چي‌کريم داد او نور د دې‌کورنۍ رکنونه دي.

دريمه د خوشحال خان خټك‌کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې‌کاظم خان شيدا او افضل خان د دې‌کورنۍ تکړه اديبان دي. د پښتو ادبي سير په نثر او نظم‌کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وينو، چي زبردست شاعران او ليکوال په ټوله پښتونخواکي پيدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حميد مومند، علي خان، عبدالرحيم هوتك، پيرمحمدکاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسيږي. دغه دوره چي تر ۱۲٥۰ هـ پوري رارسيږي دغه لاندي خاصيتونه لري :

اول : په پښتو شاعري‌کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ اوکسرونه او بدلي او چاربيتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصيده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، يعني هر ډول ادبي، تاريخي، ديني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبيات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، یعني په پښتو ادب کې د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجلیات ډېر برېښي او دا هغه محیطي خاصیت دئ، چې د پښتو شعر ته یې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو لیکنو کې د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کړ. د ده لمسو همدغسي کوښښ وکړ، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السیر) او افضل خان خپل (تاریخ مرصع) پر دغه سبك ولیکل، چې وروسته نو پټه خزانه او نور ډېر کتابونه په پښتو نثر کې میدان ته راغلل او دغه حرکت و، چې په ټوله پښتونخوا او افغانستان کې تر (۱۲٦۰ هـ) پورې راورسېدی او په دغو کلو کې د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امیر دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چې له پنجاب او کشمیره تر هرات پورې خپور و، یو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چې هغه د انګرېز استعمار و. کله چې په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ایندس ارمي یعني د اباسین لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصیتونه
په وروستنۍ دوره کې

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په یوه پېړۍ کې د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چې د پښتو ادب ته یې نوې جوله او قیافه ورکړېده په لاندې ډول ښوول کېږي :
(۱) په دې وخت کې د اروپا د مدنیت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندې د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوې مدنیت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کې د ادارې او انضباط او امنیت او تنظیم نوي دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کې د تګ راتګ لارې او د اورګاډې خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنیت نوي دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کې موجود سوي وو. جراید او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کې خپرېدل.
چاپخانې او د کتابونو د خپرولو وسایل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسي یو قوي مدني تشکیل سره د اباسین غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا یو مهم د فرهنګ مرکز یعني پېښور هم ونیو او په (۱۸۳۹ م) یې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سیاسي کیفیت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندې لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندې راغله. په نثر کې رواني او د محاورې سره برابره لیکنه چې خوشحال خان یې اساس ایښی و، ښه رواج سوه او ځیني پښتو کتابونه یا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قدیم قالب کې نشو و نما وکړه او ځیني نوي سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنیت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندې د ایران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي تګ راتګ او سیاسي روابط د روس او ایران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خیوا پورې راورسېدل، دلته نو د یوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له ایرانه داسي قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چې د پښتنو فکر او ادب یې حتماً تر قوي اثر لاندې ونیوه، دلته نو اوس موږ وینو، چې په پښتو ادب کې نوی فکر او د نوې مدنیت اثرونه پیدا کېږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوي ژوندون په فکر کې لوېږي او کله چې د (۱۹۱٤ په حدودو کې) لومړی عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندې، لکه : هندوستان، افغانستان، ایران، دولت عثماني او عربو باندې د اروپا د استعمارچیانو یا مستقیم سیاسي تسلط و یا دا چې دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.

نو په په ټولو مملکتوکي يو د داخلي آزادۍ فکر پيدا سو او لومړی پلا سيد جمال الدين افغان له کنړه وپاځېد، ده په هندوستان، ايران، مصر او ترکيه کي داسي يو فکر پيدا کړ، چي دغه بيده ملتونه يې راويښ کړل او په دوی کي يې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پيدا کړل :

يو دا چي بيده ملتونه بايد د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.

دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د ديموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.

د سيد جمال الدين دغه تبليغ و، چي په هند کي د آزادۍ حرکت پيدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خواکي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغوکي د آزادۍ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهۍ او وطن دوستۍ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.

(۳) په دې وروستنۍ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړو کي د ترجمې حرکت هم پيدا سو، ځيني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځيني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدين احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاريخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته يې يو نوی ادبي تحول وروباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او ليکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي يې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثر کي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قديم تاريخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنيت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثر کي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته يې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغيرونه وروبخښل.

(٤) په دغه دوره کي ځيني شاعران او ليکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځيني ليکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکو کي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :

(۱) د ليلی او مجنون کيسه، (۲) د فتح خان کيسه، (۳) د موسی او ګل مکۍ کيسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف ليلی، (۷) د حاتم طائي کيسه.

د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشا کيسه، د ممتاز کيسه، د بهرام او ګل اندامي کيسه، د امير حمزه داستان او د يوسف او زليخا کيسه يې ليکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کيسه او قصص الانبياء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاريخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د يادولو وړ دي.

(۵)په دې دوره کي ځيني کتابونه د تعليم او ښووني په مقصد هم ليکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځيني داسي کتابونه وليکل سول او د پښتو ژبي قواعد او ګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبيبيه کي مولوي صالح محمد کندهاري وليکل او بيا په پېښور کي هم دغسي نور کتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفيد و.

کوم کتابونه چي د ديني تعليم له پاره په پښتو ليکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبيين الواجبات يا د دوست محمد خټك تفسير بدر منير او بحرالعلوم، يا د فيض محمد لوګري روضة المجاهدين يا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسير يسير.

(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب يوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او بانډو کي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي او کله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانو کردارونه په خپل شعر کي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم رانښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصوير کوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاً کله چي په اول وار انګرېزانو کابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصوير کړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله!		بې شريکه بې زواله!
ايمان مي خطا مه کړې		فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله
د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېرمنو اشتراك په جهاد کي داسي بيانوي :
چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را وارد کړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږ ګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتو کي تباه سوې وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کي په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه امېزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د بڼو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اور کي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنيا کي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول او کومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جایزه ځني واخلي. دې ادبي جریان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خیالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پیدا کړل مګر مفکوره او معنوي ښېګڼې ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ایډیالیزم په تیاروکي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخیره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وینا ښېګڼي یې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي یوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جریان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍ کي د بانړو غشي وولي یا د ملا په نري تار غټ غټ غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قدیمو اسلوبونو پیروي لږ کړه او د خیال بافۍ له دنیا څخه د حقیقت لدني او ریالیزم میدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به یې تر سبر هم جګ و او ناز و خرام به یې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پیدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځیني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سیاسي جریان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کلیه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقایسه کړو نو دا نکته راڅرګندېږي، چي د شعر پر ډګر د پښتو ادب بالکل نوی رنګ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قدیم اسلوب باندي د خیالیت په دنیا کي سیر کوي او تر اوسه لا هم غزل ګوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مګر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پیروي ډېره لږه لیدل کېږي، په پېښور کي ځیني داسي غزل ګوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خیالي شاعرۍ پیروي کله کله کوي، مګر پر دوی باندي پښتني تخیل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخیل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شینواری وایي :

وایي اغیار چي د دوږخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخیرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او لیکوال لرو :
یوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او لیکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځایوي. دوی کله کله ځیني نوي فکرونه هم په هغه پیرایه کي ادا کوي، چي د شعر عنعنوي زوړ قالب دئ. له دې ډلي څخه غلام محی الدین افغان، مستغني، سید محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتین، عقیق زاخیلي؟، سمندر بدرشوی، سید راحت زاخیلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لویه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځیني نوي اشعار نوی فکر روزي، مګر قالب یې قدیم دئ، د کندهار سید محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنګ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنګ کي، چي په (۱۹۱۸ میلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبیت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بیا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترګه ویني او داسي وایي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دین حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامیاب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغیارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا يې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب یو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بیده یو په غــــفلت کي لا ترکـــمه

ټول یورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني يې کړه ظاهره برملا سو
لا په کورکي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مــــو بیدا رکـــــړې لا ترکمه

هند و مصر بریټش یوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر اېران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځایونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غیرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عیش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهلي يې په رګــــو سوه لا ترکـــــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غوړېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــــمونه ګورو لا ترکــــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پيښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنۍ کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړیويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دي فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړۍ کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نږدې کولو کې لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کيږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانۍ ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.
ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.
تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.
له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.
هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:

دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانژدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت وومومي.

د فارسي او عربي ژبي مستعمل او پیژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبیرونه او د ادا کولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ګڼل کیږي، مثلاً په کوم ځای کي چي د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کي چي دغي کلمې د پښتو په محاوروکي ځای نیولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.

منشي احمد جان په خپل نثر کي اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسي کار نه کوي، چي د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کي راوړي، بلکي هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.

د منشي احمد جان د نثر یوه بله ښېګڼه دا ده، چي د ده د کتاب له ویلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کیږي او که یې د ابتدایي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کي مشکل نه ورپېښیږي. نو له دې جهته ده ته یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ویلای سو، اوس به د ده د نثر یو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چي یوه سړي آس ساتلی و او ډېره مینه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازدیګر به یې لمباوه، ګراره(؟) به یې وخت په وخت کوله. د اوربشو د ارداوې غور به ئې په ښه شان کاوه او ناری به ئې مساله دار ورله مدام تیاراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کي ګرزاوه، او چي چرته به ډېر واښه پیپښ شول نو هلته به یې لویه رسۍ پکښې واچوله او موږی به یې ټك واهه او رسۍ به یې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به یې په هغه واښو کي پرېښود، بیا دی به پکښې کله چریده اوکله به رغړېده اوکله به یې لکۍ پورته کړله ټوپونه به یې وهل او خاوند به یې په تماشا خوشحالېده. یوه ورځ له ورځو وه، چي دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چي تري کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښې یې وکړله زین، واګي، جلب، ترسیري واړه اسباب یې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی یې نکړای شو، اخیر سړی ستړی شو او آس لاړ له سترګو یې پنا شو. چي ماښام شو سړی غریب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کي پرېوت او په آس باندي چي وخت د دانې شو نو وږی شو، چي خوله یې واښو ته کښته کوله واګي په زین کي نښتي وې، خوله یې واښو ته ونه رسېدله، چي نیت یې د رغړېدولو وکړ زین پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چي په یوه ډډه به یې آرام کاوه یو رکاب به تري لاندي شو، په بله ډډه به یې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکیدار په ولاړې پرې تېره شوه، سبا بیا په هغه میدان کي حیران ګرزېده، ناګاهانه یې یوه واله په محکښې راغله، چي دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه اوبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب یې په اوبو کي لوند شو، چي په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چي وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بیا هر ځای چي د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چي ګېډې ته یې زخم ورسېد، ملا یې خوږ شوله، څټ یې غوڅ شو، چي څه سختي په دنیا کي یادېدله هغه ورته پېښه شوله، چي ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په یو ځای باندي ولوېد، ناګهانه خنځیر ورباندي پېښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولي چي د ده خواره ورځ یې ولیدله نو زړه یې پرې وسو او تري یې پوښتنه وکړله چي دا ولي دي داسي حال شوی دئ؟

آس ورته وویل : "چي دا ټول زین او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بیا آس ورته وویل که لږ کوتې ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دي وشي، خنځیر ورته وویل چي زه خو داسي هیڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چي د دومره سختۍ لایقه وي، خنځیر ورته وویل چي داسي نده یا ته دروغ وایې او یا جاهل یې نه پوهیږې چي ګناه څه ته وایي نو که دروغ وایې خو زه دي نه خلاصوم پرېږده چي کړېږې او بیا مړ شې او نه دي اشنایي کوم ځکه چي خلك وایي چي د بدخوی سړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي نښه نده، د سړي خوی خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چي ناپوهي داسي څيز دئ چي له دې سختي نه به دي په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چي خلاص مي کړه. خنځير ورته وويل چي ما ته رښتيا ووايه نو به دي خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو خنځير وويل چي اوس پوه سوم، چي ته لوی جاهل ئې او په تا کي شپږ ګناوي جمع شويدي : ړومبی د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او ستړی کول، څلورم اسباب د ځان سره تښتول، پنځم په ځان باندي دا ګمان کول چي زه به يوازي ګذاره وکړای شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چي اوس پوه سوم، چي زه له دې عذابه دوچند لايق يم. خنځير وويل چي اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکی و او تر (١٢٨٠ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړی او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلی او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسی او ګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلی د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالی ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چي د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چي هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګني تر معنی نه قربانوي او هم معنی په ښه ډول افاده کولای سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګڼو جامع دئ اما د افسوس ځای دا دئ، چي دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړی دئ، چي په ژوند کي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثارو کي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظۍ او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوی وای نو به حقيقتاً شاهکار وای، دی عادت لري چي د هري قصې د هري برخي په سر کي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيد کي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولای سي او د ده قصې په پښتو د بانډه والو د مشغوليت لوی سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چي دی د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دی پر خپل بيان دوني غالب دئ، چي د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چي رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوی سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصوير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بيا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه نارې سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ککرۍ پکښې د خلکو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خورکړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي خزان يې کړي په غم سينه کباب
لاله نه وي اوچت کړی سر په باغ
چي خزان وربانديې کېدي د غم داغ
بلبل هم نه وي په ديد د ګلو موړ
چي فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستايم تمام عمر به لګيا يم
پدا شان ما ته راوي ويلي صاف
د سهراب لښکر چي ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (يې) د سيستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چي ورغی خاص تر سيستانه
کور وکلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګويا قايم هلته محشر شه
ووړ (و) لويو د سيستان به کړې کوکاري
چي هر څوك به خبرېده له هسي چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کي پرېوته نسکوره
په ژړا يې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فرياد ئې تلو په پاس فلك
په سيستان کي کور په کور کېده ويرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چي دفن شو هغه ښکلی نازنين
تهميته هم چا خبر کړه په يو حين
چي سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سيستان په ښار کي ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه ويښته د اوربل واړه
سترګي سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور يې بل کړو وې چي ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چي ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چي ناګاه وربانديې خلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې وېښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چې و د ګلو باغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوندکي يې خلك د آزادۍ ساتنې ته چمتو کړل خو له بلې خوا يې د دوی توجه د ژوندانه له نوروکارو څخه فقط د استقلال ساتنې ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کې دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو دکلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلې خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کې برخه لرله او دوی داسې کتابونه وکښل چې هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتنې په لارکې ګټور وي، له دغو پوهانو څخه یو هم فیض محمد اخوندزاده و، چې د لوګر په موسهي کې اوسېدی او ده د امیر شېرعلیخان په اوله پاچاهي کې یو کتاب د روضة المجاهدین په نامه په پښتو مثنوي جوړکی او مقصد يې دا و، چې خلك په ديني تبليغ سره د جهاد او د وطن د ساتنې خوا ته راوبولي. دا کتاب تقريباً پنځه زره بيته او ښه تبليغي او اخلاقي مضامين لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چې هر څوك بې تکليفه په پوهېږي او د قرآن او حديث مضامين په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کې ښه ځای نيولای سي، دی خپل ملت ته د يووالي بږغ داسي رسوي :

همه واړه يو وجـــــــود شئ
په طلب کي د مقصود شئ

ملا فیض محمد په دې کتاب کي غواړي، چې د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښيي او خپلو مسئوليتونو ته يې توجه ور واړوي، مثلاً د يوه مسلمان عسکري مشر وظايف داسي ښيي :

په لښکر کي چي افسر وي		مي بايد چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي		په صفوتو کي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي		ښه ديندارہ مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي		هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه داد کا		له لښکر سره امداد کا
چست چالاك وي ثقيل نه وي		هم ظالم او بخيل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي		بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي		پخپل کار کي باهنر وي
تېښته نه کاندي صابر وي		په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي		له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي		د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي		نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر		په کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت ټول کا		دی خپل ځان ورباندي موړ کا
عالم واړه در په درکا		خپل مخ تور خاوري په سر کا

له دې يوې نمونې څخه سړی دا معلومولای سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه يو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پيدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امير شېرعليخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظيم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا يوه کابينه تشکيله سوه او يو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امير شيرعليخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځيني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابيني نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) يې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سياست کي هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفيران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو يو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امير شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشريف کي پاته سو او تر ده وروسته يو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امير شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقيب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امير حبيب الله په زمانه کي بيرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او يو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او يو اخبار د سراج الاخبار افغانيه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو ليکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخيستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بيرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهميت ته خلك متوجه کړل او يو څو ليکوال داسي پيدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه ليکل يا به ئې شعرونه ويل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاری او سيد محسن کندهاری او غلام محي الدين او مستغني او د سراج الاخبار ليکوال دي، چي لومړی مدير او مؤسس يې مولوي عبدالرؤف کندهاری و.

او بيا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري يې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودين وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر يې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو ليکوالو نومونه او ادبي تخليقات ښيو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخيستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخيرنۍ دورې په ادبياتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه يوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي ليدله کيږي. دی تر (۱۲۷۰ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پيدا سوی او په (۱۳۰٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي يې تخلص افغان و او د خپل عصر يو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو يې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پياده سفرونه کړي دي او تر کلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سياسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسير د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسير د ځينو پښتنو له پاره تر کلکتې پوري پياده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (۱۳۲۰ هـ ق) کال په شاوخوا کي يو منظوم پښتو کتاب ليکلی دئ، چي وزن ئې اوږد مثنوی او نوم يې تبيين الواجبات فی التخريب العادات دئ، دا کتاب تقريباً (٦۰۰۰) بيته لري او د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخیستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه برېته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه درومه افغانه !
که قلم بافضولي کا ټينګ ئې نيسه له بيانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدايه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدايه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقادکوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د يوه اجتماعي نقاد جوله پيدا کوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالوکي ناوړه شيان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وايي :

خيانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فريبنده او حيله ګر سو په انګار آتشين کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حديث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
که موچنه که څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرڅوړي
دکومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټي خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړې غوزې دي د ورېښم په شان پېچلي
په دوه چند قيمت خرڅېږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شريعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوړېږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېلېږي
سترګي روښي کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېږه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د څا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټ بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېرېږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کېږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په یاد کي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پیدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کي په هندوستان کي انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کي داسي کتابونه تألیف یا ترجمه سول، چې موضوع یې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چې د نوي عصر له جریان سره ځان ملګری کړي.

په مسلمانانو کي هم دا فکر پیدا سو، چې دوی ولي متفرق او خپاره او ذلیل دي؟ د اردو یو مشهور شاعر الطاف حسین حالي چې د پاني پت اوسېدونکی و، یو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چې په هغه کي یې مسلمانانو ته د دوی د تاریخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه یې هم په خوږه ژبه بیان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کي یو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګي خلاصي سوې. په پښتو ادب کي هم په دغه زمانه کي نوی فکر پیدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طلیعه کي غلام محمد خان د پېښور د چارسدې اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي یې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر یوه مقدمه هم ولیکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ میلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز یوه ښه نمونه ده.

د کتاب په سر کي وایي :

"د ټولو مسلمانانو په خدمت کي عرض دئ، چې دا کتاب مدوجزر اسلام چې الطاف حسین صاحب انصاري پاني پتي مقیم د دهلي چې حالي یې تخلص دئ په اردو ژبه کي چې د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب لیکلی دئ په دې ورځو کي محض په خیال د خیرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کي ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چې په لیدو یې په تام هندوستان کښي یوه زلزله پرېوتې ده او چا چې دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب یې په ډډه کړی نو هغه ته معلومه شوېده چې د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کي پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کي چې څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجید او د حدیث د پاك نبي شته په هغو کي د همدردۍ یو جوش پیدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب یې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چې لوی عبادت په دنیا کي هغه قدم شمېرلی شي چې ضرورت ئې ټولو نه زیات وي، مثلاً په هغه وخت کي چې مسلمانانو باندي یو هسي ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چې د دوی په مال او عیال، په دین او په ایمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کي تاخیر کول جایز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کي مبتلا وي نو دغه وخت چې څوك د لوږي مري د هغو همدردي کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چې ښېړۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ویستل په نورو ثوابونو زیات دي".

غلام محمد خان په دې پښتو لیکنه کي خپل د نثر لیکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر لیکي، چې د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وایي چې د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :

"اول - ورکېدل د علم د دین او د دنیا.

دوهم - بې اتفاقي د قوم.

دریم - بې ځایه تعصب یعني ضد او جهل په خپله خبره او د یوه بل نه نفرت او کرکه کول.

څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.

پنځم - د اولاد تربیت او تعلیم نه کول.

شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خویونو.

اوم - په محنت او مشقت کي سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې څواب ډېر اوږد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکیم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښیار دکامل عقل ښتنه
کوم یو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکیږي
په دنیاکي یې دوا نه پیداکیږي
وې دا هسي ناجوړتیا په جهان نشته
چي دوا یې مونده نه شي هولته هیشته
که وړیا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پیدا کړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکارېږي
چي طبیب ښیي علاج وایي تړېږي
که د رنځ نخښي سبب ورته ځرګندکا
په خندا شي په طبیب پوري ریشخندکا
نه دارو خوري نه پروا یې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوری مرض تېز شي
د طبیب له نزدېکته یې نفرت شي
تر هغه چي له دنیا ځني رخصت شي
دغه حال به په دنیا د هغه قوم وي
چي په سپینه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان یې راوړي
په ګرداب کي یې کړي بند بادبان یې راوړي
غاړه لري وي سیلي زیاتیږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبیږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ویده وي
وریځ ګوره یې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي یې په سترګو ورلیده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو ځرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ویل وې اوس بیده شوې
ولیکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب یې هم هغه وي
سپینه ورځ شوه ولې خوب یې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چیري د خپل ذلت کا
نه سیالي د نور قومونو د عزت کا
هیڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان يو روښان فكره او د قوم همدرده شاعر و، چي پښتنو ته يې د خپل فكر اثر پرېښود، نو ځكه دى د اوسنۍ زمانې د منورو اديبانو په لومړي صف كي درېږي.

غلام محى الدين افغان

دى اصلاً د كندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) كال دمخه هند ته فرار سوى و او خپل تحصيلات يې هلته تكميل كړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدى. كله چي د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو كي كابل ته راغى دلته د دارالمعلمين مشر او په يوه ډله كي شامل و چي نوم يې (اخوان افغان) و.
ده په كابل كي ډېر ځلمي په نوي فكر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او يو له هغو خلكو څخه و، چي په كابل كي يې د پښتو د روزلو
تحريك چلاوه. غلام محى الدين په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوى دئ، چي د ده ملګرو يوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر يې په شهداى
صالحين كي دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چي د مړي پر سر باندي ليكل سوېده.
غلام محى الدين افغان د وطن د آزادۍ په تحريك كي لويه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د ميني جذبات پكښې ښكاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) كال ده يو شعر ويلى دئ چي د آزادۍ او مليت خصوصي جذبه لري. دى له هندوستانه چي د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته كه څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلكو د وطن داخلي چاري په خپل اختيار كي لرلې، ده دغه حال غنيمت وباله او شكر يې پر كاوه. مګر د افغانستان د كامل استقلال له پاره يې هم د دې ځاى له نورو منورو خلكو سره يو ځاى كوښښ شروع كړ او د خپلي سعي نتيجه يې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو كي وليدله، او له دنيا څخه ولاړى، په دې يوه غزله كي دغه حال داسي بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
ګل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل ګدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دېوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېګانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه ګڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي یو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مګر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دې سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زېږېدلی او د (٦۰) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښیار د زمانې دئ هوښیار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بیا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګیر سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ویده دواړه یو رنګ وي په غفلت کي
مړ یې بوله هر سړی چي بیدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غیر په کام سو غمګین مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مین په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هیچا ګفتار نه دئ
مستغني یم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون یم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمدکندهاری

د دې زمانې له ليکوالو څخه چي په پښتو نثر يې د مکتب حبيبيه له پاره درسي کتابونه ليکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمدکندهاری دئ، چي د پښتو د تحريك د لومړيو خدمتګارانو څخه و اوکله کله به يې شعر هم وايه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځيني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.
مولوي صالح محمدکوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه وليکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په ليکوالوکي د ساده نثر ليکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر يوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتيا و يو شي ته متوجه سي تر پايه يې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. يو نوی ځوان و، نظر يې پر مېږي ولوېده چي د غنمو دانه يې په خوله کي اخيستې وه پر دېوال يې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وايې خيسته پورته يې کړه، بيا ځني ولوېده بيا راکښته سو وايې خيسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر يې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخيست چي مېږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و يوکار ته متوجه سي ايا وکمال ته به يې ونه رسوي، ټينګ عزم يې وکی د علم و تحصيل ته متوجه سو، په لږه موده يې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مــــــېږي همت ته ګـــــوره
عزم ټينګ کړه زما وروره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خيال يې سو، چي بل هلك دئ، بيا يې ناره کړه ته څوك يې دغسي آواز يې تر غوږ سو، يقين يې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل يې وکړه هغه خپل ښکنځل يې واورېده، وبېرېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ويل يې :
بابا په غره کي يو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلارکيفيت وپوښته، پوه سو ويل يې اې زويه ! که تا څه ويلي وای هغه به دي اورېدلي وای، ولي دي ښه ونه ويل.

نظم

که دي بد ويل و چـــا ته
خـــود به بد وايي و تا ته
که ښه وايې ښه به اورې
اوکه بد هـــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان
او د پښتون مجله

کله چي په دنيا کي لومړنی جنګ په (۱۹۱٤) کي شروع سو نو په هندوستان کي د آزادۍ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پيدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم ليګ په نومو سياسي ډلي جوړي کړي وې او په ټول هند کي مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سياسي شديده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سياسي حرکت کي د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.
او لومړی پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کي د اجتماعي اصلاح له پاره يوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چي په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره يې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د يو سياسي ګوند په ډول تبديله سوه، چي نوم يې د خدايي خدمتګارانو ګوند و. دې سياسي ګوند د هندوستان د نورو سياسي ډلو په همکاري د آزادۍ په تحريك کي قوي لاس لاره او د سياسي فعاليتونو سره سره يې د پښتو ژبي خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدايي خدمتګارانو رسمي ترجمان يوه پښتو مجله وه، چي د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتو کي د ساده نثر ليکلو او د اصلاحي او سياسي شعر ليکلو ور يې پرانيست او ځيني اصلاحي ډرامې يې هم په پښتو ادب کي زياتي کړې. د دې مجلې په ليکلو کي په خپله خان عبدالغفارخان يو بهترين ساده ليکونکی او سياسي او اصلاحي ليکوال ګڼل کېږي، چي علاوه پر سياسي تاريخ د پښتو په ادبي تاريخ کي هم مهم ځای لري.
عبدالغفار خان د خپل نثر ليکلو اساس پر هغه معيار اينبی دئ په کوم چي پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کي خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کي ليکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چي هغه د خلکو پوهول دي استعمالېږي او د ده د ليك مقصد صرف دا دئ، چي په خپل اصلاحي او سياسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دی تل په داسي ژبه ليکنه کوي چي په کومه ژبه دی په حجره کي د پښتنو سره ږغېږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چي هر پښتون ښه په پوهېدلای سي او هم د دغه سبك په تعقيب ډېر نور ليکوال راوتلي دي، چي نور پښتو اخبارونه او مجلې يې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چي ميراحمدشاه نشراوه، يا د خيبر مجله چي د اسلاميه کالج څخه خپرېده، يا (ستړی مه شې) مجله چي سيد راحت زاخيلي خپروله.
په پښتونستان کي چي تر اوسه پوري د نثر ليکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکريم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.
د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چي د "زه په جيلخانه کي" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعيت نګارۍ ښه مثالونه دي، دی شاعر او خيالپرست ليکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعيتونه د يوه رياليسټ په ډول په ساده ژبه ښه ليکلای سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.
د ده د نثر يوه نمونه دا ده :
اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چي انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وايي، زه د داسي ورونړو د سترګو پرانستلو دپاره يوه تازه واقعه ليکم :
تقريباً دوې مياشتي به کېږي چي يوې سرکاري لارۍ چي په هغې کي د پوليسو کپتان د سپايانو او يوه تحصيلدار سره سپور و. دې لارۍ بالامانۍ سره زموږ يوه پښتنه خور په ګاډۍ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چي د دغي لارۍ د ډرايور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چي ويل ئې : ما خو لارۍ تېزه نه وهله مګر د پوليسو کپتان او تحصيلدار زه مجبور کړم او ده ويل چي تېز يې بيايه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کي چي لارۍ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو يو څو خدايي خدمتګاران راغلل او لارۍ يې ودروله او وې ويل صبر وکړئ چي د دې واقعې د تحقيق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انکار وکړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چي د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چي چيرته لارئ څوك ووهي نو لارئ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چي سرکاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارئ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت کي کميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چي اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو سترګي راښکلې چي تاسي زما لارئ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب کي وايي چي ته خو د لارئ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښکار شوه لاکن ډېټي کميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښکارېده دا خو څه فرنګئ نه وه، چي د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو که مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چي د دغي مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چي خدايي خدمتګار ته د قيد سزا ورکړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چي يو ځل په مردان کي د يو خان د موټړ لاندي يوه بوډئ او کښه فرنګئ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر کي د ډېر تکليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپئ د هغې فرنګئ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چي هغه فرنګئ د کښوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چي چا همدردي کوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا ورکول شوه دا دئ د غلامئ او آزادئ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حرکت يو تکړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې کورنئ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حرکت کي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) کال په شاوخوا کي د قانون درس تمام کړ او د وکالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله کي هم د يو غښتلي کارکن په حيث شامل و او کله چي لومړی پلا په سرحد کي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاکټر خان لومړئ کابينه جوړه کړه، په دې کابينه کي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره کي دوه مهم کارونه وکړل :
اول دا چي په ټول سرحد کي يې ابتدايي مکتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چي د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم کي داخله کړه او درسي کتابونه يې ورته جوړ کړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد کي تېره سوې او د انګرېزانو حکومت په وارو وارو دی محبوس کړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چي په بنديخانو کي لمونځونه کوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه کي هم يو لوی اجتماعي خدمت کړی دئ، ده له انګرېزي مهمو کتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده کي ليکلی دئ، چي په پښتو تأليفاتو کي لومړئ درجه لري، دا کتاب دوې لويي ښېګڼې لري : اول دا چي ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چي د کتاب موضوع هم د تاريخ ليکلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلکي د مستندو کتابو په حواله خبري کوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼې په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له یوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلي خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاریخ د پښتنو په دنیا کي ډېر ارزښت لري، ژبه يې داسي روانه او خوږه ده چي فارسي زبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا يګانه کتاب دئ، چي د فارسي وانانو په کورنيو کي لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه يو څو کرښې د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قيد په ایامو کي انګرېزي حکومت په هغه باندي د خپل فوځي او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کي خپلي ټولي جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي ننداري، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چي هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلديات او دفترونه، د پوليسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات وليدل نو د هغه په زړه کي رښتيا د فرنګيانو د قوم يو لوی رعب او هيبت او خوف کيناستو او د خپل قوم د خلکو نه يې يو ګونه په زړه کي حقارت پيدا شو، تر اوسه پوري د پرنګيانو پوليټکل ايجنټان (سياسي نماينده) په دې پاليسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چي کومي د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی واليان، رياست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بيايي چي پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د څه انتظام رعب او دبدبه کينوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بيايي او د دې غرض دا وي چي د هغوی په زړونو کي د فرنګيانو دومره وېره کيني، چي بيا هغوی د مقابلې او د مخالفت خيال هم په زړه کي رانه ولي.

څه وخت چي دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکي هم کله دا شان خبري وکړې چي د هغه نه به دا معلومېده چي هغه ته د خپل قوم تهذيب، استوګنه او اخلاق د پرنګيانو په مقابله کي ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کي د پرنګيانو د طريقه زندګي ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ويل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبايلو کي دا خيال پيدا شو، چي د دوست محمد خان په زړه کي د هغه د قيد په سبب د پرنګيانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کي د هغوی مدحه وايي، مګر د دې په مقابلې کي چونکه دې قبايلو انګرېزي فوځونو سره ډېري مقابلې کړي وې او په جنګونو کي يې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کي د پرنګيانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبري به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کي د هغه او د هغه د پلار په رايه کي ډېر اختلاف و، هغه به دا ويل چي اګر که پرنګيان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کي ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کي د خپل رعب او خوف کينولو کوښښ کوي، په دواړو کي د دې اختلاف رای نتيجه دا شوه، چي هر کله دوست محمد پرنګيانو سره په هر حالت د دوستی او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چي هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کي پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کي محمداکبر خان په حقيقت کي د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چي د خپل پلار په مقابله کي هم هغه ته د اولس په خلکو کي زياته هر دل عزيزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زيات غوږ ايښوده. د محمداکبر خان په زړه کي دا شك پای ته رسېدلی و، چي پرنګيان به يو ځل بيا په افغانستان کي د خپل اقتدار د قايمولو کوشش کوي ځکه چي د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هيڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کي همېشه شپه او روځ مصروف وو، چي د روس ټول ګاونډې حکومتونه دې زير اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګيا شو، چي هم د قوم او هم د فوځ په سپايانو کي دا خيال پيدا کړم چي د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چي په يوه مناسبه موقع کي د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چي هغوی بيا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خيال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکریم

د پښتنور د سیمي په سیاسي بیداري کي د خدایي خدمتګارانو له ډلي څخه د ماسټر عبدالکریم سیاسي او ادبي شخصیت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزوکي په (۱۹۰۸ م) کال زیږېدلی او د پلار نوم یې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلي په جامعه میله کې خپل تحصیل پای ته ورساوه او په اتمانزوکي د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د یوه معلم په ډول شروع سو خو دی یوازي معلم نه و، بلکي یو سرګرم سیاسي سړی هم و.
د آزادئ په جنګ کي لومړی سپاهی او د سیاسي لیکوالو په ډله کي هم پېشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سیاسي فعالیتونو کي محبس ته تللی او عمرونه یې په قید کي تېر کړي وه، څو چي په پای کي په همدغو بندیخانو کي مریض سو او له دغو ناجوړیو څخه د ځوانئ په عمر تر دنیا تېر سو.
ماسټرکریم د پښتون مجلې د ننني دنیا تر عنوان لاندي ډېري سیاسي مقالې لیکلي دي، دی یو سیاسي او اجتماعي لیکوال په دې معنی ګڼل سوی چي په خپله هم تر مرګه پوري یو رښتیني د اجتماع خدمتګار او سیاسي سړی و. د ماسټر د نثرونو یوه مجموعه چي "ځولۍ ګلونه" نومېږي په (۱۹۵۷ م) کي له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښېګني دا دي :
دا چي سادګي لري، یعني په داسي ډول خپل مطلب لیکي، چي عام خلك په وپوهېږي او په نثرکي یې ډېر لږ د نورو تاثیر ښکاري او سړی داسي ګومان کوي، چي د چارسدې په بازارکي دوه پښتانه خبري کوي.
د ماسټر نثر د پردیو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي یا فارسي یا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چي په پښتوکي رواج لري.

د ماسټرکریم د نثر نمونې :

بې ګناه

داسي خو چي به څوك د جېل په تورو تنبو را دننه شو ما به ترېنه تپوس اوکړو، چي دا په څه، نو ویل به یې خدای شته اول به وې چي نه خبر نه اتر خالص په دښمني راسره شوي دي، ولي په نوروز غریب خو ډېر زیاتی شوی و، تش په دریو مړوکي پوره لس کاله راغلی و او مړي یې هم خپل مړي وو، یو مړی یې سکه د تره ځوی و او خور چي غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوریي له به څنګه د چا لاس ورشي، پښتانه هسي بخت بد نام خلق دي، بادام‌کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چي بس اوس به خلق نور څه نه‌کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړیه د سړي متې دي په غم ښادي کي ورته همه جا ولاړ وي.
نوروزګورئ ډېر قابل سړی و، د مزکي نه یې ځان خلاص کړی و ګني په زمینداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولي جایداد څه د خپلي حیا نه‌ګران دئ څه؟ چي خلقو به په جواري کي شرمولو نو خود به یې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چي سړی خدای په چرسو راواړوي شپږ اته چیلمه د ورځي وهي اوکارکسب نه‌کوي. نو اخر دا پیسې به دکومه راځي، د چاکورکي څه د روپو مشین خو نه وي لګېدلی، چي بس روپۍ دي چي جوړېږي به، او چي خدای د سړي په‌کمي شي نو خود به ځان دګورکفن نه خلاصوي د پلار نیکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به‌ګرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزوکي‌ګرزېدو شپېته منه جوار، څلوېښت منه غنم، شل څټي‌ګوړه به یې اوچته‌کېده، ښځه یې هم د خپل‌کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چښېږخوره وه او نه یې خاوند بې ځایه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنګي به یې هر وخت په اخور ولاړي وې، که ډېر غوړي، ډېر بسیار پیو مستوکي به یې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چي خدای څه وخت په لعنت‌کړو نو ده به پکښې هم‌کله ناکله د وسه وهله خو چي یوه ورځ یې د ماشوم خوریي د غاړي اوړې کوزه‌کړه او په جواري کي یې پرېښوده نو د تره ځوی ي بهر په هوجره کي راګیر‌کړو، حیا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترېنه ټوله کړه، ګرېوان یې ترېنه کوز واچولو او ورته یې ووې، چي په کوڅه مي رانه شې.

وایي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چي سړی په هوجره جماعت کي د خلقو مخکښي ملامته شي او بیا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که یې ګورې. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډزي د غوړه شوې او چي صبا شو نو نوروز ړیره په موټو ویستله وئیلې چي ورور، خور او ماشوم خوریی مي بېګاه چا ظالمانو اوویشتل د نوروز د تره ځوی یو بې ازاره غوندي بنیادم و د چا ملاسته غوا یې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي یو غویی و او لکه د جهانګیر شادولا کاکا دی یې یو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتي شوې، مړي سنبال شوو، نوروز په زړه کي پټ پټ خاندل وئیلې ماموته ! بیا دي موته څه لوی فضل درباندي خدای اوکړو ښایسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جریبه مزکي پاتي شو، بې د خدایه او بې د نوروز نه نور د مړو غریبانانو څوك وو؟ ته راځه څه راځه نوروز ته لاس نیوه کوه، نوروز خان د مشرۍ په ځای ناست هر چا سره به یې د خبري دنبال رانیوو، چي خدای دې اوبښي او ښنلي به یې وي په غریبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خیرات ورکړی شو فقیر فقرا خپله برخه هم یوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي یې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شلېږي او چي داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه یې په قدر څه پوهېږي، زر خو په هغو خلقوګران وي چي ګټلي یې پخپل ځان وي او چي د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بیلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کي بل چرته و؟

څوکیدار لاړ تانه کي رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپیاکه خو نه وه د رب العلمین روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبیت خدای خبر چي څومره موده لګیا وو دې خړي مزکي او دې شین اسمان نه،پوهېږم چي څومره سنبالي کړې وو، نوروز څه خبر وو چي د یو پلیت مطلب دپاره ده څومره لویه ګناه کړې وه، خو رښتیا چي پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانه تحصیل د "سپین ږیرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دویم ګذار بیا په جرګتیانو د "سپین ږیرو" جرګې اوشوې او نوروز په دریو مړوکي ایله لس کاله قید شو، دی لا په دې هم خفه و، وئیلې خپل مړي مي وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي یې مروړلې، وئیلې که زه خبر وی چي د مسلم لیګ باچایي را روانه ده نو لږ وار به مي کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قیوم له کتلي وو، نو سپین باز به ګرزېدم. د مسلم لیګ په حکومت کښي به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تانو بېل سپین کړم، قچروکي خو خلق په لږ څه نه رضا کېږي او جرګتیان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ء فضل دئ، د مسلم لیګ حکومت خو ځمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کلیمه ګو یو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا یو نیم بدنیته هسي د مسلم لیګ بد غواړي.

نوروزکال نیم په جېل کي ډغري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټیمکی غوړي، بورۍ نیمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنیا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چي په جېل دننه شي او د ملاقات درك یې نه لګي د جېل په ژبه کي د قیدي لیدو ته ملاقات نه وایي، ملاقات هغه وي چي د قیدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کورکي درنه ځولۍ او ډکه منګل ووینې. کال چي تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر یوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګرکي د لنګریانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه دروند پر یې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښیار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بیا پخپله خوله نه ورمنډې، دی پوه شي چي د جېل دا تنګه تُرشه دنیا یواځي د ده نه ده، دې کښي ورسره د شین پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پوري ټول شریک وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصیبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چي کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نوکه بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به یې بې د غلا نه ګذاره چرته کېږي ځکه چي د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به یې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کي د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځیني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولي ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چي د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چي بهر راځي نو په ځای د دې چي څه سړېتوب یې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره يو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپيمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.
خبره دا ده چي دنيا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدوکي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوك د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به يې لاس سوري ساتلو، کال نيم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قيد يې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچي شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلميتوب په برکت پوره په دريو مړيو کي ايله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي
د سياسي شعر نمونه

دمخه مو وويل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحريك په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سياسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري يو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نوميږي.

دا سړی چي دمخه يې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بيان وسو د فيض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زيږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تأليف کړي وو ښه او روان شعرونه يې هم ويلي دي.

دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جريدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدايي مکتبونو لومړنی مدير و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګرېزانو له سياسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلي آزادۍ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط يو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هيچا داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.

مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په يوه منظومه کي په سمبوليك ډول نظم کړه، چي د يو ګرفتار بلبل له خولې يې د آزادۍ له پاره د ده د زړه هيلي تصوير کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.

دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي يې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګرېزي استعمار پر کار يې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت يې له دغسي نشرياتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي يوه سرمقاله د حی علی الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امير حبيب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدير يې تهديد کی، د مولوي صالح محمد دغه تاريخي منظومه په دې ډول ده :

يو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صياد له سخته دله		چي قفس کي يې ژړل دا يې ويله ولي نه پوښتي څوك حال زما يو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بيان کم نه ملګری چي چمن ته يې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بيا بيان ورته د ګل و د ريحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي كم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي كم

چا ته وژاړم پر چا باندي فرياد كم چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد كم	چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد باد كم د صياد له لاسه چا ته عرض و داد كم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصيږم په دا بندكي ابدي سوم

ولي زه له خپله سيله راجلا سوم ولي زه په وير اخته په واويلا سوم	ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم كور وكلی مي سو پاته خوار تنها سوم

كم ظالم كړمه بندي خدای دې بندي كي
خدای دې زما غوندي اخته په جدايي كي

اوس به زه لكه ها نور په هوا تلمه پر غنچو به د ګلانو مسېدمه	په هوس د آزادۍ به بالېدمه روغ په روغ به غوړېدمه لويېدمه

چا بندي كړم خدايه تې په ځان اخته كې
په قفس كې د زندان جګرسوخته كې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنو کي
ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفو کي

الوتم به په صحرا او په باغو کي
ولي اوس يم په غمو په اندېښنو کي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خدای دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې
چي ناګه د چمن باد راغی د کښې

د قفس له لاسه و په غلبلې
چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راشخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته
چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته

نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته
اه يې وکيښ عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم
د باغو د ښو باغچو روح روان وم

نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم
د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم د هر کس و د ناکس دي ریشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم د ګلانو پر سرو به په خندا وم		ښاخ پر ښاخ به بیا په څه ناز و ادا وم په ځالۍکي به وم ناست یا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هیڅ غم و نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم چي له پورته به پرګل باندي راتا سوم		په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم و سمن و یاسمین ته به ګویا سوم

آیا څوك لري دا عیش و عشرت نن زما چي ندیم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفوګرم بازار دئ په چمن کي د بلبلو چورهار دئ		هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ د طوطیانو په ګلشن کي چغهار دئ

پرګلانو الوته کا په خندا زه بندي یم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه
بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه

زړه مي ډك دئ سره چوي له ارمانه
نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي
څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي

څو تر څو به یم په اه و په الم کي
څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصۍ نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو
بیا یې ناري کړه همرازه د سورګل سو

زما خیال سو چي د غم متحمل سو
ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ
خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ

ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ
په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي دا هر سهار خپل مرګ په قفس وينم ولي نه مرم چي به بيا زه قفس وينم

په حسرت او په افسوس يې دا ويله د قفس و دروازو ته يې ځغستله		و ګلشن ته يې کتل بيا يې ژړله لار يې نه وه وزرونې سرپوله

په هـــــــوا سو سر يې ونښت له قـــــــفسه
ويني توی سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پايه په سرو وينو کي غرقاب و يا بېهوښه يا پر هوښ په اضطراب و		ځان بايللی زړه زخمي حال يې خراب و چي پر هوښ به سوګويا په دا اسباب و

سر مي بايلو په هوا د آزادۍ شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

يا

په هـــــــوا د آزادۍ مي وزر پرې ســـــو
شکر شکر آزاد سوم که مي سر پرې سو

يا

ښه چي زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چي پاته په ذلت د ټولو پړ ســوم

صالح محمد، اومه د دريمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانيه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ مى ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲۶۰ ش) کال په حدودو کي د کندهار په ښار کي زيږېدلی او مروج علمونه يې همدلته لوستي او بيا په سياحت د هندوستان او عربو په منطقو کي ګرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (۶۰) کالو په عمر په کندهار کي وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انګرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص يو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان يې تر (۳۰۰۰) بيتو رسيږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کي لويه برخه لري، دی شاعر و په حقيقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او ليکوال او نقاد و، ظريف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظريفه طبعه مشهوره وه، په کندهار کي خپلو ښاريانو د يوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملګری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترګه ليدی، په ادبي جرګو کي صدرنشين و، د عوامو په مېلو او دېرو کي محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت وېناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکو کې خپل شخصيت ښووی، د موسيقۍ سره يې مينه درلوده او کله کله به يې خپل خواږه شعرونه د موزيك په پردو کي ږغول، فصيحه او بليغه وينا يې درلوده. د دين او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېګڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآريث يې د قدر په سترګه ليدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کي د انتقاد روح پيدا کړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کي د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف يې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتيو او پړسېدلي ثروت پرده څيرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکي يو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د يو شريف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او ورورګلوۍ او همدردۍ سره ملګری و، دی وايي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!
ولي پروت يې په غفلت کي سرنګونه!
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه
پاڅه ويښ سه په همت وکړه کارونه!

کـــــــــړه ودانه د وطن خـــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کي خپل يې پردی نه يې
د سر سترګي يې د ښو مو اغزی نه يې
په خدمت د قوم بادار يې مريی نه يې
او که نه موږ بوږ کوو چي سړی نه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چـــيري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاين او نفس پرسته رشوت خور يې
يا آزار کوې رضا په شر و شور يې
يوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور يې
يا به پاته وي دنيا ته به په ګور يې

ډېروه يې خداى دي خسف که قارونه

د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعيتونو اړه لري، چې روزمره د خلکو په ژوندانه کي ليدل کيږي، د ده له نقاد نظره جزئيات هم نه پټيږي او د پښتنو هغه لوړي خبري چي بالآخره غرور ته رسيږي په سخته ژبه انتقادوي او دوى خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت يې ناخبر پر څه
هسي ګرځې بې پروا اوتر پر څه
يوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وايې فـــــــــــيل او غـــــــر پر څه

په دغو اصلاحي انتقادو کي حتى هغو اوضاعو ته هم ګوته نيسي، چې خلك په بازارو کي د ترافيکي قوانيو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډيو په مخ کي ځغلي راځغلي :

چي لس کاله يې دروښوده عاقله
چي پر لار سم ځه له دې مه سه غافله
هدايت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پوليس نوکان دي وايسته جاهله

ته لا درومې پــــــــر لار لـــــر و بر پر څــــــــــه

مخلص په آزادو پيشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلو کي ګرزېدی هم به يې حلاله روزي ګټله او هم به يې کليوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورين اوکارداران به يې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتايجو ته به يې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې خوك زهير کړې
غريب سړى په خاورو کي خمير کړې
يا نسبت چا ته په لفظ د تصغير کړې
موړ دي څه کوو لالا ځان به تحقير کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده يې ځان دي جوړکړ اسمان ولي؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخيستل کيږي
مکافات د عمل هر چا ته رسيږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتيجه يې آخرت ته پاته کيږي

شرموې ځان د رشـــــــــتيا پر ميدان ولي؟

د عيال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل يې وخوري بې محنته!
د قيامت جواب پر تا دئ بې غيرته !

خـــــرخـــــــــــوې د بل دپاره ايمان ولي؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چي ټول اصلاحي او انتقادي دي، مګر د ده په شعر کي په سوو مردف څلوريځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره څلوريځه يې يوه ښېله اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چي ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چي مثالونه يې دا دي :

د نفاق نتيجه :

هغه قـــــوم به تل اخــــــته وي په بد رنځ
چي نفاق توره بلا يې وي تر مـــــــــــــنځ
سره غـــــونډ د سر وښـــــــتان چي ښلوي
خدايه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ږمونځ

د خودخواهۍ نتيجه :

ماته ســـــــــوه يوه هــــــنداره په حــــسرت
ټوک ټوک پروته وه په خاوروکي لـــت پت
ځان لـــــــــــيدونکي تې په حـــــال سره ويل
راته وګـــــــــــورئ په ســــــترګه د عـــــبرت

تيك مغزی :

ولي لږ لوړتيا د وخت کړې هسي شوخ
چي په تيك مغزي دي زړه د هر چا پوخ
ليده سوي دا رنګ ډېر چي سي ښـــکار
غـــلي غـــلي ځي په لاره باندي چــــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چيرته خدای که دي تر نورو کړي لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غـــــواړه پر بټ
څو ســــــتا نس و ته درلـــــــــوېږي تر هغو
زرکـــورونه به خـــپاره سي لـــــــکه مټ

د پزي پرچ :

ته چي تل کړې پر غـــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځي لکه مرچ
يوه ورځ به په ســـــــوکه د کــــــــوم مېړه
په غوړ واورې د مـــغزي د هلږو خـــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليكوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان كي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه كي د هندوستان د آزادۍ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادۍ په تحريك كي د خلافت او كانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همكاري درلوده.
مګر كله چي هندوستان آزاد سو او د پاكستان په نامه يو بېل مملكت هم د پښتنو په ګاونډ كي جوړ كړ سو، نو دلته د پښتنو ليكوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پيش كړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملكت ولري، دغه حركت پر پښتو ادب يو نوى اثر وكړ او ليكوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو كي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا كي، نو ځكه د پښتو ادب په دغه زمانه كي له درو خواوو څخه مطالعه كولاى سو :
اول - شعر : چي اكثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوى د استقلال د حقوالي څرګندونه وكړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه كړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو كي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليكوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليكل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليكلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليكوال داستان ليكلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليكلي سوې او ليكوالو لنډې داستانونه هم وليكل چي په دغه فن كي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليكلو پر فني تكنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليكنه په پښتو ادب كي ښه رواج سوه، په دغه وخت كي موږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليكوال دغه كسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليكوال.
دوست محمد كامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواري، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر كي يې حركت او نغمه او آرزو سره يو ځاى سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليكونكى.
مير مهدي، پوخ داستان ليكونكى او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش كوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليكوال.
ماسټر عبدالكريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليكوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليكوال.
روغ لېونى، سياسي ليكوال.
ډاكټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.

علاوه پر دغو مشهورو ليكوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حركت كي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیتون بانو، مبارك سلطان شمیم، بشرابیگم، قانته بېگم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کي که سړی په پښتو شاعري کي يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ میلادي) کي د خټکو په اکوړه کي زیږېدلی دئ.
دی پس د تحصیله په سیاست کي ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتار کی. د اجمل ژوند له شور او ولولې څخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سیاسي او ادبي او فکري حرکاتو کي لویه برخه لري.
دی لیکوال دئ، شاعر دئ، خطیب دئ او هم سیاسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کي چي اجمل خټك شامل سي خلك د میني په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هیکل شمزۍ ګڼل کیږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه دکچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کي چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ میلادي) کي د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چي د ده کتاب د غیرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چي ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې وپېژنو، دی د کتاب په مقدمه کي وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څړیکي، د زخمي غیرت يو څو غروڅنګونه، د سړې ویني يو څو ترم ځاځکي، د اولسي جونګړیو څو شنه اسویلي، د غیرت يو څو ترخې تجربې، د سرمایې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چي زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چي خوږې سندري ترې جوړې شوې او که سوي ساندي، ولي دومره پوه شوم چي د زوراورو د سپینو قبرونو، څربو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تریو کړل او چي د غریب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دي ډول د اجمل شاعري حقیقتاً شاعري ده، ځکه چي دی تل له خپل خوږمن احساسه څخه ږغیږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعارو کي نغاړي او لکه چي د ده شعر سړی واوري نو په رښتیا متأثر کیږي او په هغه ډول چي يو فارسي شاعر ویلي و :

سخـن کز دل بیرون آید
نشـیند لاجـــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غیرت چیغي لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــثال په اباســـــین او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غیرت چغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلـم سره لــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم دکتاب په سر کي لیکلی دئ :

ملـــــګرو تش په لوګـــــېدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نـــــــوي ګل د خـــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خــــــــوړلی ګلســــتان اوسوزو
د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چي د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چي شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :
"د احساس د زخمونو نه مي لا ويني څاڅي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.
نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعرۍ نه".
د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوڅغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځيرکيږي. د دوی بدبختۍويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعارو کي سرې لمبې ځايوي :

غــړان غــــړان نېکان نېـــکان پيدا دي
دوی خــــو له ځايه جنـــــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغې خـــــــوارو له جنت وګـــــــړو
څوک چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول څرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غړانو د سيخو کباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزو کي
د اوسني رګونو مړوچو کي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار ووړي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعر کي د ژوند څپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هینداره ده، او ادب د ژوندانه د څپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چي پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه واړوي. د کومو ژبو ادب چي د تحولاتو او اوښتنو سره ملګری سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېدای سي. اساساً ادب یوه اجتماعي پدیده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چي د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندی ادب نه سو ګڼلای. د پښتو ادب په خپلو منځنیو دورو کي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سیاسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پیدا کړی و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعیف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کېږو وږو کي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ لږ څه بایلود.

رحمن بابا دغه حیاتي متاع د مادې له چارچوبه یوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شیدا او حمید د لفاظۍ او نازکخیالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېر کي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتی ځیني خلکو خوارکی ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکامو کي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرار کوي، چي د بېخودۍ څپو لاهو کړی دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه او کشش له کومي خوا دئ، وایي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــنون چا کــــــــــړم؟
له رواجه له رســـومه بېرون چا کـــــــــــــــړم ؟
نه پوهــېږم چي دا چاري په ما څـــــــــوك کا؟
لـــېونی د خپل نګاه په افسون چا کـــــــــــړم؟
رحـمان هـــیڅ له خــپله ځانه خـــــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چا کـــړم؟

د شیدا او حمید نازکخیالۍ او لفاظۍ خو د یوه صنعتکار په ډول بدي نه دي، مګر د دوی شعر د شعر له پاره و او کوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، او کله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعر کي خپله څېره ښکاره کوي، او د مقصدیت لوري ته متمایل کیږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي او آسماني وي مګر د شیدا او حمید هنر د هنر له پاره دئ. دوی صنعتکاران دي.

دوی ښکلي او رنګین لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چارو کي نه په کارېږي او هغه چیني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئین له پاره یې په صالون کي د هوس او آني خوند له پاره ایښولای سو، شیدا په شاعرانه تخیل کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا ستـرګـــو
د خپل یار شام و هلاله راشه کښېنه

مګر دی پخپله هم په دغه نازکخیالۍ قانع دئ او صنعت یې تش د صنعت له پاره دئ که د یار طبعی نازکي موزونه کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د یار د طبعي کړه موزونه
اې شیدا نازکخیاله راشه کښېنه

حمید له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا یې ښاخ د ګل سره په تلوار پرې کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجیع دئ او که د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکیښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رویه به هم داکار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازۍ له پاره خو یوه ښکلې موضوع کېدای سي، او حمید هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلی دئ.

دلته د حضرت جامي یوه مشهوره لطیفه را په یادیږي : بابر وایي چي د ده معاصر او شاعر شیخم سهیلي دا بیت ووایه او د جامي څخه یې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غـــم ګرد باد آهم از جا برد ګــــــردون را

فرو برد اژدهای سیل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ویل :

"وروره ! ته شعر وایې او که خلك ېېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطیف نظر د حمید پر دغه بیت هم وارد کېدای سي، سړی چي دا بیت لولي نو حتماً مور مړی عاشق په وینو لژند سړي ته تصویر کیږي، چي ظالم عاشق یې په سینه په قساوت ور ځیږي، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړنکې او مستکره منظره وي، مګر حمید پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبیه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوند کي زموږ هیڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنۍ دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخیالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سیاسي جوړښت یوه ښکاره نتیجه ده، چي د فکر سیر د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسیله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کیږي، یا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعالیت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوند کي مجرا مومي، مګر کله چي دغه لاره تړلې ویني، نو ځانته حتماً نوري مجاري پیدا کوي.

د پښتو شعر له منځنۍ دورې څخه په داسي اجتماعي جریان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بیرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ایشیا یو فعال او ښورېدونکی او نه مړکېدونکی قوم دئ، دوی هر وخت په تاریخ کي ځانته نوی مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوی د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حیاتي او دفاعي استعداد یې ثابت کړ، دوی خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادۍ د ساتني یا بیرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جریان د دوی په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځای یې خپل ادب ژوندانه ته توجیه کړ، نو ځکه د پښتو نوی ادب د ژوندانه مل سو او د قدیمو صنعتي فن تازیو پر ځای د قومي ژوندون او آزادي خواهۍ او اجتماعي اصلاح او سمون زیات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره یو ځای د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خیالبافۍ خپل ځای واقعیت   او فکر ته ورکړ. لیکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسایلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځای د اباسین او خیبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځای د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاریخ جبر قهراً راووست. د پیرمحمد او شمس الدین پر ځای یې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حمید پر غولي یې اجمل او طوفان میشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ویلای سوای، که دا اوښتنه نه وای راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلای، او کوم حرکت چي اوس په پښتنو کي د ژوندانه له پاره لیدل کیږي، د مړه ادب په مردګانیو اسویلیو به بدل سوی وای.

ما دمخه و ویل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسني شاعر او لیکوال یې د ژوندانه نوو زوایاوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وایم : د چړګ بړغ د پښتنو په کلیو او کورو کي اورېدل کیږي، او دغه موضوع له قدیمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعر کي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـــد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس ســـــحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گـــری؟
یعنی که نمـــودند در آئینه صـــــبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرگه سره د قدیمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول یا د تنبیه او وعظ په چاپېر کي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفریني هم واوښته، او یوه عصري شاعر داسي و ویل :

ای مـــــرغ سحر ! بنـــــــالهٔ دورا دور
بیهوده مـــکن تو خویشتن رنـــجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شـــــویم، تا نفـــــخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابیر پیدا کړي او هر چا د خپل تخیل په چاپېر کي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .

پر یوه چا چي شپه یې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ بڼغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه یې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ویل:

د سحر چرګه کومي دي غوڅ سه
په ما دي لنډه د وصل شــــپه کړه
ښایسته ملاله، په میو مسته وه
چي تا را بڼغ کړ، دا دي خــپه کړه

دا څلوریځه د خدایرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اویا کاله دمخه د کلات په سیوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر یو بل شاعر عیسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخیستی و، چي :

سحري مرغه په خـپل آذان کي وایي
ولاړېږه ! هـځه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار یې راخپرېږي
رڼایي د ورځي ســوله را برســــېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د دېرې روڼ څراغ دئ په خپل یوه شعر کي د میرې چرګ ته خطاب کوي، مگر دا شعر د عصر هینداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محرومیت نقشه راکاږي، او د خیال پرستۍ پر ځای واقعیت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبینۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تیرو تلو یې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مگر واقعي څنګونه روښانه کېږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د میرې چرګ ته وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستۍ ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مـــــيرې چـــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چې تا سره، څانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چې ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چې ستا آواز تر ليري رسيدی شي نن
دا منم چې ستا په کرکره به څوك غولېدی نه شي

يادکړه ! دا څانګونه ګوري ستا د الوتو نه دي
يادکړه ! ګوري ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا داکرکری به دي هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مـــــيرې چرګــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس کاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه کې نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب کې هم اکثره برخه دغسې د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حرکت په ټولو پښتنو کې مشترك دئ.
په افغانستان کې هم پښتو ادب له پنځوسو کالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان کندهاری کاکړ خپل کتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصر کې شروع کی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم کړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مي قلم دئ، بېلوم دين لـــــــه رواجه

په سراجي دوره کې څلويښت کاله دمخه، دغه د فکر مکتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن کندهاري او عبدالهاد پريښان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چې وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمرياللي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسې پښتو اثار لرو، چې د اوسني ژوندانه تجليات په ښکاره ډول پکښې برېښي.
فضل حق شيدا د دې مکتب يو تکړه استاد دئ، ده دېرش کاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانۍ افکار داسې پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موږ نشي تڼولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تڼېدل زده کړه بل شان
که نه ويني ليلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته ليدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وينځلی شو، لمن نه د غوټيه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بـــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلې؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کـــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغيه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکيه !
که خس خاشاك سيزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شيدا، چي قافله دي نه کړي ويښه
که ځان جرس کوې، نو غړېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره ليدل کيږي، او پښتو ادب له حياتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنيو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودي او پرورښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
يقين وکړه ! هره خوله کي تـرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند يوه ښکلې پديده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له يوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پيدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځيني خصايص او ټاکلي ټکي لري هم يوه طبيعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابير، او نوي فکرونه، او نوې اندېښنې راوړي او هرو مرو د اديب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبي ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چي اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکي د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.
شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې اوګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چي لومړۍ مرحله او د سامانيانو په دوره کي څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کي څنګه سو.
د رودکي الفاظ، اداء، دکلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چي د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندي دوني اثرکړی دئ چي فرق يې براﻻ ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګي نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړي دي، خو دا څلور قرنه د (۹۰۰) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چي دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسيږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمي پېړۍ له ابتداء څخه ګڼم.
تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه ﻻره تګ کاوه، چي قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چي په مدون ادب کي تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه ﻻر غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کي محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چي د نوي صفت پر شعر باندي تطبيق کيږي نو زما په خيال تر دوو مقولو ﻻندي راتلای سي :
اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چي شاعر يې د خپل چاپېر شمزۍ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چي په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.
دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چي قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کي به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمي پېړۍ دوره چي شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کي ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کي موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چي د دوی د فکر مدار نوی و، دوی دکلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کي پېچلي، او دتورو څڼو په پېچ و خم کي نښتي، او دګل او بلبل سره همنوا او د مېو او د جام په دور او تسلسل کي ګرفتار نه کړل، بلکي د دغو مکررو او ډېرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چي قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کي وږغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلي په هنر کي کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې ﻻره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کي ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چي پښتنو د استعمار ناوړې او کروړې ليدلې وې او په مشرق کي د آزادۍ وږمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کي د آزادۍ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کي د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.
د دغو شاعرانو څخه چي زموږ په ادبي حرکت کي پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاري، سيد حسن او مخلص کندهاري، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلي خو په ادبي حرکت کي غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګر کله چي د تاریخ ادب په تحلیلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کیږي او پر فني معایرو باندي د هر هنري اثر قیمت ټاکل کیږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګڼل سي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کیږي. د مثال په توګه زه د هلالي یو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفید او د نوی نسل یو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز یې هغسي کلاسیك او زوړ او مستقیم دئ :

ارمان یو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان یو
ځانګي ببلي ببلي دي، دئ ستاسو د ذات شان یو
دا یوسف زیي، خټك، بارك احمدزیي ، مهمند
دا غلجي، شینواري، افریدي دئ خاندان یو
سیل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان یو
لاس یا پښې او سر بللي چا په بنیادم نه دي
ببل ببل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان یو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته یو نه شولې؟
خدای دئ یو، کعبه یوه ده، او ښکلی قرآن یو
ته که عزت غواړې په دنیا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنیا د سیاست کي وي میدان یو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د ورورلۍ په راز
ستا ګټه یوه ده په دنیا کي او تاوان یو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون یوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان یو

وګورئ دا د نوي شعر یو اعجاز دئ، دا بیتونه دېرش کاله پخوا ویل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سیاسي موقف نه دئ، بلکي یوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آینده کي پسې وڅېړم.

په پښتو کي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ایشیا په دې برخه کي یوه ویښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سیاسي او مدني چاروکي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه یوه مثمره او اغیزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختیزو برخوکي چیري چي د خوشحال او رحمان او شیدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بیا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وېرانیست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سیمه ده، چي شیدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستایله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خـــطه دلـــکشه
د بهار د خاطـــر خـــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي يې د ګــــــلو
نارې اورم د بلبــــــــــلو

د دې ښکلي ادب خيزي سيمي زلمو د اروپايي مترقي ادبه سره اشنايي وموندله، او په پښتو شاعري کي يې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اساليب رواج کړل، د دې ډلي پېشوايان : سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بيزاري، طوفان، اجمل او سليم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګين ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لايق، شپون، رشاد، ريدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، او که يې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اساليب وساتل په هغو کي يې لاس وواهه، او په نوې ګېڼه او نوي پسول يې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته يې کټ مټ د منظوم او پيودلي شعر رنګيني ورکړه، او زه چي د ده منثوري وړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د يوه خواږه او پيودلي کلام په څېر خوندکوي.

د (رسا) د بېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ويل سوې ده، خو هم يې موضوع نوې شانتي ده، او هم يې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ايرې وې
په تندر سوي، سرې ايرې وې

رېزې رېزې وی، او تر او تر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

بيدياوي ، تړي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرموکي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځيګر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

په پای کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د ميني په خطرناکو مناظرو کي داسي پای ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

لحد کي پروت وی، زېړ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرې، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرې، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوی يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرۍ يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلمیتوبه !
په تېرېدو وې چې راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

چې را په خود سوم مازدیگر و
په پرېوتو کې زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چې مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

وروستي شي پاته چې ویده شي
په حرکت باندې کړه وړه شي
دیدن په پټو سترګو نه شي
پرونۍ ورځ به بیا رانه شي

که مي سیلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چې د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرینۍ ښکاره دلیل دئ، د منظر نگارۍ کمال دئ، د لوړ تخیل معراج دئ او نتیجه یې یوه محکوم قوم ته ډېره مفیده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانیانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه		آسمانونو ته کوتره!
چورلنډې خوري په فضا کې		کوزه ګوري ګرزي بره
مرغ دل مي دئ خوشحاله		سیل کوي د غره له سره
د دنیا له درد و غمه		دا ساعت دئ ناخبره
د الم په څوکه ناست یم		زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سیر او جګوالي کې چې د شاعر تخیل ډېر لوړ الوتنګ کوي او خپل ټول مناظر په اورده بیان او مهارت تصویر کوي او د منظر نګارۍ اوج ته رسېږي، نابېره ځانته ملتفت کېږي چې زه خو مریی یم، او پردو ته په سلام ولاړ یم، نو دا ټوله خیالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته په تندي مي لاس ترلی دا ټوپونه په دریاب کي په دنیا کي پست ترینه د الم په څوکه ناست یم		هوش مي راغی چي غلام یم شپه او ورځي په سلام یم که وهم ماهی د دام یم لکه خس د راه عام یم زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانو کي چي د خپل زړه درد او
سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونین زړه ټوټې د شعر په پاڼکیو کي نغښتلای سي، بېزاري دئ. نه پوهېږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوك و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خیبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ویونکي ویناوي خپرېدې، چي ما یې هغه وخت د پښتو شعر په تاریخچه کي نوم او آثار لیکلي وه.

دا شاعر کاملاً پسیمستې او بدبین ښکاري خو په وینا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنیو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (ستړی له دنیا نه یم) د ده یوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه ستړی له هر چا نه یم اې د صبحدم نسیمه ! ما سره نخرې مه کوه خوښ یوازي ځانته د سروګلو د بستانه یم څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زیر و بم ستړی د فراق د سرودونو نه بې شانه یم اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن ځای په زمکه نشته څما، لیري له آسمانه یم اې ښایسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه یم اې د یار د مخ جلوې ! چي بیا جلوه نما نه شې ! پرېږده چي جل بل ستی لمبو کي د هجرانه یم نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګیه چوې که ته بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه یم اې د یار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو ! روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه یم! روی د رب دئ، اې رقیبه ! ما پوري خندا مه کوه! یار دي ستا نصیب شي زه بېل شوی له جانانه یم		ستړی له دنیا نه یم ټوکي مسخرې مه کوه! ستړی له دنیا نه یم لا مي زیاتوې ته غم ستړی له دنیا نه یم ډېر له قهره ښورئ نن ستړی له دنیا نه یم لا مي دلسوزي کوې ستړی له دنیا نه یم بیا عکس نما نه شې ستړی له دنیا نه یم مره زړګیه مرې که ته ! ستړی له دنیا نه یم نورو د آشنا سترګو ! ستړی له دنیا نه یم لافي د آشنا مه کوه ! ستړی له دنیا نه یم

تر دې ځایه ما د لرې پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخلیقاتو څو نمونې در وړاندي کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونو کي خپل افکار او د زړه دردونه تویوي، د دوی د فورمالیزم تخلیقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخيستلو او محتوی مواد چي يې په نوي ډول او سينګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواوو کي بيا هم معتدله ښکاري، په دوی کي د تحول افراطي ميل نسته، د شعر د ټوټو يو له بله تناسب او توازن ساتي، او بيخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښايي چي د نوی شعر ځيني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه ګڼي، مګر زه يې د نوي شعر طليعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولو کي آزادي او په ژبه کي نوي تعابير او تراکيب هم پيدا کولای سي.

اجمل ختټك :

د لري پښتونخوا په نوې ډله کي يو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قريحې خاوند اجمل ختټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنو کوډغلي روښانه کوي، د ختټکو د عالي استعداد او راڼه محيطه او د اکوړې د تاريخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به کله د لنډي سين پر غاړه د کابل د رود ځپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شيدا او هجري سوځوونکي کريږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسيم راوړې او ما به په اکوړه کي د خوشحال له ځنګه سره اجمل ليدی، چي په شلم قرن کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پر کنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس يو څو څړيکي، د زخمي غيرت يو څو غورځنګونه د سرې ويني يو څو ترم څاڅکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غاوره اقتدار يو څو ړندې لټي" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان د کهاله د ادبي رواياتو حامل دئ. د خوشحال خان جاويدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضا کي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وايي:

د خوشحال له خاوري پورته يوه نغـــــــمه يم
بل مشال په اباســــــــين او تاتـــــــــــــــــره يم
سرې ! يوه شوې د غيرت چيغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســــــــــــوم

د غيرت چيغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی ځپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که مور د پښتونستان په پښتنو کي د دوی د اروا د زواياوو ترجمان وغواړو، بايد اجمل يې بهترين پوهاند و څرګندوی وبولو. اجمل وايي، او څنګه ښه وايي :

ملــــــګرو ! تش په لوګـــــــيدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســـــــماني له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سياست کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګېږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښايي چي زاړه او وراسته اساليب وغورځوي. د اجمل په چيغه کي ځيني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د وياړ شمله ده. د شهيدانو د ويني فرياد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بين مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وينا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د يوه مواج روح مظاهر دي او هر کله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کيږي، نو د اجمل دا آثار يې په سر کي درېږي.

په يوه مسته نغمه کي د خيبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځايوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کي
سرې لمبې دي را خورې کړې
ستا سورې سورې کوګل کي
څو نغمې دي راخورې کړې
دا سره سره فضا دي
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنیا دي
په دې بین نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپایي کي
غلبلې اودې پرتې دي
د دې ترو په ځولۍ کي
زلزلې اودې پرتې دي

په دې بین دي ګوتي کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خیبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته یو تپه کړه
له دې سوي - سوي غره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د تور غره
راشه پوك وهه دا بین دي !

په دې بین کي راته واړوه
یوه داسي ګرمه لوبه
چي اوده زړونه راویښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کاڼي بوټي ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړي - غاړي
د دې بین له سوي سازه
سره بڅري رابهر شي
د سرې ویني رګونه
دلته بیا په ګډا سر شي
د دې ترو د رغو نه
بیا مستیاني راپیدا شي
د واورینو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوك وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وایي :
د دې ټولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نږدې وي او که لري
دغه شاړي - شاړي کندي
ټول خوږه - خوږه نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاو کړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې ټولي تار په تار کړه
که څو لر وي او که بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوك وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کي :

په افغانستان کي د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کي د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ اينبود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چي کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چي له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کي بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کي زموږ ملت دا ثابته کړه، چي موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کي خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چي د خپلي خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کي رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کي د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړئ پلا په سراج الاخبار کي وينو، چي عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چي د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چي د استقلال تر جنګ درې څلور کاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چي د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چي ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وي، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادۍ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چي د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چي خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه ږغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چي شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چي هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چي د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټ د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چي په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چي په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چي د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چي عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورکان سترګو دي بيا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تيار يکرنـــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سيد حسين سيد او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهير هم د يادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.

د اعليحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال يې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امين الله زمريالی، غلام جيلاني جلالي، قيام الدين خادم، صديق الله رښتين، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سليمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو آثاروکي د نوي توب څرکونه وينو.

د پښتو ادب په تاريخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسيك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حيثيت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي رواياتو حامل دي او هغه زوړ ادبي ميراث يې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاريخ هيڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقايقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي رواياتوکي چي کومه وظيفه د دوی پر غاړه وه، هغه يې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام يې وګاټه. مګر د زماني سير خو نه درېږي او په کايناتوکي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کارکوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نوکه اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنيا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جريانه څخه وايستل او په پښتو شعرکي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.

يو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په ياد کړئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وايه، اوکه به څوك په دې فکرکي و، هغه به د خوشحال او رحمان پيروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی يو زرکاله دغسي راغلي وه او خلك هم پر دغه لار تلل، يو وار نابېره غلام محی الدين افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) يې په سراج الاخبارکي دکوم خيالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستايني پر ځای د وطن په حقيقي دلبر پوري داسي سندره وويله :

زړه زمـــا ډك دئ له ميني د وطــــــــــــن
خپل وطن ماته عزيز دئ تر خپــــــل تن
هر يو ګل مي د وطن پر ما ډېر ګران دئ
ترکشميره، تر پاريسه، تر لـــــــــــــندن
که څه ډېر دي په جــــهان کي عـــــزتونه
ډېر عـــــزت دئ په خــــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښايي چي ډېر زلمي يې د بيان يو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه يې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښايي چي شاعر به د پخواني خيال او د زاړه مکتب پيروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زميني موضوع تبديلوي؟

نوکه موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پيش قدمانو په ډله کي دروو، ښايي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ويشت کلن سير وروسته :

ما دمخه وويل چي په پښتو شعرکي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسي کال څخه شروع سوې وه، او دا د يوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسيك شعراو نوی غورځنګ تر مينځ د يوې منځنۍ دورې حيثيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کې د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر یې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پیرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسې قالب کې اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مـا غـــمونه
ضعیف نحیف سوم په تن زبـــونه
اور مې بیا بل سو د زړه په خـونه
ګهی ژړا کړم، ګهی آهـــــــــونه
اوښکې مې څاځي له ځیګرخونه
رنځ مې زیاتیږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کې نوی فکر ځای کی، او وې ویل :

ګرانه وطنه ! څومره زیبا یې!
جنت د ځمکې، زړه د دنیا یې!
ښاغلی تاج ته، د ایشیا یې!
وړ د ستایلو ته په رښتیا یې!
لعل و ګوهر شته ستا بدخشان کې
تمدن خور شو، ستا په جهان کې

پنځه ویشت کاله پښتو شعر د پخواني فورمالیزم په غولي کې خالپوځي وکړې او د منځګړو تر ډلې وروسته په دې وروستیو پنځو شپږو کلو کې یوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چې دوی په فکري خوا کې له منځګړو سره لړ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابیر او د اداء طرز یې نوی ښکاري. له دې ډلې څخه ښاغلی سلیمان لایق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ایجاد کې ګړندی ښکاري. لایق لکه نوی زلمی چې دئ افکار یې هم زلمي دي، کوم هیجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چې د ده په اشعارو کې د اورنیو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوږه پر اوږه ځي او زه داسې ګمان کوم چې د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کې یې له ځانه سره ملګري کوي.

دلته به زه د نمونې په توګه د ده یو پیغام راوړم. وګورئ څوني څپان، او څوني متلاطم او څوني تود دئ، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني تراني هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ږغېږمه شعرونوکي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ څپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د تراني ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپدونکې څپه کي آيندګانو ته رسيږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کـــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټي زلــــزلې زمـــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

بېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمار کی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوره او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی څېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوړ کي :
بدل ســـــــو د ياراني رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلـی شـــــانته انقلاب دئ
بدلـــــوي د زمـــانې رنګ

ورســــــــره نوي رنګـــــــونه
رنګا رنګ تحـــــولـــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هـم بـــل سوی
د بلبل د ترانې رنــــــــــګ

دړي وړي زوړ ربــــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغـــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړل وي او هر څوني چې دغه سپېڅلتيا او ښکلا ولري هغومره يې فني ارزښت زياتيږي، نو هنرمن تل په څيرو سترګو د زماني کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چې د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځينو تورکنو آلوده او ککړه سي. بېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وايي :

طلايي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل يې غواړي غور
ای سرمست زلميه پام کړه!
بل راز سو د ميخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعر کار ډير نوی دئ او دا ښکاره ده چي نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا يې د صباوت او کوچنيتوب دوره ده، مګر د کانټ په قول د هر هنر ايجاد د هنرمن په ظريف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پيدا کولو يو خارق العاده استعداد هم لري. نو که زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آينده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کيږي، چي پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم يوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ يو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پيروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وايي، اما هغه لږ يې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اساليب نه هېروي، او د وزن او حتی قافيې په ساتلو کي محتاط او متوسط ښکاري. د ده يوه ټوټه شعر د غرو غروب نوميږي خو زه يې د نتيجې له پلوه عنوان د تېر يادونه بردم. په دې پاړکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پېش کوي او بيان يې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه يې بالکل وګړنۍ ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شـــــاته
زیړی لمر ورو - ورو پټیږي
ځما هېر او مړه یــــــــادونه
بیا مي زړه کي ژوندي کیږي

مازیګر وږمه چلیږي
رپوي وحشي ګلونه
سردرو کي انګازه کړي
د زړو شپنو ږغونه

د کږدئ مېرمني پیایي
سیرلکي په شنو وښو کي
یو کمکی ماشوم ویده دئ
کیږدئ لاندي په ځانګو کي

د نښترو ګڼ ځنګله کي
ګډونکي سندري وایي
صحرایي ښایسته پیغله
یو جونګی اوبو ته بیایي

د نښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغیږي
د تور تم راتګ نږدې دئ
ګوندي دوی ورنه ډاریږي

د شفق وروستئ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست یم
زوروي مي تېر یادونه

د همدغه نوي مکتب یو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بیان نوې لاره پیدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د یوې نوي شعري ټوټې ځخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنیا دکاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځیر
ستا له تېز بینو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجیر
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

چي یې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو برغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم یې جنازې پسي ځي
چي یې چاړه په سینه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنیا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه یو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وایي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته یې
ته چي خنداکوې دنیا خاندي
ته نو چي خاندې رښتینی خانده!
که نه تاریخ به بیا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
یو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر یوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وایي، نو له خپله ژونده وایي د وطن له هري پرښي او بوټي څخه د مینې الهام اخلي. د شپون دکوکچي سیند، یوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزیت نمایندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بریښي دی وایي :

کوکــــچه زما د آرزوګانو د اســــــــــــــــــــــرو سیند دئ
چي ځاځکي ځاځـکي د پامیر له سپینو څوکو رغړي
په هر یو ځــاځــکي کي د دې وطــن هســـتي غوټه ده
وچه یې مه کــړې، دغه ځاځـــکي دي همېش بهـــېږي
په هر یو مـــــوج او هر شـــکن کي یې رازونه ګـــورم
او تا ته وایم : د اســــــــــــرو او امــــــــیندونو ربه !
زه خـــــــبر نه ومــه، چي مــــاته دي جنت راکــړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهایي آرزو دغه ده، چي د یو لوی افغاني ملیت په تکمیل کي لومړنی وي. د ده پخوانی تاریخ مخي ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چي تل دغه څاڅکي د یوه بهاند سیند په څېر سره راټول و ویني او هیڅ څاڅکی د لوی افغان د فیاض او عظیم سیند له غېږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کي دغه هیله داسي د شعر په څپو کي راوړاندي کوي:

چیرته د زړه د کوم یو ګوټ نه مي لمسون غوندي دئ
چي ، هه ! شپونکیه له دې ګاري ځان لاهو کړه سیند ته
بیا چي لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
یوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وایم سینده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وایم : د اسرو د امیدونو ربه !
زه خبر نه ومه چي ماته دي جنت راکړی

داسي ښکاري چي د نوی شاعر متلاطم او څپاند احساس د یوې ورکي آرزو په تلاښ کي دئ، او زلمی نسل د یوه زړه خوځوونکي خوب تعبیر ته لالهانده دئ. دغه هیله، دغه آرزو او دغه ښکلې غایه څه ده؟ د دې نېکي آرزو تعبیر د نوي مکتب د یوه بل ملګري ښاغلي شفیق له خولې واروئ، چي په څه قوت او ټینګار یې په ښکاره کولو کي بریالی سوی دئ :

پاکي جذبې د زړه انګړکي د وحدت لـــــــــــــرم
مخکي ځراغونه بل د دین او د ملت لـــــــــــــرم
زه یم چي مغزو کي رڼایي د حـــــــــــــقیقت لرم
اوس مي که لاس تش دئ نور څه نشته یو همت لرم
شته ده په تاریخ کي د مېړاني افســـــــــــانه زما
ماکي ټګي نشته هـــــــــــو مي هو او نه ده نه زما
کور مي د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مینه کي ختلی یم پر بام د عشق
میني دي پښتونه ! نښلولی یم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تیاره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چي راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټینګ امید کېدای سي چي زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور ووینی، او د ده هنر به و دغه لوړي معراج ته د رسېدلو له پاره د یوه محرك په ډول رهبري وکړي. هیله ده چي نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د یو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړو کي ګرمي پیدا کړي او دا به یې یقین وي، چي د ده هنر په ملي یون کي د لاري روښانه څراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ویلي دي چي :

ښه آهنګ چي په هر ساز کي وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داریا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننــــــــدارو او تماشــــــو ته بـــه ورځـــمه
د هـــــر چـــــا په ساز چي ښــکلي په ګڼا وي

د دې څېړني په پای کي زه د يوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد يو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب يې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نيسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پيره !

پيره ! ته شمع زموږ د تورو شپو يې
شمع څه چي زموږ کسی د لېمو يې
بويه دا چي دي د پښو خاوري رانجه کړو
وايي: ته مسيح د جهل د ړندو يې
وايي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وايي: ته حکيم د زړونو د رنځو يې
وايي: ته د بغل ځای په مينه نيسې
وايي: ته خضر د دې تورو تيارو يې
وايي: ته ايسته کوې کين له کوګلو
وايي: ته پوه د ناولو زړو په ولو يې
وايي: ته ښايسته کوې صفا زړونه
ته صيقل د دې زنګنو آئينو يې
وايي : ته د بدبينۍ د لچ توتيا يې
ته اکسير د خودخواهۍ د مرضو يې
چي جنون د مال و جاه و نسب بيايې
وايي : ته عامل د هغو اورادو يې
چي پېښېږي د حرص و سودايي ته
وايي : ته دافع د هغو انديښنو يې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو يې
وايي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وايي : ته مصلح د کينو او کړو يې
وايي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وايي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو يې
وايي : ستا په تلقين زړونه سره نښلي
مکمل د عشق د ټولو طريقو يې
وايي : ستا له ساه سيځي ريښې د رخي
ته طبيب د وړو سترګو تنګو زړو يې
زړونه کاږې د دني مينو له ږغومو[1]
وايي : نوح د نفسانيو توپانو يې
وايي : ستا په تربيت بخل ورکېږي
وايي : ته مصدر د رحم او پېرزو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي : ته ژړوې سترګي پر مظلومو
په زړه غوڅ د نامېندۍ له اسوېلو يې
وايي : ستا د خولې ګوله ده په شريکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو يې
وايي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو يې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره(۲)
وايي : ته آزاد له دې ټيټو قيدو يې
ته د هر نمرود ميرخي تمه لېځي غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو يې
وايي : سر نه کږوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ريښو يې
وايي : ته د باداری له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو يې
وايي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چي خارق د رياکارو د پردو يې
د رښتيني سړيتوب مزله تې بيايې
ته هادي د ژوندانه د قافلو يې
که رښتيا وي دا چي وايي ستا په باب کي
رارسېږه ! ته مهدي د دې قومو يې
په جلو کي دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو يې
موږ به ستا تر قدم لاندي ايږدو سترګي
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو يې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه بږدو
ته لايق پيره ! د لوړو درووږو يې
او کنه نو خوشي ټګ يې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو يې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صياد د څو سپېدلو پښتنو يې
د عزت او د ارام بتان په زړه کي
په دې څه سي چي محراب ته پر سجدو يې
چي له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس ميني بتر کړی تر ښاروو يې
د خداي ميني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چي غرق د مال په مينه تر غوږو يې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلي
په لمانځه کي په تلاښ د ښايستو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګي
ډوب په فکر د پټو د پالېزو يې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښي
پټ اخته د شکرانو په حسابو يې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سېځلی تر سېږمو په نعمتو يې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګيا د نامحرمو په ورنو يې
ښکاره نورو ته غندې د دنيا مينه
پټ مخکښ د دې ليلا د لېونو يې
ته په سپينه ورځ لوټې کلي کورونه
په جامه کي د پېري مشر د غلو يې
خدای دي وساتي قومونه ستا له غدره
ته پير نه يې مبتکر د شعبدو يې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library